ХТО ТАМ СТУКАЄ?

Залізний ківш екскаватора ковзнув по чомусь твердому і землі не набрав.

— Що трапилося? — машиніст висунув з кабіни свою стрижену голову.

— На скарб, здається, натрапили! — весело відповів шофер самоскида і спустився у котлован.

Машиніст, не кваплячись, зійшов із своєї металевої "хатки на колесах" і, широко розставивши ноги у сипучому піску, став, ніби моряк, що тільки-но зійшов на берег. Посмоктуючи люльку, він оглядав будівельний майданчик... Учора, виходить, таки привезли блоки фундаменту. Треба поспішити з котлованом, а далі все піде як по маслу. От уже й стінні панелі чекають своєї черги, і сантехнічне обладнання...

Ні, ніколи ще Микола Молибога так не приглядався до будівельного майданчика, як тепер! І ніколи ще так приємно не пахли йому цемент, вапно, соснові бруски, цегла! А причина одна. Знаменна причина. У будинку, що оце споруджується, він житиме. Прощавай тоді, гуртожиток! Весною Молибога оселиться тут і щодня милуватиметься зеленою околицею, яка нагадує йому рідне село. Все, все подобається Молибозі — і широка асфальтована магістраль, обсаджена молодими липами, і дачні будиночки з верандами понад бором, і небо над головою — голубе і бездонне. Особливо ж чудова картина відкривається очам, коли дивитися звідси на хвилясті наддніпрянські горби. Он, ліворуч, на них красується білостінний палац Верховної Ради, увінчаний круглою вежею з прапором, поблизу мармурові колони будинку Ради Міністрів... Висоти облягають Поділ півколом; десь на правому кінці уявлюваної дуги — знаменитий Андріївський собор...

Смачно затягнувшись востаннє, Молибога витрусив з люльки попіл. Руки вже свербіли взятись за важелі. День не чекав, та й автомашини — всі шість — очікувально вишикувалися під екскаватором.

Але де ж це шофери?

Підійшов до краю насипу і побачив їх унизу. Усі шестеро працювали так, що аж упріли, витягаючи з грунту якість старі, почорнілі бруси.

На тому місці, де лежали бруси, виразно вимальовувалося щось схоже на підземний хід або на льох. Той самий шофер, що жартома сказав Молибозі про скарб, руками відгрібав землю, готуючись, здається, лізти в підземелля.

— Давай, Петре... І що б там не знайшов — цур на двох, — підганяв його шофер у вовняному светрі.

— Чом би не так! Не на двох, а на всю компанію, — виправили бідового "свата".

Микола Молибога й собі спустився в котлован. Оглянув бруски, зазирнув в отвір.

— Солдатський бліндаж, — сказав упевнено. — І будували його справжні майстри. Бачите, без скоби, без гвіздка обходилися.

Петро тимчасом силкувався пролізти в глиб бліндажа, де, як він бачив, було просторіше. Ось уже в отворі мелькнули стоптані підошви його чобіт і зникли.

Минали хвилини. В підземеллі спалахували сірники, вогник віддалявся. Та незабаром Петро показався. Передав хлопцям іржавий протигаз без трубки, стеаринову плошку і згорнуту газету, а сам знову подався в глиб бліндажа.

Шофери з цікавістю оглядали знайдені Петром речі. Молибога намагався прочитати вицвілі газетні рядки:

"… оволоділи сильно укріпленими опорними пунктами — Мостите… Біличі… Пріорка…"

— Це бої за наш Київ, друзі, — зрадів Молибога. — Цікава знахідка. Шкода, не вся газета збереглася.

— А може, там ще щось є? — шофер у светрі нахилився і крикнув в отвір: — Ну, як там? Нічого не залишай…

З-під землі долинула відповідь:

— Далі зовсім просторо… Залазьте, хто хоче…

Хлопці запитально подивилися на Миколу Молибогу.

Вони, здається, пропонували йому, як старшому, досвідченішому, обслідувати бліндаж. Що ж, він готовий. Застебнувся, підняв комір бушлата…

Ті, що лишилися на поверхні, розглядали протигаз. Такий вони бачили вперше. На дні сумки знайшли двогривений; монета не блищала, а здавалася пофарбованою паризькою зеленню.

І раптом із сумки випав сіренький трикутничок. Лист! У саморобному конверті, без адреси, невідомо, ким і кому написаний.

Конверт пішов по руках. Але ніхто не наважувався його розкрити. Та ось виліз із бліндажа Молибога. На його плечах лишилися плями цвілі і павутиння.

— Піхотинці проживали, — підтвердив він, обтрушуючись. — Стіни рублені, є й двері. Ось там приблизно, — показав у бік шляху, — хід сполучення. Тільки він завалився...

Молибога обережно розгорнув знайдений у протигазі лист і пробіг очима перші його рядки. Потім схвильованим голосом прочитав для всіх:

— "Дорога дружино моя, Галю, здрастуй! Здрастуй, синку Валерко! Зовсім близько від вас я, на околиці Києва, а не знаю, чи живі, здорові, не знаю, як перебули неволю..."

Шофери ловили кожне слово Молибоги, і з бліндажа, перед яким вони стояли, повіяло на них не пліснявою, а порохом і війною, теплом солдатських сердець — суворих і ніжних.

* * *

Миколі Павловичу Молибозі і його молодому другові Петру доручили будь-що розшукати адресата і самого автора листа. Скільки цікавого зможе він розповісти про бої за Київ, про тих, хто живе у цьому бліндажі!

З чого почати розшуки? Ще раз перечитали листа. "Арсенал". Там, як видно з листа, до війни працював майстром "кум Федір Прокопович", про якого солдат писав, що той відразу ж, як тільки почує про визволення Києва, повернеться з евакуації...

Микола Молибога жив з Петром в одній кімнаті; першому пішов сорок другий рік, другому — вісімнадцятий. Та незважаючи на велику різницю у віці, вони дружили; для Петра, здається, не було в будуправлінні людини авторитетнішої за бригадира механізаторів Миколу Павловича Молибогу, він навіть одягався, як Молибога, носив синє галіфе, а замість піджака — коричньову вельветову куртку. І курив Петро не цигарки, а люльку, за що його товариші охрестили "турком".

Набивши люльки пахучим "дюбеком", вони поспішили на трамвайну зупинку. Літні службовці з потертими портфелями поглядали вздовж вулиці, чекаючи трамвая. Між двома вже зав'язалася дискусія про причини незрозумілих змін: на півдні морози, у Києві — дощі. А це ж початок лютого! Басок доводив, що вся справа у випробуваннях водневих бомб. Чолов'яга з борідкою сперечався з ним, говорив про спалахи на сонці і космічні бурі… Дискусія точилася і в дорозі. Один з пасажирів у чорній рясі піп чи дяк, зовсім моложавий, читав товстий журнал і в дискусії участі не брав. А тимчасом старенька бабуся, яка сиділа навпроти нього, весь час дивилися на рясу з надією, ніби чекала, що ось зараз духовна особа встряне в суперечку і проглаголить істину.

Петро тихенько запитав Молибогу:

— Водолаза бачите?

— Якого водолаза?

— Та он, у чорній рясі. У нашому селі попа водолазом називають. Ну звідки, скажіть на милість, Миколо Павловичу, молоді попи беруться?

Молибога поморщився.

— Кожному своє… На моїй батьківщині в Добропіллі є дідок-листоноша. Так він неодмінно хотів сина на артиста вивчити. Всі гроші йому віддавав, зодягав, як пана. Ну, той років два десь вештався, а потім — лист з Одеси. У духовній семінарії опинився, тільки туди й склав екзамен…

За вікном пропливають нові квартали, сквери. Ось на постаменті з чорного граніту знайома гармата, вона увінчала славу революційних арсенальців.

У відділі кадрів нікого не застали. Дівчина з комсомольського комітету відвела їх у завком профспілки і познайомила з літнім робітником. Той довго протирав кінчиком хустки скельця окулярів, потім надів їх і попросив показати йому листа. Читав, намагаючись розібрати кожне слово.

— Федір Прокопович у листі згадується, — морщив старий чоло. — Майстер Федір Прокопович... — І враз ляснув себе долонею по лобі. — А чи не колишнього начальника цеху Шмарука має він, люди добрі, на увазі? Це ж Шмарука і звуть Федором Прокоповичем. Тільки рідкий гість він у нас, на пенсію вийшов.

Подзвонив у цех, потім ще кудись. Хвилин через десять-п'ятнадцять урочисто передав трубку Молибозі: "Шмарук".

Вислухавши розповідь про знахідку, Федір Прокопович Шмарук відповів:

— Лист Михайлові Левадному належав. Ми з ним справді кумували... Михайло працював до війни у моїй бригаді... Дружину його звати Галиною, а сина — Валерій. Знаєте братську могилу на схилах Дніпра, де поховані герої боїв за Київ? Там і він лежить... Ми часто ходимо туди з Галиною Дмитрівною...

Молибога відчув, як щось важке підкотилося до грудей, стисло серце. А в трубці звучав той самий голос.

— Валерій Левадний виріс, це вже здоровий хлопчисько. І, скажу відверто, біда з ним матері. Дуже вас прошу, дорогий товаришу, побувайте у Левадних... Я охоче покажу вам, де вони живуть.

* * *

У жінки, яка їм відчинила, лице пашіло рум'янцем.

— Цвітемо, весну чуємо! — приязно поздоровкався Федір Прокопович з хазяйкою. Побачив повні ночви і похитав головою. — З роботи і знову за роботу? Е, так ми з вами, Галино Дмитрівно, не умовлялися!

— Проходьте, прошу, в кімнату. Я зараз...

— Та ви не клопочіться. Завітав до вас, Галино Дмитрівно, з будівельниками столичними. Оце по дорозі розповідали, як там околиця змінюється. Чуєте, за шість-сім місяців чотириповерховий будинок готовий, електрика, парове опалення, газ і таке інше.

Федір Прокопович бадьорився, розмовляв надто голосно, і це було для тих, хто його знає, певною ознакою. Микола Молибога принаймні перехопив стривожений погляд жінки і відчув, що й сам хвилюється. Та пізно відступати. І навіть неможливо, бо Федір Прокопович ще по дорозі багатозначно заявив: "Нехай читають. Валерію особливо корисно..."

— А де ж синок? На роботі? — звернувся Федір Прокопович до хазяйки, коли та увійшла з кухні, вже без фартуха.

Вона дивилася на незнайомих, трохи ніяковіла.

— Мабуть, у кіно Валерій...

— Невже і досі не працює?.. Погано... — похитав незадоволено головою. — До вас на "Арсенал" не захотів. І, виходить, на шахту не поїхав...

Щоки Галини Дмитрівни тепер уже не грали рум'янцем, як спершу, великі чорні очі зробилися настороженими і перебігали з одного обличчя на друге.

А Молибога, оглядаючи два скромні, схожі на солдатські, ліжка, нефарбовані табуретки, прану-перепрану скатерку на круглім столику,

тимчасом думав: "Не солодко живеться вдові, ой, не солодко". Згадав свою матір і худеньку босоногу сестричку, себе малого згадав з обмороженими пальцями і майже фізично відчув біль… Перед ним несподівано виник образ іншої жінки з такими ж красивими очима, як у цієї вдови. І подумав Микола ревниво, звертаючись до загиблого солдата, з чиїм листом прийшов сюди: "Твоя, Михайле, бач, і досі сама… А могла б давно знайти пару, могла б… Он як світиться в ній привабливий вогник жіночості!"

Минали хвилини, а Федір Прокопович усе ніяк не міг приступити до діла. Розмова крутилася навколо Валерія. І з цієї розмови Миколі Молибозі неважко було догадатися про сумну істину. Горя з Валерієм ця жінка має досить. Зріс він невдячним сином, материних рук не шкодує, а своїми нічого путнього не навчився робити.

"Має рацію Федір Прокопович, — вирішив Микола Молибога. — Лист нагадає синові його обов'язок перед пам'яттю батька".

Нарешті старий підвівся, підійшов до Галини Дмитрівни.

— Дивні речі відбуваються, Галино, на світі. Слухай-но, з чим ми прийшли до тебе. Казав, тобі, ці люди — будівельники. І треба ж трапитися такому. Викопуючи котлован, наткнулися вони на старий окоп чи бліндаж… Чуєш, Галино. А там серед різних забутих солдатських речей — лист…

Жінка побіліла.

— Кажіть… Кажіть…

— Що там казати… Ось у товариша лист, і ми його всі, пробач нам, змушені були прочитати. Без адреси був конверт, розумієш. Не встиг, видно, Михайло…

Галина Дмитрівна простягла тремтячі руки. Взявши в Молибоги сіренький трикутничок, притисла його до грудей і завмерла.

Вона ще не отямилася від несподіванки, як у двері постукали. Стукіт був незвичайний, ніби чиїсь пальці добували з сухого дерева мелодію пісні.

— Отак… Отак і Михайло стукав завжди… А тепер син… Це я навчила… — крізь стогін почулися слова Галини Дмитрівни.

* * *

"Це я навчила"… Тільки про стукіт, певно, й могла вона так сказати, — думав Микола Молибога, вертаючись додому. — Тільки стукіт батьків… А все інше в хлопчиськові чуже, ніби народився він не в трудовій родині.

Мимоволі порівнював двох юнаків. Петро знає, як свій хліб заробляти, сам себе зодягає, ще й у село посилає щомісяця "малим на гостинці". А цей… Ні на що не звернув уваги — ні на чужих людей, ні на материні заплакані очі. "Гроші одержала?" — і накопилив верхню губу, почувши відповідь. Навіть кепочки клітчастої не скинув, збирався, видно, зараз же кудись бігти, і тільки грошей йому бракувало.

Стояв на порозі кімнати, зухвало міряючи всіх красивими, як у матері, очима. Сіре габардинове плащ-пальто з хутряним коміром, туфлі на товстенній світлій підошві…

Федір Прокопович майже силою посадив хрещеника на стілець.

Усе, що було потім, назавжди запам'ятається Миколі Молибозі. Тільки-но мати дочитала до того місця, де йшлося про нього, Валерика, про те, що йому після школи слід іти на "Арсенал" під руку кума Федора

Прокоповича", Валерій криво усміхнувся. І вже так і сидів, скептично поглядаючи на лист у материних руках і на несподіваних гостей.

Суворо розмовляв Федір Прокопович, казав, що Валерій не вартий називатися сином героя-солдата, обіцяв написати про нього в газету Гудив при всіх, а Валерій — хоч би що. Тримався бадьоро, навіть зухвало і наостанку звернувся до арсенальця з проханням позичити йому "хоча б десятку".

"Зовсім зіпсований хлопчисько!" гнівався Молибога.

Петро теж ніяк не міг зрозуміти відносин, які склалися між матір'ю і сином Левадними, не міг повірити, що на оте сіре пальто і на дорогі черевики та костюм заробляла для нього мати, а не сам Валерій.

— Я так думаю, що не варто показувати йому бліндаж, — обізвався Петро до Молибоги. — У нього ні розуму, ні серця. Тільки матері настрій псуватиме. Шкода мені її, Миколо Павловичу. Бачили, який на ній одяг? І чоботи кирзові… Валерій поруч з нею — професор! А не видно, щоб хоч вдячний був. — Глянувши в зосереджене обличчя старшого друга, Петро впевнився, їло той поділяє його думки. І вже сміливіше додав: — От прийдуть вони, а ми відкличемо чепуруна вбік і дамо йому "прикурити"… Поговоримо відверто, що він за птиця…

Молибога, мабуть, щось своє мав на думці, бо не дозволив зачіпати Валерія. Після вечері обидва побували в сусідній кімнаті, у знайомих шоферів. І на другий день, — якраз був вихідний, — усі шестеро на чолі з Молибогою прийшли на будівельний майданчик. Були в святковому одязі, в начищеному взутті. Петро приніс електричний ліхтарик.

Через кілька хвилин на шосе зупинився синій "Москвич". Першим виліз арсеналець Федір Прокопович за ним — жінка у чорній шалі, далі Валерій у своєму шикарному плащ-пальті. Федір Прокопович прикрив очі долонею від сонця, яке підбилося вже височенько і світило сьогодні по-

весняному, оглянув кучугури насипаної екскаватором землі, будівельні матеріали. Потім переніс свій погляд на київські висоти… В ці хвилини йому хотілося, мабуть, уявити, що саме бачили солдатські очі незабутньої осені сорок третього року…

Микола Павлович Молибога повів прибулих до котлована. Галина Дмитрівна йшла, не задумуючись, куди ставити ногу. На ній були гумові чоботи на високих каблуках, демісезонне синє пальто, зблякле від давності. Федора Прокоповича підтримував молодий водій "Москвича". Валерій "балансував" останнім, намагаючись потрапляти ногами в чужі сліди.

— Ось і бліндаж, — показав Молибога свіжий отвір у земляній стіні. — Я зачепив ковшем брус, а наші хлопці тоді й почали розкопувати,

Галина Дмитрівна зазирнула у вогку темряву.

Валерій пропустив її попереду себе, потім — Федора Прокоповича, водія "Москвича". Докуривши цигарку, підняв поли плащ-пальта і теж поліз у бліндаж.

— А синок ніде, кажеш, не працює? — порушив мовчанку один з шоферів.

— І не вчиться, і не працює, — підтвердив Петро. — На всьому готовому…

— Отакий здоровило! — здивувався водій. Поворушив ногою чужий недокурок. — Бач, дешевих не визнає. Що ж це, мати і на цигарки йому заробляє?

— І на цигарки. Вдень вона у продовольчому складі працює, а після роботи, — отой арсеналець казав, — сусідам білизну пере. Ми її за ночвами застали…

— Загнуздав, значить, матір і їде? Я б такому...

— Цить, — зупинив шофера Петро, — я теж був скипів, а Микола Павлович каже — не так і просто справитися з людиною, коли вона від рук одбилася. Без батька ріс, розумієте, і в матері — один.

— Теж мені виправдання! — не згоджувався шофер у светрі. — У сім'ї горе, батько на війні загинув, а він... ніби шашіль, на світі живе.

Шофери загомоніли, підтримуючи товариша.

— Може, ми його, братки, до нас у гуртожиток запросимо, га? — запропонував Петро. — Познайомимося ближче, а тоді видно буде, що далі робити.

— Діло кажете. При матері, звісно, по щирості не поговориш. Не та обстановка. Ну, а мати, Петре, пустить його?

— Хтозна... Може, й пустить?

План, справді, був підходящий. Але йому не судилося здійснитися. Валерій не захотів одставати від "Москвича".

* * *

На другий день екскаваторник Микола Павлович Молибога почав вибирати землю навколо бліндажа. Відійшло кілька навантажених автомашин, і на дні котлована лишилася тільки купа дерева, а згодом і цього не стало. Котлован збільшився, став глибшим, ніхто і не сказав би тепер, що саме тут був фронтовий бліндаж...

Та легше розрівняти землю, ніж викинути з пам'яті оту всю подію. І на роботі, і ввечері в гуртожитку то один, то другий згадував

солдатський лист і солдатського сина, поглядали скоса на Молибогу: "Чи ти, чоловіче добрий, і досі ні до чого не додумався, що відмовчуєшся?"

А Молибога хоч і мовчав, але й сам був у полоні якихось незрозумілих почуттів, викликаних знайомством із сім'єю Левадних. "Це ж і я мав би сина чи дочку отакого віку", мимоволі спадала думка. Згадував довоєнний сороковий рік і те, як молода дружина крадькома, без його дозволу, позбулася материнства. Нічого не залишилося ні в нього, ні в неї від першої любові. Нічого, крім, хіба, спогадів. Чому вона завжди іронічно мружилася? На третій тиждень після того, як взяли його в армію, виїхала Василина з села, десь за Уралом влаштувалася на заводі. Писала йому про все відверто і того не приховала, що подружила з іншим… Просила не сердитись на неї, бо не сама вона, мовляв, винна, життя так склалося. Чимало гарних жінок зустрічав потім Микола Молибога, та правду, мабуть, кажуть, хто на гарячому обпікся, той і на холодне дмухає. Жодній не вірив, до жодної не дозволяв собі звикати; парубкував, остерігаючись пастки. Мандрував по світах з стрілецьким полком, стояв після війни за Карпатами, а демобілізувався в Києві. І в гаражі, де був спочатку, і в бригаді підйомних механізмів колишні солдати довго називали його за звичкою гвардії старшиною, але згодом старі знайомі роз'їхалися по інших будовах і став Молибога для новаків дядьком Миколою, або Миколою Павловичем. Рік минав за роком, не вгледів, як розміняв сороковку… Тепер було вже повних сорок два… І в снах Миколі Павловичу Молибозі ввижалося, що так він і житиме завжди між нежонатими, кочуватиме з гуртожитка в гуртожиток, ні від кого не залежний, вільний, мов перекотиполе. Де захоче — зупиниться, а там знову на нове місце. Ні турбот, ні обов'язків. Бо й виростав круглим сиротою і тепер — сирота…

Може, тому й сприйняв він так гостро горе чужої сім'ї, що й сам не знав ніколи справжнього сімейного щастя?

Стривожене, смутне обличчя Галини Дмитрівни Левадної знову й знову виникало перед ним. Згадував її такою, якою побачив у першу

мить — з засуканими рукавами, підперезаною синім фартухом. Щоки палахкотять, і на переніссі зібралися дрібненькі краплинки поту. І про хлопця думав — красень! Великі, як і в матері, виразні очі. Якби тільки не напускав на них холодного туману, не прищурювався на кожного без потреби…

Він, Молибога, щиро бажав Галині Дмитрівні добра і тому, думаючи про Валерія, мимоволі ставив на його місце Петра. Отакого б їй сина! У Петра і в гуртожитку висить над ліжком портрет матері-скромної сільської трудівниці.

* * *

Галина Дмитрівна дуже здивувалася, коли Федір Прокопович удруге привів людей з будівництва.

— Трудівнице моя, знову чуже переш, — показав Федір Прокопович на купу білизни біля ночов. — Бачу, бачу. Та ми, власне, не збираємося тобі заважати. Нам твій Валерій потрібен, за ним прийшли.

— Валерій?

— Еге ж. Дізналися ось товариші, що він з боксу розряд має. За тренера його хочуть…

— Який з Валерія тренер…

Микола Молибога втрутився в розмову.

— Нам, Галино Дмитрівно, аби почати, молодь зацікавити, — і, глянувши на здивовану жінку своїми нехитрими очима, признався. — Є надія, що і йому корисно з нашими хлопцями познайомитися. Правда ж, Федоре Прокоповичу?

Старий арсеналець згідливо хитнув головою.

— На будівництві професій, професій. А скільки машин — бульдозери, екскаватори, крани. Дивись, і Валерій якусь машину нагляне. Коротше кажучи, задумали ми, Галино Дмитрівно, ось яку справу...

І Федір Прокопович почав розповідати, з чим навідалися до нього оці двоє — Микола Павлович і Петро. Відтак усе швидко з'ясувалося. Виходило, що бокс служитиме мотузочкою, яка, можливо, зв'яже Валерія з хлопцями-будівельниками. Ну, а далі вони ознайомлять Валерія з своїм життям, роботою...

Галина Дмитрівна, все ще дивуючись, уважніше почала приглядатися до гостей. Чому вони раптом зацікавилися долею Валерія? Невже знайдений у бліндажі лист так розворушив їхні серця?

Пригадала, Федір Прокопович не раз гаряче обіцяв приборкати Валерія і навіть лаявся з ним. А які наслідки?

Зупинила свій погляд на старшому з будівельників. Він сидів спокійно, зрідка допомагаючи якимсь словом Федорові Прокоповичу. Чітко окреслений профіль, високе чоло, прямий і гострий ніс, до синього блиску поголене підборіддя. Великі руки лежали на колінах, і на правій поблискував золотий перстень...

"Тепер ці... — продовжувала думати, похитуючи головою. — Один сам сім'янин, другий — дитина, як і Валерій; набридне їм, дуже швидко набридне опікати чужого та ще й неслухняного".

А вголос, коли Федір Прокопович нарешті змовк, сказала:

— Добрі ваші наміри... Не знаю, як і дякувати... Та одна біда — Валерій мій... — і не докінчила, не знайшла відразу потрібного слова. —

Ось Федір Прокопович скільки часу і сил витратив, поки влаштував його у себе на заводі. А чим скінчилося? На весь "Арсенал" осоромився хлопець, прогульником став.

— Було, було… — підтвердив старий. — Мені теж додому дзвонили, красненько дякували за хрещеника.

— Ну от, чуєте… — Галина Дмитрівна заламувала пальці. — Не вірю я… Ніяк уже не діждуся, коли його в армію візьмуть. Може, хоч там…

— Ого! За ці два роки все з ним може трапитися. Спокусливого в житті багато, Галино Дмитрівно. І хибних стежок теж, — Федір Прокопович енергійно відсунув попільничку, яка стояла перед ним на столі. — Я так думаю, нехай оці добрі люди роблять, що надумали, нехай…

У двері постукали. Знову, як і того разу. Молибога згадав: "Це я навчила, так завжди стукав Михайло". У вухах Молибоги забриніли маршові такти…

— Син… — жінка провела руками по обличчю, ніби насухо вмилася, пішла відчиняти.

— Безневинно страждає, — кинув їй услід Федір Прокопович. — Любить його і боїться. Власної дитини боїться… Таке ви, добрі люди, чули?

Валерій раніше за матір з'явився в дверях. Плащ-пальто на ньому розстебнуте, в пухких губах — укорочена цигарка.

— Давні знайомі?.. Фізкультпривіт!

— А вони до тебе, Валерію… — поспішила пояснити Галина Дмитрівна.

— До мене? — обернувся до неї хлопець.

— Еге ж, справа є… — підтримав Левадну Федір Прокопович, але в тоні його відчувалася різкуватість.

Микола Павлович спокійно простягнув хлопцеві руку.

— Моє прізвище Молибога, не забув?

— Здається, ні, — погордливо виструнчився Валерій. — Чим можу служити?

Вони довго тисли один одному руки, наче випробовували, хто сильніший.

— А ти справді фізкультурник! — похвалив Молибога. — Недарма значок боксера носиш. Який розряд?

— Третій у напівсередній вазі. А хіба що?

Микола Молибога звернувся до Петра.

— Чув? Те, що нам треба!

— Ти хоч роздягнися, — нагадала мати.

— Встигну.

— Ми не самі від себе прийшли, — продовжував Молибога. — Мешканці гуртожитку послали. Як почули, що ти боксер, так і причепилися. Ідіть, кажуть, і попросіть, щоб і нас навчив. Дуже потрібне діло для будівельника — бокс!

Валерій стрельнув очима на Молибогу — не повірив, що той говорить серйозно. Потім подивився на матір. Ні, все ніби гаразд, з ним не жартують. Але сумніви не залишали його. Тоді він повернувся до наймолодшого, до свого ровесника Петра.

— А хто тобі сказав, що я боксер?

Петро не розгубився.

— Твоя мати ще при першій зустрічі… Ну, а як ти цигарки діставав, коли приходив на бліндаж дивитися, ми й значок побачили. Він у тебе над лівою кишенею причеплений…

Вогник самоповаги блиснув в очах Валерія. Губи ворухнула посмішка.

— Ну то як? — приязно запитав Молибога.

Валерій скинув пальто. Груди у нього зовсім не "боксерські", плечі округлі. Але над кишенькою піджака справді виблискує бронзовий значок. Федір Прокопович дивиться на Валерія, як завжди, скептично, а той спохмурнів, попрямував до столика в кутку кімнати.

— Ви що ж, думаєте, по блату у Валерія Левадного значок? Ось, дивіться… Документик… І ось… — розгортав перед гостями газети із звітами про зустрічі на рингу, показував зароблені почесні грамоти. — А на знімку пізнаєте? Хто це? Ну, переконалися? — задерикувато вимахував паперами перед носом Федора Прокоповича.

Той ображено відсторонив Валерія.

— Навчися хліб заробляти, отоді й хизуйся, — сказав він із серцем. — А в лице мені не лізь, не прискай і таке інше!

Повертало на сварку. Галина Дмитрівна прикусила губу, погляд її був звернений з надією на Молибогу: тільки він, тільки цей врівноважений, спокійний чоловік уміє розмовляти з Валерієм, як з рівним, і не підвищеним голосом, не криками, а розумом підкоряє собі хлопця.

— Я згадав одного знаменитого штангіста, — почав Молибога, — на весь світ знаменитого. І знаєте, Федоре Прокоповичу, — звертався він до старого арсеиальця, а стежив за Валерієм, — ким працював штангіст? Звичайним вантажником. Еге, не дивуйтеся. Хліб давала йому праця вантажника, а спортивну славу — штанга. Штанга не заважала людині виконувати суспільно-корисну роботу. Чому ж вам здається, що шкіряна рукавиця зіпсує наших хлопців?

Але той не міг заспокоїтися, неширокими кроками вимірював кімнату і з-під лоба поглядав на Валерія.

— Спорт, щоправда, забирає багато часу, але й здоров'я додає. До того ж спортсмени, я маю на увазі справжніх, серйозних любителів спорту, не курять, не п'ють. Їм потрібні бездоганне серце і легені. Правда ж, Валерію?

Коробка з цигарками, яку тільки-но витяг Валерій, знову зникла в кишені. Петро, між іншим, теж перестав набивати люльку.

Валерій озирнувся; сліди внутрішньої боротьби виразно позначилися на його зовсім юному обличчі. Всі замовкли, чекаючи, що він скаже Молибозі. Та ось вузенькі брови сіпнулися, плечі піднялися, вуста склалися ніби для посмішки.

— Я… Що ж… Тільки інвентар потрібен.

— Інвентар придбаємо. Ти нам тільки списочок склади, — підхопив Молибога і простяг хлопцеві руку. — Домовилися? Гляди ж, не передумай.

Галина Дмитрівна полегшено зітхнула. А Федір Прокопович демонстративно пускав під стелю кільця диму, і видно було, що він не вірить ні в бога, ні в бокс.

* * *

Міська вечірня газета пророкувала на завтра потепління, але, всупереч прогнозам, почав падати сніг — увечері навколо ліхтарів з'явилися білі мухи, і небо висівало їх дедалі більше й більше.

В таку пору виходив з дому Валерій Левадний. У чемоданчику він ніс великі, ніби надуті, рукавиці, шкіряні напульсники, якусь книжку. Аж на самому дні лежала його "одеська" кепочка з власноручно укороченим козирком.

Галина Дмитрівна двічі обмотала йому шарф навколо шиї.

"Пішов... Мабуть, як завжди, навпростець. Ще трохи, і сяде в трамвай. Хоч би недовго довелося чекати трамвая".

І знову трепетала, а що як вернеться з півдороги? Або навіть зараз — від трамвайної зупинки?

Прислухалася до кожного звуку в коридорі. До приглушених кроків за вікном. До биття власного серця.

Потім трохи заспокоїлася. Сіла коло вікна з його сорочкою в руках Відпорювала старий комірець. А думками була в трамваї. Там холодно. Шибки запорошені — не видно ні вулиці, ні будинку. Як же вони не догадалися приїхати за ним — хоч би цей перший раз? Та ні, добре, що

не приїхали. Нехай сам… Нитку підрізала. Крапелька крові на пучці — пусте! Поки він зробить там своє діло, новий комірець буде пришитий. Він же так любить сорочку в дрібну клітинку…

Цокають ходики на кухні, лине час… Трамвай не боїться вітру, а сніг хоч і падає, та, мабуть, відразу ж тане. Такий сніг не страшний трамвайникам. Валерій дістався, певно, до місця і тепер…

Враз нова тривога охоплює жінку: а що як його не чекають? Як виявиться, що даремно поїхав Валерій — піхто не зібрався? Сніг. Вітер. Негода. Люди напрацювалися, їм не до… іграшок. Надовго тоді охолоне Валерій, нічим його вдруге не заманиш на будову…

Перед нею виринуло спокійне, трохи задумливе лице. Острижена, мов у солдата, голова. Високе чоло. "Яке в людини смішне прізвище", подумала з теплотою. І відчула, що спогад про Молибогу вплинув на неї, як ліки: ну, звичайно, хлопці там серйозні, даремно слів на вітер не кидають. Валерко в ці хвилини уже надів, мабуть, свої шкіряні рукавиці і пританцьовує, як це він любить робити, завдаючи ударів удаваному противникові…

Клопіт їй з Валерком, — неслухняний він, легковажний. До людей надмірно холодний. Старших не поважає. Ні з ким, навіть з матір'ю, не рахується. Такий… А все ж син. Єдиний. І нема на цілому світі ріднішої за нього людини. Її тіло, її кров. Заради нього відмовилася від особистого життя, не захотіла вітчима для Валерка. Траплявся один… Свій-таки, недалекий сусіда. І батьки покійного Михайла горою за той шлюб стояли. Та ні, не пішла… Тринадцять літ без чоловіка, як та пташка без крил. Михайлів одяг у шафі наскрізь нафталіном пропах, дожидаючи, поки у Валерка поширшають плечі, довшими стануть ноги… Або ні, поки вивітряться дурощі з його голови…

Ех, Валерко, Валерко! Скільки, справді, завдаєш ти горя матері, скільки неприємних роздумів тривожить її! А матері ж твоїй тільки тридцять сьомий пішов…

Летить думками Галина Дмитрівна на далеку околицю, бачить заметений снігом котлован, потемнілі, вкриті пліснявою стіни бліндажа… Прасує сорочку синову, старанно розрізнюючи зморшки на ній… Якби отак можна було розрівняти, випрасувати, як скатерку святкову, сіре полотно її життя!

Скиглить вітер, жбурляє у вікна сніговицею. Обезлюдніла вулиця, лише поодинокі перехожі з'являються в полі зору.

Пора їй спати. Ось поставить Валеркові вечерю на столі, щоб не шукав, і ляже.

Бере в постіль листа, сто разів прочитаного, і знову читає. Очі стають журливі і дивляться кудись у далеч, ніби немає перед ними ні стіни, ні інших перепон. На засніжений шлях дивляться, яким ідуть ряд за рядом люди в шинелях. Серед них крокує мовчазний і впертий її Михайло. Темні залишаються після нього сліди… Глибокі, великі сліди…

Трах, тах, тах… — гримлять посіріли. Вона прокидається. Ні, то зовсім не постріли, то Валерко повернувся і стукає в двері.

Нічого не каже матері, не розповідає, як зустріли його і чи було взагалі тренування. Мовчить. Чути енергійний хрускіт солоного огірка на зубах, голосне чавкання. Зголоднів добре…

— Там ще є картопля товчена, дати?

— Сам знайду. А чай? Гарячого хочеться.

— Цукор увесь вийшов… Хіба з молоком…

Галина Дмитрівна швидко взуває капці. За хвилину вже хазяйнує в кухні біля плити, гримить посудом.

— Чого ж так пізно? — обережно зачіпає сина, хоч самій не терпиться скоріше почути від нього, чи вийшло щось із тих добрих намірів.

— А ти як хочеш — раз, раз та й у дамках?.. Бокс — не дитяча гра… — Валерій відповідав матері, як завжди, грубувато,

Сумніви зникли, ніби роса на сонці. Було-таки тренування! Це вперше, відколи придбав Валерій шкіряні рукавиці, подумала вона про бокс з повагою. І трепетним, кволеньким пташеням обізвалася в серці надія.

Тимчасом Валерій скінчив вечеряти, відсунув порожню тарілку і змахнув рукавом крихти. Поважно дістав з кишені гроші, почав лічити.

— Вісім, дев'ять, десять… Сто… Сто десять, сто двадцять… — виявилося, що в пачці, яку він приніс, рівно п'ятсот карбованців. Поклав гроші у шухляду стола.: На материн запитальний погляд відповів: — Інвентар доручили закупити. Без мене вони рік шукали і нічого не знайшли. Той Молибога їхній сам признався…

— А ти ж… зможеш? — хотіла нагадати про довір'я, яке йому виявили. Це ж така сума! Але промовчала, боялася образити.

— Я?! Аби гроші!

Мати примостила біля теплої батареї Вал єрикові черевики і лягла. Зітхнула не сумно, а так, як зітхають стомлені люди в передчутті відпочинку.

* * *

Недарма кажуть: понеділок — нещасливий день. Забув Валерій цю приказку, а головне, забув, що сьогодні вихідний у промтоварних магазинах. О десятій відчинився тільки універмаг, а там, як на зло, спортивний відділ ледве животіє. Лише кубки на полицях. Довелося відкласти закупки на завтра.

За великою вітриною на Хрещатику красуються лижі, ковзани, рибальські снасті. Холодний полиск схрещених рапір... А ось і сітчасті захисні маски фехтувальників. Тільки для боксу нічого немає. Забули виставити?

— Салют Першій Рукавичці! — хтось ударив Валерія по плечу, він обернувся.

— Пилосос? Здоров, бродяго! — зрадів Валерій дружкові. Звали хлопця, звичайно, інакше, Пилипом, але він мав звичку під час розмови шморгати і підсвистувати носом і, мабуть, тому хтось охрестив його "пилососом".

— Де ж ти вчора пропадав? Ми такого дрозда давали в "Інтуристі", закачаєшся. Додому після першої вернувся... Голова й досі тріщить.

— Я... У мене зуби боліли, — збрехав Валерій.

— Шкода! А ми дали! Людка твоя пила з горя, а закушувати відмовилася.

Валерій поліз за цигаркою. Сірники ламалися, гасли. Він склав кілька, і лише тоді вогню вистачило, щоб прикурити.

— Слухай, Валерію... Виручи. Голова тріщить, розумієш? Або разом спустимося в "Абхазію". По сто — і ні краплі більше. — Пилосос пошарив у кишені, добув звідти кілька зім'ятих карбованців, трохи дрібних. — На

закус є. Ну, гайда! Та не скесуй, не скесуй. За мною не пропаде, сам знаєш.

Підсвистуючи носом, він силоміць тягнув Валерія до ресторану.

Валерій пручався.

— Я не піду… І не проси. По-перше, звідки ти взяв, що в мене є гроші?

Пилосос презирливо зміряв Валерія з ніг до голови, поправив свою кепочку.

— Пардон, прошу пробачити, — блиснув золотим зубом. — Салют!

Але він не встиг одійти, як відчинилися двері ресторану і звідти повіяло спокусливими пахощами смаженого м'яса і гіркого перцю.

Хвилинне вагання, і Валерій почав обмацувати кишеню. У голові запрацював лічильник: "Два по сто, два шашлики. На все піде четвертна. І більше — ні копійки. А завтра десь дістати і поповнити…"

— От що, Пилососе! Друг ти ситцьовий, та чорт з тобою. На цей раз здаюся. З чужих позичаю. Тільки цур — завтра, як сам не зумію вивернутися, прийду до тебе.

Пилип переможно усміхнувся.

— Так би й давно! А то прикидаєшся… Забув, що Пилип Городинський бачить наскрізь і навіть глибше…

Столики в ресторані не зайняті, у ранкові години відвідувачів зовсім мало. В кутку нудьгують офіціантки.

— Салют! — вітає їх Пилип піднятою рукою і розчепірює два пальці. Це "заячі вушка", або "два по сто".

Швидко з'являється графинчик. Пилип не дожидає шашликів, звичним рухом перекидає над ротом чарку.

Решту горілки ділять на двох. Очі Пилипа робляться веселими, вуха червоніють. Тепер особливо виразно видно — він з тих, про кого звичайно говорять: молодий та зелений. І жаргонні слівця і манера пити — все це нарочите, розраховане на ефект. Він схожий на молодого актора, якому вперше дали роль. Зіграти хочеться пристойно, і тому репетиція не припиняється ніколи. День і ніч він грає, грає і перевтілюється потроху.

— Рубай, чого сидиш, — підганяє Валерія. — І скажи, нехай пивка принесуть.

— А платитиме хто?

— Знову плачеш? Не пізнати тебе, Перша Рукавичко!

Валерій озирається тривожно, як злодій. Що якби у дверях раптом з'явився Микола Молибога? В ту мить, коли Молибога відлічував йому гроші, не всі шофери вірили Валерію. Про це говорили, між іншим, і очі Петра. Тільки Молибога вірив. Ні тіні сумніву, ні крихти вагання. Сказав навіть, що й рахунок брати в магазині не обов'язково, бо звітувати ні перед ким не доведеться: гроші не казенні, зібрані.

— Красуне, пару пива, — замовляє Пилип Городинський.

— Спершу рахунок, — сіпнувся Валерій.

Він довго копається в кишені, хоче навпомацки знайти двадцять п'ять, витягає півсотні.

Пилип іронічно дивиться на Валерія, підсвистуючи і сопучи, як порваний міх. Офіціантка дає здачі, демонстративно кладе на стіл кілька п'ятаків.

— Момент! — підвівшись, Пилип Городинський добуває з глибин своїх клітчастих штанів карбованця. — Це від мене...

Хрещатик зустрічає їх веселим людським гомоном, шурхотом автомобільних шин, мерехтінням мільярдів сніжинок. Пилип не дивиться на Валерія, його очі ширяють по вивісках, по вікнах швидких тролейбусів. Підстрижене по-хлопчачому дівча в короткій ховрашковій шубці привертає його увагу, і раптом Пилип пірнає в натовп.

— Салют, Людочко! — кричить, наздогнавши шубку. Валерій бачить, як "вона" зупиняється і як "він" церемонно чмокає їй руку вище рукавички.

"Блазень!"

Валерій відвертається і йде в протилежний бік, щоб не зустрічатися з ними.

Сіється сніг — білий, легкий, як лебединий пух. Куди він дівається? Під ногами неприємно чвакає, і дорога драглиста, ненадійна.

* * *

Вечоріє. Скоро мати повернеться з роботи. Ну що йому таке вигадати, щоб випросити у неї двадцять п'ять карбованців? І звідки взявся цей клятий Пилосос? Якби не він, були б гроші цілі. Дивна річ. Не мав до Пилипа ніякісінької поваги, знав, що і той ставиться до нього, Валерія, зневажливо, а все ж при зустрічі підкорявся. Між ними відразу, як тільки познайомилися, встановилися незрозумілі відносини. В компанії Городинський називав Валерія своїм другом, всіляко

розхвалював його. Це ж він після однієї товариської зустрічі з боксу назвав Валерія Першою Рукавичкою, чим, одверто кажучи, догодив самолюбству початкуючого боксера. Були й інші реверанси з його боку перед Валерієм... Однак усе це ніби навмисне демонструвалося на людях... А залишались удвох, і Пилип починав командувати Валерієм, ніколи не рахувався з його думками, з його бажаннями. Знайомилися з дівчатами — безапеляційно визначав, яка "його", а яка Валерія. Коли ж бувало, що "його" дівчина підводила, не з'являлася на побачення, Пилип на ходу перебудовувався і вже не він, а Валерій опинявся ні в сих ні в тих. Гроші вони також витрачали за принципом: твоє — моє, моє — не твоє, — на користь Пилипа. Скільки разів говорив собі Валерій: "Все! Більше ніколи я не попадуся на його гачок". А потім дружок з'являвся перед ним, ніби падав з неба, повіряв Валерієві свої таємниці, хвалився знайомствами, обіцяв таке, від чого у Валерія голова паморочилася.

Інколи Пилип дотримував слова. Знайомство з Людою, наприклад, можливість залишатися з нею у квартирі сам на сам... Звичайно, без допомоги досвідченого дружка Валерій не зміг би так швидко завоювати Людине серце...

Згадка про Люду недовго тішила його. В уяві поруч з нею виникла постать Городинського. Ось повні губи, масні від шашлику, впилися в білу дівочу руку вище рукавички...

За вікном поблискують мертві калюжки, і важко здалеку розпізнати, чи то на воді, чи на тонкій льодовій плівці відбиваються золотисті промінці. Валерій тягнеться до вимикача. І раптом він бачить — дверці шафки яку мати замикає на ключ, одійшли і в щілині щось біліє. Він завмирає. "Якщо у матері є гроші, то вони тільки у шафці. Материна схованка давно йому відома..."

Скриплять дверці. Голосніше б'ється серце. В напівтемряві Валерій засовує руку під білизну, мацає в лівому кутку. Ага, папери...

З полиці просто йому на обличчя наповзає якась тверда річ. Валерій хапається за неї — пізно… Щось падає під ноги, розсипається, розкочується по підлозі.

Тепер йому вже не до грошей. Цокає вимикач… Гудзики, нитки, папірці… Треба швидше позбирати, бо ось-ось на сходах почуються знайомі кроки.

Серед паперів Валерій бачить і лист, принесений Молибогою. Батьків лист… Чомусь починають тремтіти руки, чоло мокріє. Він залазить під стіл, переставляє стільці. Ніби все… Ні, он іще білий ґудзик. А під самим вікном шматочок крейди… Ненароком штовхає моток з нитками. Бодай ти… Ну як ти його добудеш тепер з-під шафи?

А чого, власне, він так боїться? Чому почуває себе у власній квартирі, мов у чужій? Нічого ж не трапилося… Хіба хто-небудь знає, з якими думками відчиняв Валерій шафу? Гроші на місці, він тільки ледь приторкнувся до них…

Але такі роздуми не приносять заспокоєння… Мабуть, одурити себе важче, ніж одурити когось.

Нарешті Валерій сяк-так упорався. Зачинив шафу, витер піт. Кинув на ліжко стареньке покривало і ліг горілиць. "Дурень я, дурень", промовив уголос. Гірке почуття досади довго не залишало його.

За стіною у сусідів почулися радіосигнали: сім годин. Він підвівся,

"Хіба прогулятися, мінеральної випити?" виникла думка.

… Суміш землі і снігу йоржиста, колюча, іти важко, але ноги не ковзають. Не поспішаючи, спускається Валерій на площу, пересікає засніжений скверик. Червоні, сині, зелені вогні. Залиті сяйвом вітрини.

Над старим високим будинком неонова реклама: "Чи знаєте ви, що консервована печінка тріски дуже поживна для дітей..."

Цього Валерій, звичайно, не знає, зате він добре-знає інше: он у тому старому будинку є затишна квартира. І сьогодні в ній, як завжди, танцюють під магнітофон, танцюють і п'ють, що кому подобається. Валерій дістав можливість бувати там завдяки рекомендації Пилипа Городинського. Четвертак за вхід — і ти бажаний гість літнього холостяка Чорнопудренка. Можна приходити з дівчиною, можна самому і вже на місці вибрати собі пару з тих, що прийшли без кавалерів... Так, власне, познайомився Валерій і з Людою..."Люда... Вона й сьогодні пішла на танці..."

Вікно Чорнопудренка відрізняється від інших синім світлом — он воно, четверте зліва. Валерію важко відвести від нього очі: те синє світло — магніт. Стоїш віддалік, воно притягає ледь-ледь, навіть не притягає, а тільки доторкується до тебе ніжно, про щось нагадує... А зблизька, коли ти вже бачиш не тільки вікно, а й двері знайомого будинку, коли між вами лише вузька стрічка асфальту, о, годі магнітні хвилі починають діяти! Вони обгортають тебе, голублять, збуджують, як музика чужих радіохвиль, записана магнітофоном Чорнопудренка. Спробуй перебороти спокусу...

Валерій рішуче переходить вулицю. Перекладає для чогось гроші у праву кишеню, залишаючи в лівій тільки двадцять п'ять карбованців.

Мармурові сходи, холодні поручні. Тиша. Навіть на третьому тиша. Не чути дзвінка, хоч він уже натискає кнопку. М'яко відчиняються двері.

— А, прошу, прошу... Калоші сюди... Кашне сховайте в рукав... — Чорнопудренко догоджає Валерію, як швейцар, бере четвертну.

Пальто Валерія потрапляє на вішалку поруч з ховрашковою шубкою.

* * *

Зустріч у тролейбусі нагадала Валерію: відтоді, як він побував у гуртожитку на околиці, минуло п'ять днів. Петро, пізнавши Валерія, розповів про діла на будові, сказав, що ні морози, ні сніг їх не лякають. Муляри, хвалився, гріють воду і кладуть цеглу на гарячому розчині. Росте будинок! Потім поцікавився, чи придбав Валерій усе необхідне для гуртка боксерів.

— Дещо купив, — знітившись, відповів Валерій.

Петро спохмурнів.

— Гляди ж, не підведи. Хлопці аж горять, не діждуться суботи…

"Хто з нас більше "горить" — невідомо…" подумав Валерій, прощаючись.

А він таки справді "горів".

Завтра субота. Завтра треба нести в гуртожиток придбане. А усього ж куплено інвентаря на три з половиною сотні. Що він скаже їм про решту? Розповість про вечір у Чорнопудренка, де за вино і за побиті пляшки довелося викинути більше сотні?

Дома у нього лежали дві пари нових рукавиць, "груша", кілька книжечок про боксерів. Оце й усе. Добре, що хоч мати не знає цін, а то вона почала б допитуватися, чи не загубив бува Валерій чужих грошей, чи має чим розрахуватися. Сто п'ятдесят… Невелика, здається, сума, а де взяти?

Просити у матері — не смів. Позичити у товаришів… А є у нього товариші? У Пилипа десятку не вициганиш. У Люди? Ні, тільки не в неї.

Пригадувалося. Микола Молибога відраховує йому гроші, а хлопці дивляться і ніби не схвалюють цього, не довіряють Валерію. Так і вийшло… Ех, добре було б прийти завтра і покласти перед Молибогою на стіл — оце інвентар, а це решта грошей! Найбільше, мабуть, він ошелешив би Петра: той і раніше з підозрою поглядав на Валерія і сьогодні, бач, не випадково заговорив про інвентар… Та й не один Петро, можливо, чекає нагоди посміятися над довірливим Молибогою…

А завтра субота. Піде він, Валерій; чи не піде, однаково. Піде — почують, що не приніс грошей, і скажуть йому в обличчя: "Шахрай ти, Валерію, а не боксер". Не піде — подумають, що всі до копієчки пустив на вітер…

Чорнопудренкові уклонитися?

Вперше застав Чорнопудренка одного. І ледве пізнав. Перед ним стояла людина з хворобливо-сірим, втомленим обличчям, у засмальцьованому квітчастому халаті. З-під халата визирала брудна, як ганчірка в поганої господині, сорочка. Стоптані капці, очевидно, належали колись жінці, бо й досі на одному з них стирчав оксамитовий бантик. Але найбільше вразили Валерія брови Чорнопудренка: ліва була зовсім сива, а права чорніла воронячим крилом.

— Вам до кого, пробачте, — шепеляво спитав Чорнопудренко, і Валерій помітив, що рот у нього зовсім беззубий.

"Що за чортівня? — розгубився Валерій. — Ніби не туди потрапив".

Вішалка в кутку, двері, оббиті жовтою цератого, імітованою під шкіру… Навіть русалка в багетній рамі на стіні, і все, як і в Чорнопудренка.

— Я друг Пилипа Городинського.

— Ага! Пилипа Городинського!.. Так, так!.. Ну, чого ж вам треба?.. Ще зовсім рано. Приходьте о сьомій. Бачите, я саме займаюся туалетом, — і Чорнопудренко, — а це таки був він, — приторкнувся пальцями до фарбованої брови.

Валерій не наважувався сказати, що не танці під магнітофон цікавлять його. І піти ні з чим теж не хотів. Вирішив усе-таки спробувати щастя.

— У мене до вас дуже важлива справа, — звернувся до Чорнопудренка. — Розумієте, мені дуже потрібна невелика сума...

— Скільки? — несподівано зацікавившись Валерієм, запитав Чорнопудренко.

— Сто п'ятдесят...

— Під заставу, звичайно?

— Я не думав...

— Думав чи не думав, а без застави діла не буде. Навіть держава, а вона добріша за Чорнопудренка, дає позичку лише під заставу. Що у вас є — годинник, перстень?

— Годинник є... Але мені б не хотілося...

— Пальто? Костюм? Можна окремо піджак або брюки...

"Піджак... Що як справді залишити піджак? Завтра він одягне спортивний светр, а про піджак дома скаже... Ну, віддав, мовляв, у чистку".

Чорнопудренко запросив Валерія в кімнату. Там він старанно оглянув піджак біля вікна, потім одягнув його на трємпель.

— Ну що ж… Я виручу вас, юначе. Сто п'ятдесят, кажете? Зараз… Але коли, пробачте, ви збираєтесь їх повернути?

— Через… п'ять-шість днів…

— Отже, я даю вам сто п'ятдесят карбованців до… двадцятого. В разі, якщо ви не повернете у згаданий строк, піджак стає моєю власністю. Крім того, я даю на таких умовах… За кожен день нараховується один процент на всю суму… За п'ять днів — це зовсім дрібниця… Сім п'ятдесят, здається, за Малиніним і Буреніним… Згода, значить?

— Давайте гроші, — глухо, не дивлячись в очі Чорнопудренка, промовив Валерій.

Чорнопудренко вивів Валерія у коридор, а сам зачинився в кімнаті. Хвилини через три виніс гроші.

— Прошу… Тільки, цур, друзям вашим ні слова. Я не люблю зайвих свідків у таких справах…

* * *

… У синьому светрі з білим вінчиком на комірі Валерій виділявся серед своїх учнів Справжній тренер. На ньому в цей день були спеціальні черевики-боксерки без п'яток, а з руки в руку він перекладав невеликий металевий прилад, який назвав еспандером.

— Це все ваше, — сказав Валерій будівельникам. — І боксерки, і еспандер, і мішок для тренування. Звичайно, кожен у майбутньому

повинен буде придбати собі повний боксерський комплект, але для початку і так добре.

Микола Молибога перезирнувся з Петром; "Ну, я не казав?" — і він таки мав право радіти. Валерій виправдав довір'я — і сам прийшов, і гроші використав, як належало. А ще ж учора Петро, розповідаючи про свою зустріч з Валерієм у тролейбусі, висловлював побоювання, що той нічого не купив. Виходить, помилився Петро. І добре, що помилився.

Навчання тривало майже, дві години, Валерій розповідав, на які категорії відповідно до ваги тіла поділяються боксери, пояснював значення слова "раунд", "нокаут", "нокдаун". Викликав по черзі Петра, Молибогу та інших присутніх і показував, як треба стояти, як захищатися від ударів, як самому завдавати удари. Про себе сказав, що виступав у першій напівсередній вазі, і в такій самій, очевидно, виступатиме, наприклад, і Петро, вага якого наближається до сімдесяти кілограмів.

— Отже, нам з гобою колись доведеться зустрітися на рингу! — іронічно зауважив Валерій, оглядаючи нижчого за себе Петра, що стояв серед кімнати у досить смішній позі: тримав руки зігнутими в ліктях і дивився кудись у стелю, так ніби не битися збирався, а м'яч ловив.

Незграбність Петра тішила хлопців, хоч і самі вони тільки-но перебували у такому ж становищі і виглядали не краще.

Валерій почував себе героєм, а руки в нього аж свербіли. Так хотілося коротким блискавичним ударом звалити противника, продемонструвати своє вміння, свій "стиль".

— Може, спробувати, га? — раптом обізвався Петро, підморгуючи своїм. Зустрівшись з кількома схвальними поглядами, він задерикувато штовхнув тренера рукавицею. — Захищайся!

І пішов у атаку.

Петро, очевидно, мав деяке уявлення про боротьбу на рингу, хоч голова його і тепер стирчала якось неприродно високо, тоді як Валерій свою нахилив, ніби хотів скористатися нею, коли не допоможуть кулаки. Але у всій поставі Петра відчувалося напруження, готовність. Ноги його були трохи зігнуті, ліва попереду. Ось він показав білі зуби, блиснув очима і всім тілом рвонувся. Ніби поршень, пішла вперед і його правиця. Валерій, можливо, не сподівався такого, він ледве встиг прикритися. Очі Валерія тимчасом пильно стежили за сміливим противником. Півкроку назад, ще півкроку… Серія ударів Петра не досягає мети, але тренер все ж відступає, йому нема коли думати про відповідь.

— Давай, Петре, давай! — чується шепіт.

Потім нові голоси, вони вже сміливіші.

— Лівою його, ліву пускай в хід!

— Глуши!

— Наша бере, Петре! Сміливіше!

Усі схоплюються з місць, і в кімнаті починається такий галас, ніби тут не десяток тихих, слухняних учнів Валерія, а добра сотня болільників.

Та що це?.. Хто хряснувся, як кажуть, з усіх чотирьох? Невже… Ні, не може бути, щоб отак одним ударом поклали Петра! І коли? В ту самісіньку мить, коли він, здавалося, остаточно "загнав" свого противника навальною атакою! Очам не хочеться вірити…

А доводиться. Петро лежить, навіть ногами не ворушить.

— Оце так!

У вигуку захоплення переможцем, а не співчуття до переможеного. На те бій! На Валерія дивляться заздрісно, авторитет його зріс незрівнянно. Знає хлопець свою справу, нічого не скажеш!

Першим над Петром нахиляється Микола Молибога. Куйовдить йому волосся, повертає обличчям угору. Петро блимає здивовано очима, кілька хвилин дивиться якимсь пустим поглядом. Потім важко віддихується.

— Живий! — жартують хлопці.

— Помовч…

Молибога хоче допомогти Петрові звестися на ноги, але той раптом відштовхує його. Ще зусилля, і він уже стоїть. Похитується, правда, а в очах винувата посмішка.

— Молодець Валерій, — вимовив він помалу. — Так мені і треба. Навчив…

Хлопці тісним кільцем оточують невдаху.

— Він тобі під здухвииу вцілив?

— Сам не знаю… Здається.

— У таких випадках судді до десяти лічать. Не встав — програш.

— Нашого Петра у сон кинуло… Хоч до ста лічи, йому байдуже було.

— Нічого собі сон!

Валерій кладе рукавиці на стіл, мовчки розшнуровує боксерки. З усіх голосів тільки голос Петра викликає в його мозку відповідні імпульси, він примушує себе збагнути, що саме той говорить, "Ага, Петре не гнівається. Навіть жартує… А цікаво, чи захоче він тепер надіти боксерські рукавиці?"

— Кому доручимо, товариші, охороняти спортивний інвентар? — спокійно, ніби нічого не сталося, запитує Микола Молибога, і дивиться на Петра.

— Петрові й доручимо, — озиваються хлопці. — Він у нас перший хрещення пройшов. Нехай буде за старосту.

Молибога того, видно, й хотів.

— Ставлю на голосування. Чули? Є пропозиція обрати Петра старостою гуртка. Так, одноголосно. І ще одно. Я цими днями розмовляв із завкомам. Для гуртка виділено трохи коштів. Між іншим, і для оплати тренера. Маємо змогу збиратися двічі на тиждень. Ти, Валерію, зможеш двічі? За одну академічну годину матимеш дванадцять карбованців. Отже, в місяць набереться щось близько двохсот. Небагато, а все ж згодяться.

Валерій навіть розгубився. Ще ніколи не заробляв він жодної копійки і не сподівався, що саме бокс вважатимуть роботою, за яку слід платити. От здивується Федір Прокопович! А Пилосос? Ха, здорово, дідько його забери!

При згадці про Пилипа Городинського мимоволі виникає в пам'яті квартира Чорнопудренка, дівча, підстрижене по-хлопчачому… В ту ніч, коли він бенкетував на чужі гроші, Люда, як завжди, називала його Першою Рукавичкою, але вона іронічно посміхалася. От якби хтось тільки на хвилину привів її сюди і щоб вона на власні вуха почула: "За

одну академічну годину матимеш дванадцять карбованців..." Чуєте, за "академічну"? Таке вам снилося?"

Він усе ще не відповідав на запитання Молибоги, і важко було зрозуміти, які думки стримували його.

Петро нагадав.

— Двісті це, звичайно, малувато. Я, наприклад, двісті на тиждень заробляю. Але як по годинах розкласти...

І знову говорив Молибога:

— А хто сказав, що Валерій на двісті житиме? Він тепер член нашого колективу, і ми мусимо подбати... Основне, звичайно, це те, що Валерій тренер. А підробити ми йому завжди дамо. — Микола Молибога міг би назвати багато місць на будові, де не зайвими були б руки Валерія, але стримався.

— От що, Валерію, приходь до нас на будівельний майданчик. Познайомишся з місцевкомом. Одразу ж і договір з тобою складуть... Прийдеш?

Валерій кивнув головою.

Надів калоші, замотав шию шарфом, покрив голову кепочкою. І все ж пальта в руки не брав, шарив очима по спинках стільців, чогось шукав. Ага, він шукав свого піджака. Та ось неприємна згадка тінню лягла на обличчя. І вже у пальті відчував себе так, ніби воно з чужого плеча. "Завтра... неодмінно завтра ж добути ті нещасні сто п'ятдесят, плюс один процент, ні, два проценти і забрати у Чорнопудренка піджак. Але де, де їх добути, в кого позичити?"

Біля самого будинку, під ліхтарем, Валерій раптом побачив ховрашкову шубку, а поруч з ним — чорне пальто. Це були вони… Стояли з піднятими комірами і про щось розмовляли.

— Ось ти нарешті! — вигукнув Пилип Городинський, угледівши Валерія. — Ну й хлюст! Дивися, Людо, він ще й тверезого вдає! Так, так, пройдися по одній дошці…

Люда обізвалася докірливо:

— Ех ти, Перша Рукавичка! Без нас…

Валерій зупинився за півкроку від них.

— Добрий вечір! Яким це вітром занесло вас на мою вулицю?

— Чуєш, Людо? Він не догадується… Та ми, йолопе, більше години тебе дожидаємо.

— Що ти сказав?! — тіло Валерія напружилося, як на рингу.

— Тебе, кажу, дожидали більше години. — Пилип не насмілився повторити образливе слово, він досить виразно уявляв собі силу кулаків Валерія.

— Ні, я більше не можу… — стукотіла каблучками Люда. — Ви будете сваритися, а я мерзнутиму! Кажи йому, Пилипе, в чому справа, не тягни. І гайда кудись грітися…

— Сама винна, — буркнув Пилип. — Тебе ж запрошувала мати Валерія в кімнаті посидіти, не захотіла…

— Ви й дома в мене були?!

— Були, були. І піджак твій матері принесли. Пилипе, пробач, але я сама, мабуть, краще все поясню.

Валерій стояв приголомшений, ніяк не міг збагнути, чому раптом піджак опинився у них. Адже Чорнопудренко вимагав від нього, Валерія, тримати все у таємниці…

— Що ви там матері наговорили? Що вона знає?

— Ага, боїшся? Матері боїшся, а до друзів з кулаками лізеш, — захихикав Пилип Городинський.

Люда насунула йому кепочку на самий ніс.

— Ну що тут смішного? Не бійся, Валерко. Все гаразд. Нічого ми їй не сказали. Вийшло досить вдало. Ми на поріг з піджаком, а вона питає, скільки чистка коштує. Пилипові лишалося тільки сказати, що ти заплатив наперед, оце й усе.

— Ні, не все. Ще розповіла нам мати про твоїх нових друзів з будівництва… — Пилип багатозначно замовк.

— Друзів? Нехай і так… Я їх боксу навчаю, — якось нехотя пояснив Валерій, — але це дрібниці… Ви мені скажіть краще про… піджак. Звідки довідалися?

— Ой, невже немає іншого місця для розмови, я гину… Пальцями вже не можу поворухнути… — скаржилася Люда. — Як дізналися? Дуже просто. Чорнопудренко нічого не приховує від своєї племінниці. Зрозумів?

— Здорово твій дядечко зустрів Першу Рукавичку. — Пилип роблено співчутливо зітхнув. — Ні, я не схвалюю його вчинку. Тому й заплатив за

тебе… Так от, Перша Рукавичко, борг йому повернуто, і кінці у воду… Про все інше поговоримо… в теплі. Людо, в "Абхазію"?

— Куди хочете, аби зігрітися.

Валерій не поворухнувся. Тоді Люда, мов кицька, притулилася до нього.

— Хоч на півгодинки… Я так скучила…

Волосся Люди, що вибивалося з-під берета, пахло знайомими Валерію духами, її гарячі пальці гладили руку хлопця.

— Не можу, віриш? — слабо протестував Валерій, відчуваючи, що і йому хочеться побути сьогодні з нею, посидіти поруч і по-доброму, а не так, як в той останній вечір у Чорнопудренка, поговорити. Кінець кінцем вони були близькими.

— Я зовсім без грошей, — признався нарешті Валерій.

Люда повисла на його руці.

— Так би й казав відразу. У Пилипа повні кишені, він частує.

— Я не звик…

— Цить! Ні слова більше, — Люда затулила йому рота рукою, і Валерій знову відчув ті самі пахощі, що й від її волосся.

Деякий час так і йшли — Валерій з Людою попереду, а Пилип — за ними. Але на Хрещатику Пилип безцеремонно заволодів лівою рукою дівчини. Перехожі давали дорогу трійці, яка, очевидно, дуже кудись поспішала, бо ні на кого і ні на що не звертала уваги.

В ресторані "Абхазія" як у бані. Душно і пахне віниками. Оркестр грає щось меланхолійно-ніжне, під таку мелодію не хочеться ні співати, ні танцювати. Тільки пляшки та бокали подзенькують на столиках, ніби висловлюють свій протест музикантам. Літній офіціант, поважний, мов іноземний дипломат, шанобливо вклоняється Пилипові, як старому знайомому, і веде всіх трьох за ширму.

— Ось меню, прошу. Зараз я підійду.

— Ми й без меню обійдемося. Три салати м'ясні, три шашлики… Пляшку вірменського коньяку… Дві пляшки мінеральної, — упевнено замовляє Пилип Городинський.

— А цукерок? — кокетливо нагадує Люда.

— Так, цукерок. "Червона шапочка". І цигарок. Та швидше, будь ласка. Наша дама зовсім заклякла.

— Розумію, розумію. Не мине й години, як усе буде на столі, — жартує офіціант.

Валерій мовчки дивиться на Пилипа — якийсь він веселий сьогодні. Звідки така щедрість? А верховодить не він, як звичайно, а Люда. Самий факт, що Пилип віддав гроші Чорнопудренкові, дивує і насторожує. Чогось від Валерія треба Пилипові, не інакше.

Ніби для того, щоб Валерій мав змогу поговорити з Людою, Пилип залишає їх на кілька хвилин.

Колихнулася ширма, зависла на спинці стільця, Люда поправила її, і от вони тільки вдвох, віч-на-віч.

— Погрій мені руки, Валерко, — просить Люда і повертається до нього, як соняшник до сонця. Повертається і простягає тоненькі ніжні пальці…

Він бере їх, стискує.

— Заради чого це ви турбувалися про мій піджак?

Люда лукаво грає гарними очима.

— Ти не догадуєшся? Дивно. Це я так захотіла… Я, чуєш?.. Бо я…

Вона підхоплюється, робить крок вперед і ось уже стоїть за його стільцем. Мить, і голова Валерія в її прохолодних руках. Очі дивляться в очі, гарячий подих трохи підфарбованих вуст змішується з його подихом. Ні, Валерій не може відмовитися від того, що вона пропонує йому, пропонує беззастережно і, може, навіть нерозсудливо, адже тільки ширма відгороджує їх від чужих очей.

— Браво, браво! — угорі над ними чуються оплески.

Люда випростується.

— Хам! — дівчина занесла руку і, мабуть, таки вдарила б Пилипа, якби не те, що він прийшов не сам.

— Браво, Людочко! — повторює Чорнопудренко, нечутно аплодуючи самими пальцями з лакованими нігтями. — Бийте його, а мене пощадіть. Я ніби відчував, що ми тут зайві. Посидь, кажу, біля мого столика. Так ні…

Несподівана поява Пилипа з Чорнопудренком нітрошечки не збентежила Валерія. Те, що Люда цілувала його, було до певної міри

викликом, кинутим нею обом "покровителям". Тієї ночі, коли він "дав концерт" і при всій компанії образив Люду, Чорнопудренко і Пилип узяли на себе роль її адвокатів. Що ж, дуже добрий урок дано їм зараз!

— Людо, ти сидітимеш отут, — Валерій підтягує порожній стілець ближче.

— З радістю, — кокетує Люда і не звертає більше уваги на інших присутніх, наче вони знову лишилися вдвох.

Коньяк вірменський добре зігріває, а ще більше зігріває Валерія і Люду те, що вони при кожному русі торкаються одне одного то ліктем, то коліном. Після кількох днів розлуки спогад про колишню близькість п'янить і збуджує. Їм добре... Їх не цікавить словесний герць Чорнопудренка з Пилипом з приводу західноєвропейських танців, їх, вдається, ніщо взагалі не цікавить, крім того, щоб ця ніч в "Абхазії" тяглася якнайдовше і щоб можна було втопити отак очі в очі і мріяти, мріяти під музику...

Рахунок, поданий офіціантом після другої години ночі, спантеличив Валерія. Звідки набралася така сума? Двісті дав Пилип і ще сто тридцять Чорнопудренко. Валерій сидів, як на гарячому вугіллі. Люда розуміла його становище і тихо заспокоювала: "Нічого, нічого. І в тебе будуть гроші... Захочеш — і будуть..."

Над Хрещатиком порошило, запізнілі перехожі несли на плечах пухнасті хутра снігу. Пилип на розі зупинив таксі.

— Салют! — прохрипів він, сідаючи в машину. — Не ображайте дядечка...

— А ви пішки? — запитав Чорнопудренко Валерія.

Люда стисла юнакові руку.

— Мені, наприклад, хочеться ще потанцювати. У нас такі чудові вальси… І потім оте нове танго… — нагадала вона Чорнопудренкові.

— Що ж, усе до ваших послуг. Чого не зробиш для друзів.

Чорнопудренко підхопив обох під руки, і вони попрямували до високого старого будинку.

Валерій не насмілився сказати, що в нього є мати і що вона чекатиме. Думав про це, але ще більше думав про інше, про ту мить, коли в затишній кімнаті Люда скине пальто, скине свою вовняну кофточку і залишиться в самому платті з короткими рукавами… Тендітна, гарна, з пахучим волоссям… І він танцюватиме з нею…

Ось уже й двері зачинено — вони дома.

— Не вмикай, — зупиняє Чорнопудренко. — Навіщо вам стільки світла? Є маленька лампочка. Я зараз.

Синій туман розливається по кімнаті. Видно все: столик з магнітофоном, канапу, навіть капці біля неї, ті самі жіночі капці з чорним бантиком.

— Кімната до ваших послуг… Магнітофон вмикати не варто. Ніч, самі розумієте. А танцювати вальс можна й без музики…

— А ви?

— Мені спати пора… Ліжко вже скучило за своїм господарем, так що не турбуйтесь.

І Чорнопудренко, взявши капці, пішов у кухню. Скоро ніч приторкнулася чарівною паличкою до вогника на столику і погасила його.

* * *

Не дочекався Микола Молибога юного тренера. Той не прийшов на будівельний майданчик ні на другий, ні на третій день. Може, захворів? Як тільки ця думка з'явилася в голові Молибоги, він одразу ж вирішив навідатися до Левадних. Уявляв собі картину: хлопчина метається у ліжку, скорений гарячкою, а над ним схилилася зажурена мати... Ось і нове горе, і нові павутинки витче воно під очима Гали" ни Дмитрівни. Важко їй самій, важко...

Чомусь з першої хвилини знайомствам з Левадною сповнився симпатією до неї, співчував їй не як сторонній. Мало значення, звичайно, що знайомство їхнє відбулося за особливих обставин — Миколу Молибогу призвів до Левадних лист фронтовика. Та не тільки це, не тільки бажання бути в міру сил корисним сироті Валерію спрямовувало його думки. Галину Дмитрівну згадував не рідше, ніж сина. Здавалося, він колись давно знав її, зустрічався з нею, і тільки випадково шляхи їда розійшлися. Така фантазія подобалася Миколі Молибозі, як дітям подобаються казки про чарівні блюдечка, палички, хусточки, хоч вони добре знають; таких речей ніколи ніде не було. Чого гріха таїти — тепер, коли йому твердо пообіцяли квартиру, Молибога все частіше замислювався над тим, як він житиме один. Звичка завжди бути в гурті, в колективі, кожної миті відчувати, як кажуть, лікоть товариша була надто живучою. Чи не тому і тримався він так гуртожитку, що боявся самотини? Поза роботою, поза гуртожитком у Молибоги не існувало досі нічого особистого, нікого, кому б він міг оддавати свої вільні години і, коли хочете, своє душевне тепло. Та, мабуть, такою вже є людина, що без дружби, без любові звікувати не може. Рано чи пізно, а відбувається знайомство з незнаним світом почуттів, і "той" або "та", хто збудить їх, є неодмінним супутником, другим у щасті і в горі на все життя. Хто знає,

чи не заради цього і зіткнула доля на широкому життєвому шляху Миколу Молибогу і Галину Дмитрівну?

Тепер трапилася нагода піти до Левадних. Хвороба Валерія, — а Молибога був певен, що хлопець хворіє, — дозволила відкинути всі вагання. На всякий випадок узяв із собою трохи грошей…

Різкуватий запах соди і мила наповнював кухню, під стелею клубочилася пара.

— А Валерія нема, — повідомила Галина Дмитрівна якось зажурено, витираючи поспіхом червоні натруджені руки.

— Я тільки хотів дізнатися, чи син була не захворів.

— Ні, слава богу. А чому ви так подумали?

— У місті пошесть якась ходить… Грип, — ухильно відповів Молибога.

— Ні, Валерій цілком здоровий… Цілком, — Галина Дмитрівна подивилася на гостя довгим допитливим поглядом, зітхнула. — Сідайте, будь ласка. Бачу, він у чомусь підвів і вас. Валерій такий… Пробачте, не запам'ятала, як вас по батькові.

— Павлович…

— Сідайте, Миколо Павловичу.

Молибога догадувався, що в Галини Дмитрівни знову неприємності, недарма ж вона розгубилася при його появі.

— Учора… І позавчора теж… Дві ночі не ночував дома, — опускаючи очі, ніби соромлячись за сина, промовила Галина Дмитрівна.

Молибога нагадав.

— Позавчора він був у нас. Пішов приблизно години о десятій.

— Пішов, а куди? Я до ранку чекала. Навіть без піджака подався. Піджак йому з чистки принесли в той вечір, а він так і не зайшов по нього… Біда мені з сином, Миколо Павловичу. Нічого від нього не доб'єшся, не допитаєшся. "Де був, — каже, — там мене вже нема". Оце і вся відповідь матері. Знову п'є… За які гроші? А мені сни страшні сняться… Ага, забула сказати. Дівчина до нього якась приходила в обід. Не застала Валерія, а зі мною і говорити не захотіла. Папірець тільки залишила. Він прочитав його і кинув… Красива дівчина, в хутряній шубці.

— Де записка?

Галина Дмитрівна нахилилася в кутку, взяла зіжмаканий папірець. Молибога розправив його і прочитав: "Збираємося в А-зії рівно о десятій. Є важлива справа. Л."

— Збираємося в А-зії, А-зії… — повторював Молибога. — Кілька літер пропущено, які саме? — і раптом він упевнено хитнув головою. — В "Абхазії"… Це ресторан у підвалі. "Збираємося… рівно о десятій". А що як і нам піти, Галино Дмитрівно? Замовимо чаю або пива. Сядемо десь у куточку і тоді на власні очі побачимо, з ким Валерій…

Губи Галини Дмитрівни здригнулися.

— Чує серце… З поганими людьми знається Валерій.

— Одягайтесь, і ми встигнемо раніше за них.

— Боюся я, Миколо Павловичу. Погані передчуття гризуть мене.

— Боятися нема чого. А побачити треба. Можливо, нічого страшного й немає. Збираються ровесники Валерія, друзі по боксу.

— Якби то так!

— Одягайтеся, Галино Дмитрівно, — наполягав Молибога.

І вона таки послухала його.

Вивіска над рестораном у підвальчику світилася, вони побачили її ще здалеку. На східцях Галина Дмитрівна тихо промовила:

— Уперше в житті… Ніколи не бувала в ресторанах…

— Ви нічого не втратили. Я, признатися, разів кілька бував і завжди потім каявся. Накурено, душно, дихати нічим. І гамір такий, як на товкучці.

Вибрали столик у лівому кутку за колоною. Звідси добре видно вхід і весь зал, колона вигідно прикриває їх від сторонніх очей. Молибога глянув на годинник.

— Замовимо щось… Ви пиво любите?

— Ні, мені хіба чаю.

— Я бачу, вам холодно, Галино Дмитрівно. В такому разі не погребуйте порадою. П'ятдесят грамів горілки — найкращі ліки. Мені сто, а вам п'ятдесят. Чай ми ще встигнемо…

— Як знаєте…

Молибога пересунув горщик з квітами, і тепер вони сиділи ніби за ширмою… Ліворуч колона, праворуч квіти.

Заграв оркестр. Галина Дмитрівна без всякого інтересу дивилася на танцюючих, і очі її знову і знову намацували вхідні двері. До ресторану входили все нові відвідувачі. Та ось Галина Дмитрівна приторкнулася до руки Молибоги.

— Вона…

Через поріг легко переступила невисока дівчина в зеленому джемпері, за нею поважно ступав елегантно одягнений юнак у вузеньких сірих штанях і такого ж кольору піджаку витонченого крою. Не глянувши ні на кого, дівчина упевнено попрямувала через увесь зал і красивим рухом підняла портьєру, за якою тепер видно було стіл і м'які крісла. Портьєра опустилася, і відразу ж у той бік подався вусатий офіціант…

Ще хвилин через п'ять за портьєрою зник і новий клієнт — літній чоловік у чорному костюмі, з паличкою. І вже після нього прийшов Валерій. Галина Дмитрівна саме наливала собі води, і склянка тихо дзенькнула,

Микола Павлович Молибога, як міг, заспокоював її. Офіціант помітив, мабуть, що жінку трясе лихоманка, і запропонував перейти за інший столик. В кінці залу, наприклад, затишніше…

— Он там, біля кабінки з ширмою, можна? — запитав Молибога і попросив перенести їхні пляшки.

Так вони опинилися зовсім близько від Валерія. З цього боку, де вони тепер сиділи, ширма глуха, отже, ті, що в кабінці, повз них не проходитимуть, а голоси добре чутно. Ось говорить дівчина, соромить свого кавалера. Валерій час від часу підтакує, сміється. Той, у чорному

костюмі, мовчить. Офіціант проносить за ширму піднос, на якому дві пляшки коньяку, шпроти, салат із свіжих помідорів. Ще один піднос — хліб, вода, пляшка шампанського. Дзвенять бокали.

— За що ж п'ємо? — запитує дівчина.

— За успіх! — відповідає їй хрипкуватий голос, голос людини з паличкою.

— За ваш успіх? — запитує Валерій іронічно.

— Без мого успіху не буде й вашого.

— Ви хочете сказати — без вашої тисячі не буде й нашої сотні! — не вгамовується Валерій.

— Годі вам! Валерію, пий, — наполягає Люда. — Я хочу випити за твій успіх, Валерію. Останні два дні тобі щастило, правда? Щоб отак завжди!

Потім Валерій пішов з дівчиною танцювати. Галина Дмитрівна невесело дивилася на них. Звуки саксофонів, удари в бубон викликали в неї тупий біль.

А за ширмою тим часом продовжувалася розмова.

— Він нам потрібен. Тільки доведеться поморочитися. До серйозної операції залучати рано, — чувся хрипкий голос.

— Головне, Валерій жадібний до грошей. І заздрить вам. Учора він одержав на облігації для вас майже п'ять тисяч, позавчора — три. А в самого залишилося… Поділіть вісімсот на нас трьох, скільки вийде… Трохи більше як дві з половиною сотні.

— Мало? Дві з половиною за два дні мало?!

— А риск? Ви про головне забуваєте, дорогий дядечку.

— Кхе... Який там риск! Облігації не підроблені, виграші законні, — сперечався дядечко.

— Чому ж ви самі не одержуєте? Мовчите? Ну, та гаразд, гаразд. Усе ясно. Робота неважка, звичайно, оплачується пристойно. Однак тиражі відбуваються не часто. Ну, ще день, ще два, і ви всі свої облігації перевірите, всі виграші одержите. А тоді що? Зуби на полицю і чекати?

— З грошима чекати легше, ніж без оних.

— З великими — так... А з нашими...

— У мене, юначе, теж були малі, а я зробив з них великі. Я починав з дрібниць... Хто міг повірити, що випадково куплені за безцінь облігації принесуть такий бариш? Ніхто. А я вірив. Із самого початку вірив. Візьму бувало тиражну таблицю в руки, а номери марширують переді мною, як солдати перед генералом. Десь же вони, думаю, є, у когось лежать ці облігації. Може, у мого сусіда, вагоновода трамвая, чи знайомого двірника. Всі ж на позику підписувалися, в кожній хаті на тисячі карбованців тих виграшних номерів. І почав полювати за ними... Кхе... Нелегко було. Платив по-різному, і по десятці за сотню, і по п'ятнадцять карбованців. Припече людині, а я тут як тут... Ти про риск заїкнувся. Ото був риск — чисті гроші за папери віддавати!.. Виходить, не помилився. І ти зі мною, як сир у маслі. Може, неправда? За цю поїздку скільки в кишеню поклав? То ж бо! А я ось знову лист з Кавказу одержав. У них для нас дещо є, і ми... — він стишив голос, перейшов на шепіт.

— Людка повезе? — запитав молодий.

— Сама? Ні в якому разі! Мало що в дорозі може трапитися...

— Міліція?

— Тсс... Не тільки міліції треба боятися. В поїздах хіба такі гастролери роз'їжджають. З-під носа беруть чемодани... Твій боксер супроводжуватиме Люду, в нього кулаки надійні...

Галина Дмитрівна важко дихала, в очах її жеврів якийсь новий вогник, і він розгорявся все ясніше. Ось вона підвелася назустріч Валерію, який повертався з дівчиною на своє місце. Микола Павлович схопив її за руку.

— Не зараз. Дуже вас прошу. Ви тільки зіпсуєте справу. Я теж усе чув...

Обом їм уже було зрозуміло, що Валерій потрапив у кубло темних людців. Його втягнули до махінацій з облігаціями і збираються використати в більш серйозних "справах". Дівчина з білявим волоссям — не останній козир у грі: через неї впливають на Валерія, нею користуються, як приманкою. Наївний, нерозумний хлопець.

"Але що ж робити? — думає Галина Дмитрівна. — Сидіти отут і слухати, як змовляються між собою злочинці, як обплітають зловісним павутинням її сина? Миколі Павловичу добре заспокоювати, він чужий... Микола Павлович піде до міліції і вважатиме, що виконав свій обов'язок. А що тоді буде з Валерієм, що станеться з нею? Навіщо жити, якщо вона втратить сина, залишиться одна-однісінька на цілому світі?

І все ж Галина Дмитрівна не наважується ігнорувати пораду Миколи Павловича. Щось у його голосі чується таке, від чого у неї з'являється надія. Несподіваний друг не залишить її напризволяще, він допоможе. Не може бути, щоб Валерій остаточно загруз у багні. Микола Павлович знає, як витягти його звідти, як захистити честь сім'ї загиблого фронтовика...

За ширмою триває приглушена розмова. Найчастіше чути хрипкий голос "дядечка", інколи озивається дівчина. Називають число. Валерій повторює: "вісімнадцяте січня, понеділок" і враз заперечує: ні, в понеділок він не поїде. Коли завгодно, тільки не в цей нещасливий день.

Після гарячих суперечок приймається пропозиція дівчини: виїдуть дев'ятнадцятого... "Виїдуть" — отже, їх буде двоє.

І ще Молибозі вдається почути: пакуночок вручать в останню хвилину, вже у вагоні.

— Заховайте цей папірець, — говорить "дядечко". — Такий номер матиме сочинська "Победа". Сядете без церемоній, і вас привезуть, куди треба...

Микола Павлович уже давно розрахувався, і вони з Галиною Дмитрівною терпеливо чекають. Ага, ось почала збиратися і компанія за ширмою; її пропускають, слідом виходять самі. Микола Павлович бере супутницю під руку.

Хрещатик виблискує, промениться тисячами різнобарвних вогнів. Червоними і зеленими вогниками миготять таксі, на розі гуде снігоочищувач, над ним здіймається білий пил. Ніколи, здається, не бачила Галина Дмитрівна рідного міста о такій пізній годині. Вночі воно загадково красиве, казкове... І давно, дуже давно ні на чию руку не спиралася вона у своїх мандрівках по ньому... Рука в Миколи Павловича сильна, надійна. Добре, що в ці хвилини вона не одна, бо ноги у неї зовсім неслухняні і в голові гуде. Після склянки пива? Ні, після того, свідком чого несподівано довелося бути, після того, що почула...

Проти універмагу Валерійова компанія зупинилася, звідси юнак у модному півпальті подався вгору вулицею Леніна, троє рушили далі, завернули в провулок. Ще одна зупинка — біля старого високого будинку. Тут, сказавши "на добраніч", першим пірнув у браму літній

чоловік; Валерій, як тільки той зник, притяг супутницю до себе. Та ось дівчина вирвалася, вхопила снігу і з веселим сміхом жбурнула ним у лице Валерія. Поки він обтрушувався, за нею грюкнули двері.

— Людо, стій! Я забув сказати, стій… — Валерій кинувся до брами, але в цю мить хтось покликав його. Валерій обернувся.

— Ти, мамо?! От не сподівався… — він придивлявся, розгублено мнучи хусточку, придивлявся з таким здивованим виглядом, ніби перед ним були не звичайні земні люди, а марсіани.

— Добрий вечір, — спокійно привітався Микола Павлович. — Зустріч, справді, несподівана… Ти додому?

— Додому… А ви? Звідки ви, Миколо Павловичу? У нас були?

— У вас. Тебе не застав, зате Галину Дмитрівну витяг на свіже повітря.

Валерій якось підозріло поглядав на Молибогу і злегка похитувався. Підніс руку з годинником ближче до вітрини, освітленої фосфоричнобілими скляними рурками. Усміхнувся іронічно.

— З чим вас і вітаю, — сказав, притуляючи годинник до вуха.

— З чим? — перепитав серйозно Молибога.

— Пізня ніч. Навіть годинник зупинився.

— Пізнувато, — знову так само серйозно мовив Молибога. — Підліткам давно спати пора. А ти, бач, гуляєш. Я й не знав, що ваш син, Галино Дмитрівно… Ну, добре. Ми про це потім поговоримо. Значить, додому?

Валерієві не сподобався тон, яким з ним розмовляли.

— Про що ми "потім поговоримо?" Про що, хотів би я знати? — в голосі чулася зухвалість.

— Валерію, посоромся…

— А ти, мамо, помовчи… Не твоє діло. Дай нам поговорити, — він зробив крок і, посковзнувшись, поточився на Молибогу.

— Е, друже, діла наші зовсім кепські! Тримайся за мене, а то…

— Іди ти к… — Валерій відштовхнув Молибогу і знову пішов на нього. — Не руш Левадного, чуєш?!

— Він п'яний… — промовила з болем Галина Дмитрівна, оглядаючись навколо. На тім боці вона побачила людину у формі і ще більше розгубилася. — Ну, будь же розумним, Валерію. Он міліція. Невже ти хочеш потрапити на лаву підсудних за хуліганство?

— Що? Скажи йому, нехай іде геть. А то я…

Микола Павлович своєчасно перехопив руку Валерія.

— А це вже зайве…

— Пусти! — рвонувся хлопець. — Пусти, кажу.

Та Молибога міцно стискав руку Валерія, і той скоро відчув, що перевага в силі на боці супротивника.

— Скажи спасибі матері, не хочеться при ній…

— От і добре, що не хочеться. Дуже добре. Тепер додому?

— Ходімо, Валерію. Прошу тебе… — обізвалася Галина Дмитрівна.

Пробурмотівши щось невиразне, Валерій підняв хутряний комір свого плащ-пальта і непевною ходою рушив, забираючи весь час вліво, вліво, так, наче плив на човні і гріб одним веслом. Через кілька кроків курс його змінився, тепер перевага віддавалася правій нозі. Мабуть, він таки здорово сп'янів, а може, маскувався під п'яного, розуміючи, що з п'яним і розмови короткі.

Там, де треба було звертати на свою вулицю, Валерій зупинився. Обхопив каштан.

Галина Дмитрівна наблизилася до сина, попросила лагідно:

— Підемо додому…

— Додому, додому, — повторив він, усе ще обіймаючи дерево. — Самі підемо…

Молибога стояв, роздумуючи.

— Одійдемо трохи, — запропонував він. — Я вам щось скажу. — І коли вони опинилися в кількох кроках від Валерія, продовжував: — Не кажіть йому про "Абхазію" нічого. Нехай проспиться. А вранці я прийду. Мені хочеться вірити… вірити, що навіть тепер не пізно відвернути лихо. Ми поговоримо з ним, розкриємо прірву, перед якою він опинився.

Галина Дмитрівна вдячно потисла йому руку.

— Ви добрий, Миколо Павловичу. Я ніколи не забуду…

— Киньте... Ну, на добраніч вам, Галино Дмитрівно.

Молибога поспішив залишити їх, та він не пішов далеко. Притаївшись у тіні будинку, спостерігав. Ось мати зупинилася перед Валерієм. Він одірвався нарешті від дерева, зробив кілька кроків. Потім дві постаті злилися в одну і помалу віддалилися.

"Тепер зрозуміло, чому Валерій не з'явився тоді, як ми умовилися, — роздумував Молибога, дожидаючи трамвая. — Багато принад приготували для нього: дівчина, шикарні вечері в ресторані, гроші... І все це задарма. Послуги його, власне; мізерні, роль поки що другорядна... А що буде далі? Вірніше, що мало бути, якби не сьогоднішній вечір у "Абхазії"?.."

Пічний вагон спускається на Поділ. Дівчина-кондуктор у чорній форменій шинелі розправляє на коліні карбованці, троячки, п'ятірки — готується на відпочинок. Лице у неї стомлене, але й тепер вабить зір. На руках рукавиці з обрізаними пальцями: так можна працювати і руки не дуже мерзнуть.

"Ось і ця красуня, — думає про дівчину Молибога, — чесно заробляє свій шматок хліба, і отой чоловік у забризканій вапном кепці, певно, муляр або штукатур... І мої юні товариші по гуртожитку. Завтра, ледве розвидниться, підуть розігрівати мотори автомашини, екскаваторів, муляри спішитимуть на своє робоче місце і кластимуть цеглину за цеглиною стіни нового будинку, де й самі потім житимуть. А Валерій і його напарник?.. А ще та дівчина у хутряному пальті? Невже їм на роду написано прислужувати старому пройдисвітові, іти за ним по шляху злочину?"

* * *

Ранній гість Левадних розмовляв, здається, навмисне голосно, і Валерій прокинувся. Він лежав на високій подушці і з цієї позиції

вичікувально поглядав то на матір, то на Миколу Павловича. Вчорашня нічна зустріч з ними і перепалка не забулися, звичайно, і прихід Молибоги не віщував нічого хорошого. А втім, у Валерія відразу ж виникла інша думка: а де вони самі були допізна? І за яким таким правом зовсім стороння людина, цей Молибога, втручається в їхнє життя? А мати? От він візьме і скаже, що вчора увечері двічі приходив додому, а двері були замкнені, його залишили, таким чином, на вулиці, без вечері. Хто винен, що так трапилося?

Зовсім уже приготувався почати контратаку і тільки не міг вирішній, чи одягтися йому, чи залишатися в ліжку. "Ні, краще встати", подумав і потягся за одягом, що висів на бильці стільця. Взявся за штани, і, як на біду, з кишені впала на підлогу пачка грошей.

— Ого, ми забагатіли! — обізвався Микола Молибога, нахиляючись за грішми. — А ти чого ніби злякався?

— Хто злякався? Я?!

Валерій швидко одягався.

Галина Дмитрівна, тримаючись за одвірок, стежила за кожним рухом сина. Але не тільки тривога позначилася на її обличчі: у складці міцно стиснутих губ, у виразі очей Валерій прочитав більше ніж докір. Вона дивилася із суворою рішучістю судді.

Хвилину, другу панувало важке мовчання. Нарешті знову заговорив Молибога.

— Ось що, Валерію. Твоя мати і я… Ми вирішили поговорити з тобою. Можеш не шукати пояснень, брехня тобі не допоможе, а правди ти, очевидно, казати не збираєшся. Але трапилося так, що ми знаємо правду. Вчора ми були в "Абхазії"… Тільки заради тебе, заради твого майбутнього ми пішли на таке…

Валерій пополотнів.

— Ну і що ж вас злякало, не розумію? — промовив він, розгублено зиркаючи на Молибогу.

— Все. І твоя компанія, і діла, затіяні вами… Так, не дивуйся. Ми й про діла ваші знаємо. І навіть те, за який процент ви всі на нього працюєте.

— На кого?

— Прізвище ти сам назвеш. Я маю на увазі "дядечка".

Валерій спробував посміхнутися, але очі в нього відразу ж і пригасли.

— Даремно ви намовляєте на людину. Чорнопудренко пенсію від держави одержує, має заслуги, — захищався Валерій.

— Подивися мені в очі, — підійшов до нього Молибога. — Ти ж сам не віриш у те, що кажеш.

— От і вірю! — хлопець нервово кусав губи. — А вас я не розумію… До чого вся ця комедія? Ну, були ви з моєю мамою в "Абхазії", ну, бачили мене… нас… А далі що? Треба ж кінець кінцем відповідати за свої слова!

— Ти правий. За слова треба відповідати. А за вчинки — особливо, — підкреслив Молибога. — Ти, наприклад, ідучи з чужими, можливо, краденими облігаціями за виграшами, замислювався над своїм вчинком?

Такого Валерій не чекав.

— Які облігації? Які виграші?.. Брехня. Мене оббрехали перед вами, — вже не захищався, а просився Валерій. — Мамо, ти ж знаєш, хіба я дозволю собі?!

Він почув, як вона глибоко зітхнула, побачив її руку, ніби прикуту до одвірка. Погляд матері — зосереджений, суворий, незнайомий — не обіцяв йому ніякої підтримки.

І раніше ніж Валерій отямився від цього нового удару, Микола Молибога почав одягатися.

— Я піду, Галино Дмитрівно, — сказав Молибога, — ми даремно гаємо час. Те, чого не хоче Валерій сказати нам, він скаже міліції. На жаль, без цього не обійдешся… Міцно прив'язали до себе хлопця "дядечко" та його компанія…

Молибога достояв трохи перед Валерієм; прозорі ніжні вуха, золотистий пушок на шиї, м'яке і густе, мов у дівчини, волосся. Квітуча юність… Як вилікувати тебе від червоточини, як спрямувати твоє буяння не на горе, а на радість матері?

— А мені?.. Може, і я з вами… в міліцію, — озвалася Галина Дмитрівна, ніби прокинувшись од сну. — Нехай роблять з ним, що хочуть… Сили у мене вже нема.

Молибога трохи подумав.

— І справді. Збирайтеся, підемо разом.

Валерій втратив, здається, дар слова, втратив здатність мислити. Треба негайно робити щось, затримати Миколу Павловича, матір, переконати обох, що ніякого злочину він не зробив. Радий заприсягтися, що віднині рве з Чорнопудренком — не треба йому тих заробітків. Тільки нехай не йдуть у міліцію…

А тимчасом мати одягається. Пальто вже на ній, і чорну хустку витягла з шафи. Вона й не глянула в його бік, не хоче бачити його благальних очей.

Цокає ключ. Настає тиша.

— Мамо! Стривайте… Нікуди не йдіть! — розпачливий голос Валерія б'ється, як птах серед чотирьох стін. Ніхто не відповідає йому. Мить, і Валерій на сходах. — Мамо, Миколо Павловичу, — знову гукає він і стрімголов летить униз. Он вони тільки-но вийшли на вулицю. Наздогнати, вернути їх, за всяку ціну вернути… — Мамо!

Галина Дмитрівна обертається на крик: Валерій з перекошеним обличчям, напівроздягнутий стоїть на тротуарі.

— Повернемося, — тихо говорить Галина Дмитрівна.

— Добре, — згоджується Молибога. — Але знайте, в ньому страх бере верх. Страх відповідальності, а не усвідомлення своїх помилок. Ви мати — і я розумію вас… Та знайдіть у собі хоч раз в житті силу протистояти Валерієві. Нехай відчує не лише вашу любов, а й гнів, непримиренність.

Валерій дуже розгублений, от-от, здається, розплачеться.

— Я все, все розповім… Ви повинні повірити мені… Я буду іншим… Обіцяю… — повторює він.

У кімнаті він не спускає очей з Миколи Павловича.

Мабуть, Галина Дмитрівна розуміє, чому з такою тривогою позирає син на Молибогу, і вона просить останнього роздягтися: у них і так жарко.

Жарко… Та Валерія трясе лихоманка. Він не може заспокоїтися. Треба розповідати їм усе… а що саме? Що вони знають?

Неначе розуміючи причину замішання, Молибога робить спробу допомогти йому.

— Ти бував, звичайно, у "дядечка" і в його племінниці? Розкажи, як ти туди потрапив, хто вони?

Валерій запопадливо киває Молибозі: добре. І починає вголос згадувати. Як він, справді, туди потрапив? Вечеря у ресторані "Кукушка", за столиком літня людина і зовсім юна білявенька красуня… "Хочеш, познайомлю? — запропонував Пилип — напарник Валерія. — Це мої друзі…" Потім вечори в тісному колі, танці під магнітофон у їхній квартирі… Дружба з Людою… Так до останніх днів… до того моменту, коли Люда викупила його піджак.

Уважно слухає Молибога. І хоч розповідь Валерія звучить правдиво, проте все в душі Миколи Павловича протестує… Невже таке може бути? Невже в їхньому Києві ще є чорнопудренки?

Сидить і дивиться в одну точку Галина Дмитрівна. Ні, не до голосу рідного сина прислухається мати, це їй сон такий сниться, поганий сон.

* * *

— Доброго здоров'я, Миколо Павловичу, — тепло вітається з Молибогою майор міліції. Сьогодні його обличчя вже не таке стомлене, як минулого разу, і не таке сердите, як тоді здалося. — Ви самі прийшли?

— Сьогодні сам, товаришу Костюк.

— А ваш молодий друг?

— На роботі. Та коли б навіть і вільний був, він би знайшов якусь причину і по дорозі "відстав".

— Не полюбляє нас? — сірі проникливі очі всміхалися до Молибоги.

— Нібито. А повинен дякувати.

— Правильно… Але дякувати вам насамперед. Ну, а ми ще заробляємо свою подяку. — Костюк підсунув Молибозі стілець, а сам пішов до сейфа. — Так, заробляємо, — майор розкрив перед Молибогою папку і з вкладеного у пій конверта витяг невелику фотографію. — Пізнаєте?

Молибога заперечно похитав головою.

— Уперше бачу.

— Подивіться уважніше. Щоправда, знімок зроблено років десять тому, а ви цю людину бачили зовсім недавно.

Уточнення було не зайвим. Молибога почав перебирати у пам'яті людей, з якими стикався на будівництві, в гуртожитку. Дивився на гострий ніс, на високе чоло, відмежоване від обличчя кошлатими бровами. Де, за яких обставин могла зустрітися Молибозі ця людина?

— Допомогти? Добре. Ви буваєте в "Абхазії"?

— Разів зо три… Зустріч з ним, — Молибога вказав на знімок, — відбулася там?

— Можливо, й там…

— Ху, дідько його забери. Оце загадочка! — і він знову втупив очі у фотографію.

— Годі, не сушіть голови. Скажіть краще — на Чорнопудренка не схожий?

— Чорнопудренко?! — Молибога аж схопився з місця. — Невже? Питаєте, чи схожий. Я б сказав, як свиня на коня…

— Ха-ха-ха, — дзвінко розсміявся майор Костюк. — Влучно! І все ж це він. По-вашому, Чорнопудренко. А ось у справі, заведеній у свій час на нього, є й інші прізвища — Черняк, Сорокопуд, Кіт, Коробко і ще кілька. Одне навіть напівіноземне, грецьке — Кітніаді, яке утворилося просто: у паспорті до прізвища "Кіт" дописали "ніаді". Так-то, друже, Миколо Павловичу. Ваш горобчик Валерій потрапив був у пазури досвідченого кота! Не вирватися б йому самому… Вже ваша розповідь і деякі відповіді Валерія насторожили мене. Я відчув, що Чорнопудренко наш старий "клієнт". Вечірки, танці під магнітофон — це ж хитре маскування. На вечірках він тільки ближче знайомився з морально нестійкими людьми і відбирав серед них придатних у помічники. Ось так… Тепер ми зробили деякі кроки і знаємо, з ким маємо справу. — Костюк перегорнув якісь папери у папці і відклав її. — Знаєте, скільки разів цей Чорнопудренко судився? Його засуджували на різні строки, та все йому якось щастило. То в зв'язку з хворобою його випустять, то рік йому зарахують за три, а решту подарують, бо, мовляв, він уже немолодий, то ще якось викрутиться.

— Невже й цього разу Чорнопудренкові вдасться так швидко викрутитися?

— Не думаю. Але ж треба довести ще його провину. І про облігації і про годинники — це ж тільки розмови. А потрібні докази. Без незаперечних доказів Чорнопудренко тільки посміється над нами.

— Докази? Ми чули дещо в ресторані… — нагадав Молибога. — І готові дати потрібні свідчення.

— І це теж будуть тільки розмови. А Чорнопудренко скаже, що він жартував під п'яну руку — от і все. Речові докази потрібні, без них ми як без рук.

— Справа ваша, виходить, теж нелегка. Знаєш, хто перед тобою, наскрізь злочинця бачиш, а не руш…

— Буває й так… — признався Костюк. — Ось чому я й запитав вас напочатку — самі прийшли чи з Валерієм? Хотілося б мені поговорити з ним… Ще раз поговорити. Валерій, якби захотів, міг би нам серйозно допомогти. Дати конкретні докази…

Молибога догадався, про що йде мова, і заперечливо похитав головою.

— Ні, цього він не зробить. І, я думаю, це не пішло б йому на користь.

— Ми затримали б його з годинниками — от і все. Самі розумієте, що до Валерія ми ніяких претензій не мали б…

— Ні. Якщо ви радитеся зі мною — я проти. Я зустрічаюся з ним кожного дня, він працює у моїй бригаді учнем на екскаваторі… Так от… Не слід зайвий раз нагадувати йому про минуле, давати змогу зустрічатися з колишніми "колегами". До нового оточення, до нових своїх обов'язків він тільки призвичаюється…

— Валерія знову потягне на легкий хліб?

— Не про те мова, товаришу майор. "Легкого хліба", який веде на лаву підсудних, Валерій боїться. Але боїться він і помсти колишніх "колег", а декому з них співчуває.

— Люді? "Племінниці" Чорнопудренка?

— Ви догадалися.

— Доведеться показати вам один документ, — майор Костюк змушений був ще раз відкривати свій сейф. — Ось копія… шлюбного свідоцтва. Рік тому шістдесятилітній "герой" привіз до нашого міста молоду особу, дівоче прізвище якої за документами Блохіна. Чи заради прописки, чи з інших причин сімнадцятирічна Люда Блохіна взяла шлюб з Чорнопудренком і відтоді живе в його квартирі.

Молибога похитав головою.

— Аж не віриться! Та білява дівчинка — дружина Чорнопудренка? Для Валерія це буде страшним відкриттям.

Костюк показав документ, виданий загсом.

— Факти, як кажуть, річ уперта. Ви скажете про це Валерію?

— Знати він повинен. Яке болото! Я приведу до вас, товаришу майор, Валерія, і нехай він, якщо можна, побачить документ…

Під час короткої паузи, яка настала в розмові, майор перечитував шлюбне свідоцтво, ніби вивчав його. Молибога дивився кудись повз майора, зосереджено думаючи над тим, як сприйме Валерій Левадний ще одну новину про свого "благодійника" Чорнопудренка-Черняка-Сорокопуда-Кітніаді і т. д. і т. д. Про законного чоловіка Люди…

* * *

Люда двічі заходила до Левадних, але їй не щастило. Валерій ховався від неї, або, можливо, його ховали…

— Доведеться їхати мені з Пилипом, — казала Люда Чорнопудренкові, повернувшись ні з чим від Левадних.

— Пилип — слизняк. Не можу я довірити йому такі цінності, — огризнувся Чорнопудренко, вилизуючи самобрийкою підборіддя.

— Так годинники ж повезу я, а не Пилип…

— Невже? А я й не знав. От здорово!

— Ви не з тієї, мабуть, встали сьогодні, — образилася Люда. — Пилин — слизняк… Наді мною потішаєтеся. Все не по-вашому. — Вона енергійно стягла тоненьку панчоху і почала терти босу ногу.

Мабуть, Чорнопудренко побачив Люду у дзеркалі, бо він раптом перестав голитися.

— Змерзла, бідненька… Нікому й пожаліти тебе…

Скрипнув паркет — Чорнопудренко з рушником на плечі, з милом на щоках наближався до неї. Присів поруч на канапу.

— Ідіть…

— Чого ти, дурненька. Ну, не ховай, не ховай. Все одно моя ця ніжка, і вся ти… Так же? — гладив повне коліно, ротом шукав її губи…

— Облиште… І не ваша я, зовсім не ваша. Ви самі навчили підкорятися іншому…

— А ти ніби не рада, шельма, — продовжував Чорнопудренко. — Он як помчала до нього, тільки нагадав. А я, бачиш, не маю гніву, не ревную. Оцю канапу віддавав вам, хіба забула?

— Мовчіть...

— Кхе, чого соромитися, коли правда. Знаю, що тобі не я потрібен, а моя квартира, гроші. Все це ти одержала, хоч і не задаром, кхе... А я одержав тебе... — і знову пригорнув її, пестив плечі...

"Люда ніби ненароком сковзнула рукою, мокрою від мильної піни, по очах Чорнопудренка.

— Обережніше! — схопився він як ужалений.

Поспішив на кухню, до рукомийника.

Люда швидко одягла піжаму, почала зачісуватися. Золоте волосся було підрізане на потилиці, і вся її голова нагадувала акуратний сніп пшениці, митий-перемитий дощами.

Чорнопудренко знову взявся за бритву. Маніжився перед дзеркалом, наче мавпа. То надимав щоки і розрівнював зморшки, то висмикував з носа білі волосинки, то широко роззявляв рота і робився схожим на удава... Поряд з ним Люда здавалася ясноликим ангелом. І це раптом засмутило Чорнопудренка. Довго сидів він нерухомо, з обвислими губами, по-старечому безпомічний і притихлий.

Навіть умиватися не захотів, намоченим в одеколоні кінцем рушника витер залишки мила.

— Прибери! — кинув сердито. Голос його зірвався на хрипіння. — Та чаю нагрій, подай...

Люда вийшла в кухню, а Чорнопудренко тим часом швиденько відсунув шухляду трюмо і в самому куточку взяв коробку з намальованим на кришці шведським лезом "Матадор". В одному з

пакетиків було не лезо, а білий кристалічний порошок. Чорнопудренко насипав його на язик і облизнувся.

Коли через кілька хвилин Люда принесла чай, очі Чорнопудренка вже світилися весело й молодо, сам він став рухливішим, як після чарки. Зібганий папірець Чорнопудренко поклав на блюдечко, і Люда його помітила.

— Знову морфій, — Людині губи гидливо скривилися.

— Одну крихітку, — признався Чорнопудренко.

Теплою хвилею огортало всю його істоту, склянка, в якій він розмішував чай, дзвеніла м'яко, малиново, а інші звуки віддалились і скоро зовсім завмерли.

— Я спочиватиму… Постели на канапі, — попросив Чорнопудренко і, коли вона постелила, ліг.

… Люда очікувально дивиться на Чорнопудренка, який задоволено бурмоче щось уві сні. Потім вмикає лампу на столику. Синій туман заливає кімнату, і речі втрачають свої обриси. Виразним залишається тільки вікно.

Ще й дев'яти нема. Отже, поки він прокинеться, мине не менше трьох-чотирьох годин. Як скористатися ними? Знову вистукувати сантиметр за сантиметром стіни, підлогу, розшукуючи потайні місця, де переховуються цінності старого? Чи спробувати знайти все-таки Валерія? Знайти і поділитися з ним своїм планом. Двадцять золотих годинників… Більше двадцяти тисяч карбованців! Чорнопудренко не збідніє, а для них з Валерією це скарб. Скільки великих міст на землі, крім Києва… Можна продати годинники, можна, нарешті, відвезти "клієнтам" Чорнопудренка і втекти з чистоганом, одержаним за них…

Валерій боязкий, правда, але вона його переконає. Ніякого ж риску. Не насмілиться Чорнопудренко поскаржитися, заявити… І сам помститися не зможе, безсилий уже. От хіба Пилип Городинський…

Але цього Люда теж не боїться. Пилосос — позер і нікчема. М'язи у нього як ватяні. Присмоктався до Чорнопудренка кліщем, й найбільше, на що він здатний, — це бути зазивалом, наставником любителів танців під магнітофон…

Отже, ніхто їх не шукатиме. Живи на свій смак, на своє задоволення. Люда познайомилася з Чорнопудренком у Сочі. А є ще десятки таких райських місць; з Валерієм і грішми всюди буде весело.

Про те, що вони робитимуть, коли грошей не стане, Люда не дуже замислюється. Якось та влаштуються.

Добре було б, звичайно, прихопити з собою хоч частину цінностей Чорнопудренка. Але де вони, де зберігаються гроші, обручки і золоті монети, про які він колись проговорився?

Люда тінню крадеться до канапи, сторожко прислухається до сплячого. Так, сон міцно скував його, боятися нема чого.

Вона виходить у кухню і повертається звідти, тримаючи в руді ніж. Сьогодні шукатиме в коридорі. Вистукуватиме сантиметр за сантиметром, як лікар вистукує хворого. Десь же повинен бути тайник або навіть кілька тайників… Меблі, речі — все оглянуто, все перемацано. У кухні місця живого не лишилося. З того дня, як оселилася тут, звикла тримати напохваті ніж, сікач, молоток. Вірила — натрапить колись… Або стіну проб'є в погрібному місці, або підніме дошку на підлозі, і перед нею заіскряться, заграють дорогоцінності…

Починає зліва, іде від дверей вздовж стіни. Всюди каміння, ніде не чути порожнини. В одному місці незрозумілий напис, зроблений олівцем, але й тут під штукатуркою суцільна цегла…

Кроки на сходах привертають увагу, Люда завмирає. Хтось зупинився під їхніми дверима. Дзвінок… Вона відчиняє, не питаючи.

— Пилип? Тихше. Тсс… — попереджує Люда.

— Бачилася з Першою Рукавичкою? — нахабно дивиться їй у вічі Пилип.

— Ні… і сьогодні не застала…

Пилип єхидно посміхається.

— А я бачив, — він тупцюється на місці, скидаючи калоші. — Бачив, правда, віддалік. Простежив ранком за ним і потрапив аж на Куренівку. Ти б і не впізнала нашого героя. Бушлат на ньому засмальцьований, штани з чортової шкіри. І, уявляєш собі, чоботища на півпуда кожний… Прийшов і відразу під машину з ключем поліз, машина — ніби підйомний кран… Там я остаточно переконався, що сусіди їхні правду казали. Силою примусила мамаша, от він і записався в робочий клас…

— Трохи тихше, будь ласка, розповідай.

— А в тебе що, дитина спить? — грубо і навмисне голосно запитав Пилип. — Ні, не дитина? Тоді не біда, як і прокинеться твій… Йому теж слід послухати… Я так думаю, що на Валерія надії нема, не пустять його.

— Ти про Сочі?

— Ні, про Марс! Двадцятого вас чекатимуть, адже туди надіслано телеграму…

— А я й не знала…

— Зате я знаю. Ми разом посилали… Ще позавчора, І все потрібне разом купували. Тобі хіба не показували? Чудові штучки. Самі жіночі — по тисячі сто.

— Всі двадцять — жіночі?

— Не двадцять, а дві дюжини. В багатьох магазинах довелося побувати…

— Як же ми… без Валерія? Може, все ж піти до нього?

Пилип узяв дівчину за підборіддя, і знов у його очах спалахнула іронія.

— Спробуй! У тебе є, звичайно, шанси… Любов…

— Не смій! — відштовхнула його Люда. — Про діло говоримо.

— Може, ти все-таки дозволиш зайти в кімнату? — примирливо спитав Пилип. — Самі ми однаково нічого не вирішимо.

— А його будити рано. Хвилин двадцять, як ліг. Перші сни бачить.

— Дідько з ним, нехай додивляється. Я почекаю. Сьогодні сімнадцяте, розумієш, завтра треба брати квитки, якщо їхати. Крам закуплено, тримати його довго небезпечно… Та й, одверто кажучи, я знову без грошей. Все-таки четверта частина баришу моя… А як Валерій відпадає, то бариш ділити на трьох.

Люда запитала:

— А що ж ти хочеш запропонувати?

— Повеземо без нього.

— Не боїшся?

— Одверто? Трохи страшнувато. Сама подумай. Туди двадцять чотири золотих годинники, звідти мішок грошей. Але нічого не поробиш.

— А нам довірять?

— Із скрипом.

— Я згодна. Але якщо хочеш заробити, ні слова про те, що Валерій ховається, пішов працювати… Наш… злякається і, чого доброго, відкладе поїздку або зовсім відмовиться від своїх планів. Він занадто обережний. Скажемо краще, що Валерій захворів. Спершу ти принесеш цю новину, а потім я "відвідаю" його у лікарні і підтверджу, — Люда мружила сизуваті очі, як це робила тоді, коли відчувала важливість моменту.

* * *

Валерій все більше переконувався — за ним стежать… Про дівчину в ховрашковій шубці йому повідомляла не тільки мати. Двірник божився, запевняючи Валерія, що "та білявенька" щодня прогулюється біля їхнього будинку; сусідка з першого поверху багатозначно дивилася на Валерія і розповідала, як несподівано зупинила її на розі "красива незнайомка" і ні з сього ні з того почала розпитувати про Валерія Левадного, де він працює, коли буває дома… А вчора Валерій і на будівельному майданчику цілий день нервував: хтось із шоферів під час обідньої перерви приніс вістку, ніби їхньою будовою зацікавилися

іноземні туристи. Одного з них шофер, мовляв, бачив на власні очі, коли той крадькома розглядав екскаватор, на якому працювали Микола Павлович Молибога і він, Валерій Левадний... Шофер описав, у чому іноземець був одягнений, і Валерій відразу зрозумів, про кого мова. Поява Пилипа Городинського і те, що він не дав Валерієві знати про себе, а тільки віддалік, як шпигун, стежив за ним, — усе це серйозно турбувало. Чи не запідозрили вони Валерія у зраді?

Зрада... От неприємне слово. Воно не виходило з голови Валерія відтоді, як Молибога і мати примусили його підтвердити в міліції почуте ними в "Абхазії". Нічого нового від нього не добилися, та, власне, він більше нічого й не знав, А все ж підтвердив... Може, за цей час у Чорнопудренка вже побував той майор, допитував його і племінницю...

Так, стежать за Валерієм неспроста. Пилип Городинський давно попереджав: у разі якоїсь неприємності не називати жодного імені, жодної адреси. Пам'ятати закон "ЗВУМ", тобто "за всяких умов мовчати". Кожен відповідає сам за себе, а інші повинні залишатися невідомими. Валерій не зумів цього дотриматися і тепер тремтів... Невже вони насміляться переслідувати його? І в чому полягатиме їхня помста?

Робота в бригаді Миколи Молибоги не давала Валерієві особливого задоволення, але дома він почував себе ще гірше. Вранці поспішав, щоб його бува не "застукав" Пилип Городинський, а повертаючись увечері, теж неспокійно оглядався навколо в передчутті небажаної зустрічі. Руки його пропахли бензином, почорніли, обличчя на морозі засмагло. Батькова ватянка і шапка зовсім, здається, змінили Валерія, він сам себе не впізнавав у дзеркалі. Однак Городинський зумів-таки вислідити його і хтозна, які мав наміри. Значно міцніший фізично за Пилипа, Валерій боявся підступності останнього, боявся спільників Пилипа, про яких чув не раз, але яких ніколи не бачив. Траплялося так, що Пилип зникав на кілька днів, а потім смітив грішми і вихвалявся своєю дружбою з "одчаюгами". Де вони і хто вони — лишалося таємницею. Навіть Люда в присутності Валерія докоряла Пилипа в нещирості, а він тільки

загадково посміхався й обіцяв "колись" прихопити і їх обох "на полювання за грішми".

Серед тих, хто бував у Чорнопудренка, Валерій ніби не помічав особливих "одчаюг", отже, виходило, що є ще якесь середовище, близьке Пилипові Городинському.

Цього "середовища" Валерій боявся. Поява Пилипа в зоні будівництва підштовхувала його на крок, до якого він за інших обставин, може б, і не вдався: Валерій поділився своїми тривогами з Молибогою.

— Добре, що ти мені розповів, — співчутливо похвалив юнака Микола Павлович. — Боятися нема чого, ми не дамо тебе скривдити... — і раптом запропонував. — Хочеш переселитися на деякий час у гуртожиток? У нас і ліжко вільне є, один товариш до санаторію виїхав... Тоді разом ходитимемо і на роботу, і з роботи.

Валерій не сподівався почути таке; його не заспокоювали, а навпаки, попереджали: небезпека існує. "Може, і справді згодитися?"

— А мати? Що вона подумає? — промовив нерішуче, в той час як очі свідчили, що ідея Молибоги його влаштовує.

— З матір'ю розмовлятиму я... Ми, звичайно, не скажемо їй причину. Навіщо зайвий раз хвилювати. Так зручніше, мовляв, учитися і працювати. А у вихідний — додому, та не сам, а з нашими хлопцями... Ну, не заперечуєш?

— Хіба на кілька днів?

— От і добре. Тим часом міліція розбереться, що вони за люди... До речі, майора Костюка не забув? Він привіт тобі передавав і просив

заходити. Каже, багато цікавого дізнався про Чорнопудренка… Може, сьогодні після роботи навідаємося, га?

На цей раз Валерій енергійно запротестував.

— Нічого мені там робити… Не піду.

— Як знаєш… Костюк — наш друг, він добра тобі хоче. Я навіть оце подумав, що слід було б і його попередити… Майорові легше дізнатися, ніж нам, навіщо тебе розшукують.

Після тривалої розмови Валерій згодився, щоб Молибога сам подзвонив Костюку.

До машин, на риштування прийшли робітники другої зміни. Стріла крана ще повільно рухалася над будовою, переносячи великі цегляні блоки на сіру стрічку цоколя: вершина стріли прикрасилася сигнальними вогниками, і сніжинки, що пролітали поблизу, теж забарвлювалися на мить у червоний колір.

— Дивися, дивися, — показував Молибога на сніжинки, зачарований незвичайним видовищем. — От якби сніг випадав не тільки білий, а щоб він мав усі кольори райдуги. Уявляєш, надворі зима, а навколо нас переливається червоне, зелене, синє! Ти, Валерію, любиш квіти? У селі, де я народився, їх море! Особливо маків. І тут влітку ми квітники заведемо. Я ж у цьому будинку житиму…

Валерій слухав Миколу Павловича неуважно, але той не помічав цього і все дивився, дивився на червоний вогник у небі, зітканому з мільярдів білих сніжинок.

Домовилися зустрітися години через дві у Валерія.

Але раніше, значно раніше відбулася інша зустріч, яка перешкодила Валерію своєчасно прибути додому. Тільки-но він зійшов на Контрактовій площі і хотів іти до свого трамвая, де не взялася Люда. Хотів уникнути розмови з нею, одвернувся, але Люда побачила його і заступила шлях.

— Здрастуй, Перша Рукавичко! Чи, може, тепер уже остання, а не перша? Додому?

— Куди ж іще?..

— Нам по дорозі, — придивляючись до Валерія, сказала Люда. — : О, ти справжній робочий клас! — з іронічною посмішкою розглядала його одяг, загрубілі руки. — І багато заробляєш?

— Я вчуся... Платять, як учневі.

— О, мені все ясно. Заради цього варто, звичайно, зраджувати друзів!

— Я нікого не зраджував, — зблід Валерій, побачивши двох хлопців, які, як йому здалося, красномовно перезирнулася з Людою.

— А як же це по-твоєму називається? Завтра їхати, ми з ніг збилися, шукаючи тебе...

— Знаєте, що не поїду..

— Звідки ми знаємо? Зламав слово, то хоч попередив би своєчасно...

— Я попередив...

— Кого?

— Написав листа Чорнопудренкові, — Валерій відповідав Люді, а сам злякано стежив за тими двома. — Не можу поїхати. Мати в чомусь підозріває мене.

— У чому? Ні, не одвертай очей. Ми в трамвай не сядемо, а підемо пішки, і ти мусиш усе, все розповісти по дорозі. Кого це ти побачив там, за ким стежиш?

У цю хвилину двоє підозрілих юнаків зайшли до універмагу. "Відчули на собі мій погляд, — догадувався Валерій, — і роблять вигляд, ніби вони люди сторонні і не звертають на мене ніякої уваги".

Ось уже Валерій і його супутниця проминули універмаг, — ніхто за ними не стежив, ті двоє не з'являлися. "А може, я помилився?" подумав Валерій і трохи посміливішав.

— Що саме ти писав Чорнопудренкові? Про материні підозри?

— Та ні, про те, що їхати на Кавказ не зможу.

— І кинув листа у скриньку?

— Звичайно. Хіба він тобі не казав? — здивувався Валерій.

Люда мовчала, вона не вірила Валерію. Ні про який лист не було мови. Чорнопудренко, почувши від неї, що Валерій у лікарні, і оком не моргнув. А може, він хитрував? Може, старий перевіряє її і Пилипа?

Поки що слово "міліція" не було Людою вимовлене, і Валерій не міг зрозуміти, чи справді вона нічого не знає, чи тільки робить вигляд.

Біля Поштової площі Люда звернула на набережну.

— Нам треба поговорити, Валерію. У мене є дуже важлива справа... Від того, як ти поставишся до неї, залежатиме все...

Валерій знову озирнувся. Від однієї думки, що вона навмисне заманює його до ріки, мороз пішов йому поза шкірою.

Засніжена набережна в цю вечірню годину, як завжди зимою, обезлюдніла. Ні рибалок, ні дітлахів з санчатами. Зрідка в бік моста Патона проїжджали автомобілі.

— Я далі не піду, — зупинився Валерій біля сходів річкового вокзалу. — Чого тобі треба, кажи.

— Що за тон! — підвищила голос дівчина. — Я зовсім не пізнаю тебе, Валерко... Ну, не захотів їхати — і не треба. Але тікати від мене... зникати. І тепер ще грубіяниш...

"Невже вона прикидається?"

— Хто тебе послав? Чорнопудренко?

— Ніхто! Я сама... Сама хочу востаннє поговорити з тобою. До біса всіх на світі чорнопудренків. Йому вмирати, а нам... мені жити хочеться, жити...

"Була, значить, в міліції... Починає каятися", вирішив Валерій.

Та він помилився. З дальшої розмови виявилося зовсім інше. Вона пропонувала йому тікати. Двадцять чотири золотих годинники — це капітал. З такими грішми вони влаштуються де завгодно.

Люда збуджено оповідала про Сочі, Гагри, при Ялту і Євпаторію, де вона бувала не один раз, де можна жити безтурботним птахом, аби

гроші. А гроші у них будуть, ще й скільки! Сказала, що любить його, йому вірна… Якби не любила, то не ділилася б тим, що само ішло їй до рук…

Зрозумівши, що Люда справді нічого не знає про його розмови з майором, Валерій трохи заспокоївся. До свідомості дійшло нарешті, чого від нього вимагають. Людині слова про любов, вірність викликали у Валерія таке відчуття, ніби оце зараз він доторкнувся до чогось гидкого. Він з безжалісною іронією засміявся.

Дівчина замовкла. Потім подивилася на нього, як на божевільного.

— Ти що, хворий?!

Валерій грубо відповів:

— Здоровий, не бійся! Настільки здоровий, що міг би твого законного чоловіка в баранячий ріг зігнути. Ех ти, "племінниця" туфтова. Чоловіка "дядечком" величала…

Дівчина заніміла. Їй важко було зрозуміти, як це трапилося, коли і від кого встиг він почути про її шлюб з Чорнопудренком.

Постояла ще з хвилину, приголомшена, без'язика. Потім щось заклекотіло у неї в горлі, і Люда зірвалася з місця, побігла від нього, ні разу не озирнувшись.

* * *

Микола Павлович віддав майорові Костюку аркушик, на якому, ніби на телеграфному бланку, наклеєно рядки тексту. Не треба довго придивлятися, щоб зрозуміти; кожна літера вирізана окремо. Текст цієї оригінальної "телеграми" був такий: "Перша Рукавичко, не забувай закон "ЗВУМ".

— Папірець підкинули Левадним, — пояснив Молибога.

— Валерія залякують. Цього треба було чекати. На жаль, Валерій порвав зв'язки з ними в такий момент, коли треба було діяти навпаки. Тепер і до себе викликав підозру, і їх примусив діяти обережніше... Де він?

— Зараз на роботі. Я вирішив було запросити Валерія до себе в гуртожиток. Але мати знає про цю записку і не хоче відпускати сина. Особливо турбує її ніч...

— Зрозуміло... Ех, матері, матері... Скільки горя, скільки неприємностей приносять інколи рідні діти! — майор Костюк дістав з папки, яка лежала перед ним, мініатюрне фото красивої дівчини в білому. — Ось ваша Люда... три роки тому — легковажне, пустотливе дівча курортного міста, принципова противниця навчання і будь-якої праці. Далі — коханка одного ювеліра, дружина моряка далекого плавання, коханка концертмейстера філармонії. Минув рік — і не стало ні того, ні другого, ні третього, а вона вже з четвертим, з Чорнопудренком. У свій час мати, і вчителі, і комсомол не помітили, на яку хибну стежку стала дівчина, а тепер... "племінниця" опинилася на порозі злочину. Щоправда, ми не дамо переступити їй цього порога... Та, на жаль, найкраща пора Людиного життя — юність проминула у неї, як страшний сон. І найбільше нещастя Люди в тому, що вона, здається, цього не розуміє. Ось які справи... Через два-три дні ми візьмемо і Чорнопудренка, і ще декого. Ми візьмемо їх, як кажуть, на гарячому. А поки що бережіть Валерія... Як же ви з ним домовилися?

Микола Павлович чомусь зніяковів.

— Вони мене до себе запросили... Поки все вляжеться...

— Он як! Ну, це дуже добре, Миколо Павловичу. Я радий за Валерія. Йому просто пощастило. Хто знає, що могло б бути, коли б не ви, не ваш

колектив... — майор Костюк ще раз прочитав принесений Молибогою анонімний лист. — Відразу видно досвідченого шахрая. Сам не взявся писати і своїм спільникам не дозволив. А того не знає, що нині в наших руках значно вірніші помічники, ніж знавці почерків. Бачите, лист ніби чистий, а є "очі", які побачать на ньому невидимі відбитки пальців того, хто наклеював оці рядки, і не тільки побачать, а й сфотографують, зроблять видимими і для нас. Так, у нас багато помічників! Я обіцяю через два-три дні звільнити вас від потреби охороняти Валерія. Дайте мені ще тільки два-три дні...

* * *

Руки Галини Дмитрівни бігали по розстеленій на столі сорочці, вона розрівнювала рукави, маніжку. Потім почала прасувати. Федір Прокопович Шмарук дивився на ці невеликі, але такі проворні, вмілі руки і тільки похитував головою. Нелегка доля випала Галині Дмитрівні Левадній. Коли б не навідався до солдатської вдови — все вона перепрасує і все скаржиться на свого сина-невдаху. Тепер ось ніби вже й влаштувався він, узявся за розум, та мати ще не заспокоїлася. Працював же він і під рукою Федора Прокоповича — тиждень цілий був як і всі, а далі закрутив носом. Не сказав нікому нічого, пішов кудись під час обідньої перерви, і тільки його й бачили. Це ж ті "друзі", певно, про яких вона тепер знає, зманили Валерика. Справді, легкі гроші — річ спокуслива. Грішми вони його і привабили...

Чи за четвертну цілий день біля верстата стояти, чи протягом кількох годин сотню "заробити" у такого Чорнопудренка! А риск? Хлопчаки люблять гострі переживання і, на жаль, шукають їх не там, де слід, стають на шлях злочину...

... У коридорі почулися кроки. І враз помітив Федір Прокопович, що Галина Левадна на півслові змовкла, а очі в неї очікувально, з тривогою впилися у білу дверну ручку. Але ні, це не до них. Знову пішла гуляти праска, розрівнюючи зморшки якоїсь сіренької одежини.

— Так вони удвох, значить, ходять і на роботу і з роботи? — запитав Федір Прокопович, допомагаючи Галині Дмитрівні знову вхопитися за нитку розповіді…

— Тимчасово, звичайно. Міліція так порадила. Всіх налякав лист, підкинутий Валерію.

— І добре зробили, дуже добре… Квартира у вас, славу богу, не тісна, місця вистачає. Нехай поживе… Скажу я вам, Галино, у житті — як на довгій ниві. Всяке буває, всякі люди зустрічаються… А цей Молибога беручкий, видно, і терплячий. До Валерія у нього правильний підхід.

Федір Прокопович пізнає раптом, чия то сіра одежина на столі під праскою. І йому здається, що натруджені руки Галини Дмитрівни витають над сорочкою Миколи Павловича з якоюсь особливою легкістю, і вже не тільки зморшки на сорочці зникають, а й на обличчі жінки розгладжуються павутинки тривожного очікування, воно стає вродливішим. Він ще і ще говорить про Молибогу. Це ж зовсім чужа людина, у якої своє життя, свої клопоти. А, бач, знайшов час няньчитися з Валерієм!.. І вона, Галина Левадна, повинна, звичайно, ставитися до Молибоги з вдячністю. Микола Павлович сам звик стежити за своїм одягом, а втім, і йому приємно, мабуть, буде відзначити, що й сорочка по-домашньому добре випрасувана і, скажімо, ґудзик, якого не-вистачало, знову на місці… Що там не кажи про переваги холостяцького життя, а без жіночої опіки сутужно. Чоловічим рукам сокира або молоток пасує, а жіночим — голка з наперстком…

Галина Дмитрівна вимкнула з розетки праску і, пробачившись, вийшла на хвилину в кухню. Федір Прокопович знічев'я оглянув кімнату й відразу ж відзначив: меблі займали тепер ніби вигідніші місця, стіл був накритий чистою білою скатеркою і на ньому в центрі стояв горщик з ніжнозеленим бальзаміном. Пагінці вже прикрасилися пуп'янками, з яких влітку за кілька годин розпускаються квітки, а взимку вони не завжди цвітуть… До стіни над ліжком прибито килимок… Те, то в них оселилася чужа людина, нагадало, очевидно, Галині Дмитрівні її

найперший жіночий обов'язок, і ось від дотику вмілих рук усе в кімнаті засіяло.

Шмарук ніде не бачив речей Миколи Павловича, а втім, йому здавалося, що в кімнаті з'явилися якісь нові запахи, принесені звідти, з будівництва, — запахи смолистих дощок, бензину, розворушеної промерзлої землі…

— Поставила обід розігрівати… Тепер пів на п'яту, скоро мої прийдуть…

Випадково промовила "мої" і почервоніла. Але Федір Прокопович нічим не виказав радісної здогадки, породженої отим "мої", — навіщо бентежити Галину Дмитрівну? А в думці ставив їх поруч — Галину і Миколу Павловича — і переконувався, що вони варті одне одного. І головне — обоє виграли б… Він нарешті матиме сім'ю, розпрощається з напівсолдатським життям, що й так уже затягнулося; вона відчуватиме на кожному кроці міцну руку, здатну підтримати за будь-яких обставин, дасть Валерію надійного опікуна і порадника, старшого друга — щирого, загартованого, з твердим характером і людяним серцем.

У Федора Прокоповича з'явилася потреба обов'язково дочекатися Валерія і Молибогу, на власні очі побачити перші зародки дружби між ними.

— Про одне лише проситиму вас, — нагадала Галина Дмитрівна. — Наша з вами розмова — таємниця. Валерій дуже просив нікому не розповідати…

— Совіститься хлопець… Це добре, коли совіститься…

У двері постукали.

— Це не вони, — сказала. — Наші не так стукають.

І справді, принесли вечірню газету. Поки Галина Дмитрівна поралася біля плити, гість встиг нашвидку проглянути першу й останню сторінки. Раптом він чимсь зацікавився.

— … під час обшуку… облігацій державних позик… золоті годинники, персні… Що? Золоті монети? Здорово! Чуєте, — обізвався до Галини Дмитрівни. — Тут ідеться про Чорнопудренка. Ось послухайте. "Працівниками карного розшуку з допомогою активістів з місцевого населення викрито зграю шахраїв, яка займалася спекулятивною скупкою облігацій, золота, дорогоцінностей. Організатор зграї М. Чорнопудренко, він же Черняк-Сокоропуд-Кітпіаді, його підручні П. Городинський, С. Лівшиць та інші — затримані. Під час обшуку на квартирі М. Чорнопудренка виявлено в панелі парового опалення схованку, де зберігалися облігації, золоті речі, дорогоцінне каміння, монети на загальну суму понад мільйон карбованців. Слідство триває…" Уявіть лишень, Галино Дмитрівно, скільки років треба працювати за таку суму робітникові. Мільйон! Хоча б мене взяти… Одержував я коли як — тисячу, тисячу двісті. За рік виходить десять, дванадцять тисяч, за десять років сто… Ну от — сто років треба простояти біля верстата Федору Прокоповичу Шмаруку, нічого не пити, не їсти, одягу не купувати і так далі… Та все одно не заощадиш мільйона, за сто років не заощадиш. А вони, бач, заощадили! Я б усю суму на дитячі будинки віддав. Нехай діти скористаються і таке інше.

Але що це з Галиною Дмитрівною? Тарілка, яку вона тримала, впала, тільки черепки брязнули по кімнаті.

Федір Прокопович збагнув: за сина боїться. Мабуть, останні два слова, вичитані ним у газеті, "слідство триває", нагадали матері, що і Валерій може опинитися на лаві підсудних. "Ні, не все ти, Галино, сказала мені про Валерія, якщо арешт зграї шахраїв так вплинув на тебе!" подумав Федір Прокопович. А втім, жінку треба було заспокоїти. Віті згорнув газету, сховав окуляри. Повільно заговорив:

— Найстрашніше для вас уже минуло. Тепер Валерій працює, дружить з чесними людьми і таке інше… Це обов'язково врахують…

— Чому його і досі нема? Я не переживу, якщо і його… — Та ось Галина Дмитрівна почала прислухатися. Стукіт був знайомий, батьківський. "Трам-та-та, трам-та-та, та-та-та". Галина Дмитрівна кинулася мерщій відчиняти і завмерла, побачивши Миколу Павловича одного. Переполошено округлила очі, тремтячими губами запитала:

— Де він? Де Валерій?

— За хвилину буде, — спокійно відповів Молибога. — Сусіди шафу нову привезли, гукнули його на допомогу…

Чоловіки поздоровкалися.

— Ви знову чимсь схвильовані? — Молибога підійшов до Галини Дмитрівни, співчутливо подивився на неї.

— Ось, — віддала йому газету. — Чорнопудренка заарештували. Слідство триває…

Він з цікавістю прочитав міліцейську хроніку.

— Так… Мільйонщиками виявилися шахраї. Добре, що їх викрили нарешті. Радіти треба, Галино Дмитрівно, а не вішати носа. Вірте мені… Пастку, куди міг потрапити Валерій, ліквідовано… Ніщо йому тепер не загрожує. Працюй, живи чесно.

— А як притягнуть і Валерія? Здавав же він облігації, знався з Чорнопудренком…

— Не притягнуть… — твердо пообіцяв Молибога. — Валерій своєчасно опам'ятався, визнав свою провину. Тепер він робоча людина, корисний член суспільства. До речі, я не встиг вам розповісти… Саме сьогодні в житті Валерія трапилася важлива подія. Він уперше самостійно керував краном!

Галина Дмитрівна з радісним хвилюванням дивилася на Молибогу.

Прозвучало знайоме: "Трам-та-та, трам-та-та, та-та-та".

У робочій ватянці, трохи широкій на нього, у батьківській чорній шапці-ушанці ввійшов Валерій. Брезентові потерті рукавиці, запхнуті за пояс, мали на собі рудуваті плями іржі і мастила. Він скинув шапку і стріпнув головою. Русявий чуб Валерія був мокрий.

— Салют, Федоре Прокоповичу! — привітався Валерій. — З сирого дерева шафа, чи хтось каміння в ящики понакладав, — розповідав він, витираючи спітніле чоло, — пудів десять, не менше. Ледве подужали…

Матері здалося, що на синовій голові вона бачить сиве пасмо. Але ні, звідки йому взятися… То стружечка заплуталася…

Обережно дістала стружку, розглядала її, як щось дороге. Може, стружка і не з будови, а з шафи, яку тільки-но допомагав нести Валерій, Але перед очима Галини Дмитрівни враз постав той будівельний майданчик, де колись був бліндаж її чоловіка і де тепер працює Валерій.

Стружка у волоссі сина… Пахуча стружка соснини… Як багато заспокійливого сказала вона серцю матері!

ТЕЛЕФОННИЙ ДЗВІНОК

У кабінеті капітана міліції Миколи Данилевича пролунав телефонний дзвінок. Працівник швидкої допомоги коротко розповів про пригоду.

Півгодини тому до них привезли пораненого підлітка. Хлопець твердить, що він тренувався на кільцях і впав. Але це брехня. Від падіння рана була б іншою. Хлопця хтось поранив ножем.

Микола Данилевич записав адресу лікарні.

— Лікуйте хлопця, а ми все з'ясуємо, — пообіцяв він.

У той же день капітан познайомився з кількома учнями восьмого класу, де вчився потерпілий, з його вчителями. Потім він пішов до батьків хлопця.

Квартира з двох кімнат, красиві меблі, картини. До капітана вийшла добре одягнена молода жінка — мати пораненого. Вона намагається вдавати з себе зовсім спокійну, але очі її дивляться на капітана стривожено…

— Так. Мій Вася постраждав. Я завжди просила його бути обережним. Та й учителі хороші, хіба можна займатися фізкультурою там, де розкидано всілякі дошки, залізо? Мій синочок, моє сонечко так страждає, так страждає…

Капітан Данилевич сказав, що йому хотілося б почути від матері докладніше про Васю. Як він ріс, з ким дружить. Обличчя жінки зробилося настороженим.

— А ви, пробачте, хто будете? Піонервожатий?

— Ні, не піонервожатий, — сказав Микола Данилевич. — Я працюю в міліції.

Жінка зблідла.

— Я нічого не розумію. Чому це раптом вас зацікавив мій син?

Почувши від капітана, що ні з яких кілець її син не падав і що його хтось поранив ножем, жінка нервово запротестувала.

— Ні, ні, і не вигадуйте нічого такого! Мій Вася не водиться з хуліганами.

Вони кінець кінцем домовилися, що мати нічого не скаже синові про візит працівника міліції.

Зустріч з Васиною матір'ю дещо дала капітанові. Він дізнався, що Вася, або, як його називає мати, — "сонечко", живе не тільки в цій квартирі, а часом і в своєї бабусі на Пушкінській вулиці. Довгий час Вася виховувався без батька, бо той після війни не повернувся в сім'ю і живе десь у Москві. Про батька Васі нагадують раз у місяць, коли приходить грошовий переказ на чотириста карбованців.

З ким Вася дружить? З ким ходить у кіно, з ким проводить вільні години після навчання? Які книжки читає шістнадцятирічний юнак і про яку професію, про яку працю мріє?

На жаль, ці запитання поки що залишилися без відповіді.

В лікарні капітанові підтвердили, що рану зроблено чимсь гострим.

Хто з Васиних друзів носить із собою ніж?

Може, зайти до Васі в палату, познайомитися з ним і про все поговорити по щирості? Але чи це допоможе? Лікар каже, що хлопець уперто дотримується вигаданої версії. До того ж тепер і нервувати йому не можна. Хіба що через два-три дні, коли мине небезпека зараження.

У капітана Данилевича багато справ, але Васина історія примушує зайнятися нею в першу чергу.

* * *

Десять годин ранку. Данилевич очікувально поглядає на двері. Він жде гостя, а той чомусь не приходить. Випадково запізнився чи демонструє перед міліцією свою незалежність?

Нарешті за дверима почулися кроки. У двері постукали.

— Увійдіть.

Білявий юнак у коричньовій вельветовій курточці і добре випрасуваних штанях переступив поріг. На ньому кепка в клітинку з зовсім маленьким "одеським" козирком, яких не виробляє ніяка майстерня.

— Ви мене викликали? — навіть не привітавшись, зухвало спитав юнак. — У чому справа?

Капітан попросив хлопця підійти ближче. Той рушив помалу, намагаючись не шкандибати. Але нога, очевидно, боліла, і він зціпив зуби.

— Що у вас з ногою? — запитав капітан Данилевич, стежачи за гостем.

Той зиркнув спідлоба.

— На фізкультурі перестарався.

— Ви правду кажете? А лікарі думають інакше...

— Лікарі? Я краще знаю, ніж лікарі.

З ним розмовляли спокійно, навіть лагідно.

— Ти, Василю, не гарячися, для того й викликали, щоб дізнатися; хто тебе вдарив ножем. Так, ножем. І не заперечуй.

Якусь мить хлопець стояв приголомшений, мінячись в обличчі.

— А ви догадливий, — важко дихаючи і намагаючись усміхнутися, заговорив він. — Таки справді ножем. Тільки це я сам… Хотів по парті, а попав у ногу.

— Так би й давно, — загадково всміхнувся капітан. — От бачиш, спершу говорив неправду. А тепер правду кажеш? Не дуриш?

Хлопець не ховав очей, відповідав з чарівливою щирістю.

— Тепер правду. Навіщо мені дурити вас?

— От і добре, — повторив капітан. — Залишається тільки побачити той ніж, яким ти "промахнувся", і все з'ясовано.

Такий поворот справи хлопцеві не сподобався, він засовався на стільці. Капітан підвівся.

— Зараз поїдемо до тебе, покажеш ніж. Ми заспокоїмо твоїх учителів, лікарів, маму. Вони ж, як і я, не повірили вигадці, а тепер почують правду і заспокояться.

Капітан, розмовляючи з хлопцем, бачив кожен порух на його обличчі. Василь не збирався нікуди їхати. Після важкої паузи він так і сказав:

— По ніж нема чого їхати, я його викинув.

— Куди?

— В каналізацію.

— По дорозі в лікарню? Чи вже потім?

Вася не відповів, йому важко було відразу врахувати, які нові питання може поставити капітан. Почне допитуватися, де та каналізація, захоче поїхати туди і, чого доброго, розшукуватиме ніж. Одна брехня тягла за собою іншу. Вася все більше заплутувався і, розуміючи це, втрачав рівновагу. Капітан тим часом одяг плащ, замкнув шухляду стола і зробив вигляд, що готовий іти з хлопцем.

— Ну, добре, добре… По дорозі мені розкажеш… Пригадаєш і розкажеш.

Вася знав, що ні тут, ні по дорозі він уже не зможе нічого нового вигадати. Капітан міліції, певно, знав далеко більше і про Васю, і про рану, і про ніж, а це просто грався з Васею, як кіт з мишею. Так думав Вася, спідлоба спостерігаючи за капітаном. І несподівано запитав:

— А що мені буде, як скажу правду? Що зроблять Жорці?

В наступну мить він згадав, що Жорці, як і йому, немає ще шістнадцяти років, а таких молодих, кажуть, не судять. Заберуть фінку, прочитають нотацію, та й усе.

Прийшовши до такого висновку, відчув полегшення, став сміливішим.

— Не треба їхати. Я й тут усе скажу.

І він розповів.

Вони посварилися в класі під час перерви, і Жорка вдарив його фінкою. Але він, Василь, не сердиться за те на Жорку. Вони вже помирилися. І взагалі є такий закон у них, хлопців, де два б'ються, третій не втручайся…

Третім, очевидно, був капітан Данилевич. Про це капітан догадався, але зовсім не образився, що він у даному разі третій. Навпаки, по-дружньому поплескав хлопця по плечах.

— Отепер ти почав говорити правду, — сказав він. — Але тільки почав. Ми з тобою ще мало знайомі, Василю, але я вже починаю відрізняти, коли ти кажеш правду, а коли фантазуєш.

Розмова тривала. Потім вони разом вийшли на вулицю Артема, сіли в тролейбус і поїхали до Жорки — давнього Васиного приятеля, хазяїна фінки.

* * *

Жорку не застали дома, двері були замкнені. Жорчина мати ще не повернулася з роботи. Літня жінка, що розвішувала у дворі білизну, поцікавилася:

— Ви не за велосипедом бува прийшли?

І розповіла: учора ввечері примчав цей зірвиголова Жорка на велосипеді. Казав, на змаганнях йому премію дали, а велосипед старий і без номера. От двірничка і заявила йому категорично — віддай велосипед тим, у кого взяв, бо міліцію приведу. Тепер нема ні Жорки, ні велосипеда.

Про Жорку капітан розпитував на вулиці у продавця води, у старенького інваліда, що сидів лід деревом з газетою, у дітлахів. Де може бути Жорка? Одні казали, що він у школі, інші посилали на Подільський базар. Бідова дівчинка років десяти запитала капітана, чи він бува не вчитель, а якщо вчитель, то чому Жорку-хулігана не виключать із школи і не відправлять у якусь колонію, де таких, як він, тримають під замком. Капітан уважно вислухав дівчинку і очима сказав Василеві: "Оце такий у тебе друг". Василь презирливо зміряв дівчинку з ніг до голови поглядом, але змовчав.

У той день капітанові не пощастило познайомитися з Жоркою. Тільки коли він уже побував у місцевому відділенні міліції і залишився сам, багато що прояснилося.

Жорчина мати ніде не працює, живуть вони на пенсію, яку одержують за померлого батька. У них хороша квартира, телевізор. Базар — стихія Жорчиної матері, її часто можна бачити там, де торгують старими речами. Були сигнали, що вона займається спекуляцією, та поки що впіймати її на гарячому не вдалося. Ну, а Жорка вже має кілька реєстрацій: то його затримають на трамвайній зупинці, запідозривши в кишенькових крадіжках, то на Житньому базарі в сумнівному товаристві дрібних спекулянтів, то ще десь.

"Що ж їх здружило? — замислювався капітан. — Адже Жорка займався крадіжками, "жив" на базарах. А де бував у цей час Василь? А може, Василева мати нічого не знає? Чи знає і не каже?"

Так чи інакше, треба продовжувати розслідування. Невідомо, як далеко зайшов у своїй "дружбі" з Жоркою Василь. Обидва вони, мабуть, на однаковій стежці. Пущений в хід фінський ніж свідчив проти них.

Данилевич не дуже давно працює в карному розшуку, він прийшов сюди після демобілізації з Радянської Армії. Але досвід старших товаришів, злочини, розкриті ними в різний час, та й маленький власний

досвід свідчили, що з отаких, як Жорка і Василь, коли їх своєчасно не стримати, можуть вирости кримінальники.

* * *

На Пушкінській капітана зустріли неприязно. Василева бабка, Ганна Михайлівна, відрекомендувалася пенсіонеркою, інженером у минулому. Почувши розповідь про дружбу її онука з хлопцями, які не заслуговують на довір'я, Ганна Михайлівна обурилася.

— Таких друзів у Василька нема. Та й навіщо вони йому здалися? Ви кажете, що ті хлопці займаються дрібними крадіжками і на "виручені" гроші купують пиво, вино? Можливо. Все може бути. Але Вася з ними не буває, йому з ними не по дорозі. Наш Вася все має, ми йому ні в чому не відмовляємо. Навіть у грошах.

І вважаючи себе ображеною за онука, Ганна Михайлівна гарячково почала вихвалятися, як вона і її дочка виховують Васю, як дбають, щоб у нього було все, що можуть мати діти добре забезпечених батьків.

— Я вже казала вам: ми ні в чому йому не відмовляємо. Я одержую солідну пенсію, дочка працює. Крім того, батькові аліменти... Вася має три костюми, годинник, велосипед.

І чим більше вона говорить, тим виразніше постає перед капітаном сумна картина. Те, що старій жінці здавалося позитивним, що, на її думку, повинно було виховувати у Васі високі моральні якості — повагу до батьків, до суспільства, — діяло якраз навпаки. Бабка ласкаво називала хлопця сиріткою і гнівалася на Васиного вітчима, який ніяк не хотів розуміти, що всі вони: і мати, і бабуня і, нарешті, сам вітчим — повинні жити для Васі, дбати про Васю, про єдину їхню втіху, єдину надію. Вітчим... Згадка про нього розтривожила Ганну Михайлівну.

— Ви його не застали, як були в них? — запитала вона у капітана. — Раджу зустрітися. Він, як і Васин батько, теж був офіцером. Але я не знаю, хто тільки дає їм такі високі звання? Офіцер! Майор! А як він поводиться з бідною дитиною, з сиротою? Уявіть собі, дійшло до того, що він дозволив собі вдарити Васю…

Ні, вона, Ганна Михайлівна, нікому не дозволить знущатися над онуком, у чомусь запідозрювати його. Якщо треба буде, вона дійде до самого міністра, а не дозволить.

Несподівано обличчя старої жінки стало жорстоким, очі пильно і гостро дивилися на капітана.

— Це він вам наговорив, вітчим? Він оббрехав Васю! Яка невдячність! Його взяли в квартиру, прийняли як рідного, годують… Йому віддали краще ліжко, тоді як Василь змушений спати на твердій канапі. І за все — така невдячність.

Ганна Михайлівна не знаходила, здається, слів, щоб висловити своє обурення.

А чому б капітанові і справді не побачитися з вітчимом?

Гайна Михайлівна назвала прізвище вітчима і сказала, де він працює. Після короткої телефонної розмови двоє незнайомих людей одразу ж порозумілися. Так. Якщо мова йде про Васю, їм обов'язково треба зустрітися.

Вітчим був людиною зовні суворою, по-військовому підтягнутою. Ось уже більше як годину сидить він у капітана Данилевича і розповідає про те, коли й як увійшов у сім'ю, про яку тепер мова, про свої відносини з Василем. Чотири роки тому він познайомився з Васиною мамою, і згодом вони одружилися. Василь, тоді дванадцятирічний хлопчик, одразу намагався підкорити собі нового батька, як він звик це робити з мамою і

бабунею. Але батько не хотів потурати примхам хлопця, і між ними почалася боротьба. Хлопець з кожним роком ставав нестерпнішим. То він не хотів іти до школи, його ніяк не можна було зігнати з ліжка, то брав з материної сумочки гроші і навіть відмовлявся сказати, куди їх витратив. А бувало й так; мати просить швидше одягатися, не запізнитися в школу, а він регочеться. Одного разу вітчим не витримав такої сцени.

— Ану, вставай швидше!

Очевидно, хлопець відчув у голосі вітчима образу для себе. Він раптом витяг обидві руки з-під ковдри і почав дражнити вітчима.

Схопивши ремінь, вітчим у нестямі кілька разів ударив хлопця.

Відтоді все пішло шкереберть. Мати просила чоловіка не втручатися у її відносини з сином, а бабуня навіть загрожувала йому судом.

Тимчасом Василь все більше нахабнів. Він здружився з хуліганами, старшими за себе, інколи від нього тхнуло вином. Якось під Новий рік мати виявила, що з її сумочки зникла золота обручка. Вона побоялася сказати про це чоловікові, знаючи наперед, що він подумає на Василя. Спробувала сама поговорити з сином.

— Обручка? Ніякої обручки я не брав, — і примружився, ніби щось згадуючи. — Тиждень тому, еге ж, приблизно тиждень, я бачив, як батько щось шукав у твоїй сумочці. Спитай у нього.

Ще через деякий час зник бабусин перстень. Потім з шухляди комода пропали дев'ятсот карбованців, заощаджені матір'ю на путівку в санаторій. Довелося про все розповісти чоловікові. І от між ним і пасинком відбулася нова гостра розмова, вірніше, нова сутичка. Вітчим твердо заявив хлопцеві, що і гроші, і персні вкрав він, Василь. Він

востаннє попередив його: персні і гроші треба повернути матері, бо інакше доведеться мати справу з міліцією.

Василь вовком дивився на вітчима. Губи у нього побіліли. Він готовий був, здається, кинутися на вітчима, щоб примусити його замовкнути. Хлопця стримувало, мабуть, тільки те, що вітчим був сильніший, мав важкі великі руки і міцні м'язи.

— Ти вже дорослий і відповідатимеш за свої вчинки. перед судом, — суворо говорив вітчим Василеві. — Або признайся, де подів гроші і персні, або…

Василь у безсилій люті стискав кулаки. Тоді до нього звернулася мати.

— Признайся, Васю. Я повинна знати правду. Чого ж ти мовчиш?

Василь прикусив губу, ще більше зблід. І враз очі його хижо блиснули.

— Хочеш знати правду^? — кинув він матері. — Так знай її: я не хотів тобі казати, але тепер усе скажу. Знай, цей чоловік, — він показав на вітчима, — дурить тебе. Він має другу жінку, чи полюбовницю, хто її знає. І твої персні і гроші — в неї. Чуєш? Я сам бачив, як він возив її на таксі по місту…

Вітчим широко відкрив очі. Він не вірив своїм вухам. А хлопець сичав, як гадюченя. Обвинувачував вітчима в пияцтві, в зрадах, у тому, що він живе в них не як рідна людина, а як випадковий гість.

Хто його навчив вигадати історію про іншу жінку, про таксі?

Підла брехня спантеличила вітчима, а це ще більше вплинуло на матір. Тепер уже не персні і не гроші були головною причиною її горя. Вона страждала як одурена жінка.

Що мав робити він, вітчим? Виправдовуватися в присутності наклепника, битися з ним? Ні. Він не зробив ні того, ні другого. Тільки сказав глухо:

— Все. Більше нам з тобою нема про що розмовляти. Ти негідник. Закінчений негідник.

Чи повірила мати синові? Спершу повірила. Надто несподіваними були синові "викриття". Потім вона плакала. Залишившись сама, почала пригадувати день за днем, місяць за місяцем останні чотири роки. Чи міг чоловік бути з нею таким, як він був, маючи десь поруч іншу? І навіщо йому знадобилося красти перстень, який не так багато й коштує, коли він міг би легко приховати значно більшу суму із своїх заробітків? Згадалося й інше: зовсім недавно для неї було приємним сюрпризом те, що він виграв тисячу карбованців на стару облігацію, про існування якої вона нічого не знала. Всю тисячу віддав їй до копійки. Ні. Щось тут не так. І чому син досі навіть не натякав нічого? Чому змовчав тоді, коли вітчим побив його? Чи не тому, що все вигадав в останню хвилину?

Сумніви, звичайно, залишилися. Ревнощі мучили її. Але буря минула. Пізно ввечері з'ясувалося, що Василь помандрував до бабусі — на знак протесту житиме там. Вони з чоловіком залишилися вдвох. Чоловік не виправдовувався і на її запитання, хто та друга жінка, з якою його бачив Василь, відповів з гіркою посмішкою:

— Є така приказка: брехнею світ пройдеш, та назад не вернешся. Ну, а наш Василь тільки що винайшов цю нову зброю проти мене. Ти — його мати. Подумай добре, що нам з ним робити.

Вона страждала, не маючи змоги хоч чим-небудь виправдати сина у власних очах. Персні, гроші, тепер цей конфлікт — усе говорило проти нього. І все ж мати побоялася остаточно визнати його винним, їй легше було ходити із сумнівами в серці, аніж відкрито глянути в очі жорстокій правді.

Та незабаром усі заспокоїлися. Син днював і ночував у бабки, до матері приходив лише в ті години, коли вітчима не було дома. І сказав, що вони з вітчимом вороги на все життя…

… Данилевич жодного разу не перебив розповіді чоловіка, який сидів проти нього. Тільки коли той замовк, Данилевич запитав:

— Ви так і не з'ясували, куди поділися персні і гроші? І нікому не заявили про це, ні в школі, ні в міліції?

— Так нікому і не сказав.

— Посоромилися?

— Ні. Мене просили забути про все. Я дав слово…

— Розумію.

Деякий час капітан Данилевич сидів у глибокій задумі, ніби забувши про гостя, і той відчув себе ніяково. Він навіть чомусь пожалкував, що був таким одвертим. У цю хвилину наче вперше побачив, що капітан набагато молодший за нього. "Навряд чи ти, друже, — подумав гість, — зрозумієш усю складність мого становища. Навряд…"

А справа в тому, що попри всі незгоди, всі бурі цих останніх років, відколи вій одружився, любов до жінки, з якою він зв'язав свою долю, ще зміцніла, горе дружини стало до певної міри і його горем. Він довгий час був байдужий до Василя, дивився на нього, як на чужого. Не шукав

шляхів до цього покаліченого вихованням хлопця і втручався в сімейні справи тільки тоді, коли бачив, що син ображає матір або насміхається над ним, вітчимом. На спалахи гніву з його боку юнак відповідав ненавистю. Так вони й жили, двоє чоловіків, один юний і самозакоханий, другий — старший, але байдужий до чужої иеврівноваженої дитини. Настав час, і старшому довелося пожалкувати, що чотири роки тому він майже не помічав присутності в домі дванадцятилітнього хлопчака, не взявся по-батьківському за його виховання. Тепер це вже був не той Вася: в його кишені водилися гроші, цигарки; крім морозива і кіно, він полюбляв вино і ресторан. Рано, дуже рано почав шукати цей хлопець легкого життя, і якусь частку провини за це, коли говорити відверто, брав на себе і Васин вітчим.

Але про це, звичайно, він тільки думав. Думав і нікому ніколи не признавався.

Чи зрозумів його настрій, його погляд на всю цю історію капітан міліції?

Дуже не хотілося, щоб капітан бачив у ньому тільки ображену людину, готову будь-що обмовити пасинка і цим відхреститися від нього, від його гріхів і помилок, захищаючи лише свою гідність.

Несподіване запитання насторожило його.

— А що хороше, позитивне помітили ви в характері Василя? Чим він цікавиться, до чого має хист?

Перш ніж відповісти капітанові, вітчим змушений був признатися собі, що хорошого в хлопцеві він так і не розглядів, бо не шукав, не відчував у цьому потреби.

— Скажу відверто, — промовив він, — ми відразу якось зненавиділи один одного…

Знову настала пауза.

Капітан нарешті подякував за щирість і відвертість, з якою вітчим розповів про свого пасинка. Він пообіцяв тримати хлопця деякий час під своїм наглядом, з'ясувати, чи далеко зайшла його дружба з такими хлопцями, як Жорка. Наприкінці капітан поцікавився, чим зайнятий він, Васин вітчим, після роботи, як проводить вихідні дні.

— Люблю рибалити. З вудочками на Десні буваю. Інколи на риболовлі й заночую.

— І дружина з вами?

— Один раз була.

— А Вася?

— Він… ніколи.

— Не хоче? Не любить річки?

— Не знаю. Я не запрошував. То був малий, а тепер…

— А тепер дорослий?

— Тепер у нього свої справи…

Капітан Данилевич сказав одверто:

— Погано. Дуже погано. Ми ж з вами теж були колись хлопчаками. Згадайте… І ще згадайте Гайдара… Як умів він знайти найкоротшу стежку до юного серця.

* * *

Одного тихого весняного дня капітан Микола Данилевич стояв на трамвайній зупинці біля Контрактової площі. Він був у сірому цивільному костюмі, білих парусинових туфлях; шию нещільно облягав синюватий галстук. Ніяких ознак міліцейської форми.

Була саме та година, коли трамваї, що йдуть на Поділ і на Пущу-Водицю, переповнені. Робітники, службовці встигли вже після роботи побувати в крамницях і з пакунками поспішали додому.

Данилевич пильно стежить за двома підлітками, що пробиваються у трамвайний вагон. Один з них добре одягнений, у чистих випрасуваних штанях і вельветовій курточці з "блискавкою", другий у напівплащі бежового кольору. На обох "модні" кепочки з маленькими саморобними козирками.

Підійшов один вагон, другий. Хлопці в кепочках знов і знов пірнають у натовп, але кожного разу їм чомусь не щастить потрапити у трамвай. У чому справа?

Аж ось хлопці відійшли вбік і, озираючись, про щось заговорили. Данилевич бачив, як вони подалися в скверик і вибрали в найглухішому місці лаву. Сіли. Почали лічити гроші. Через деякий час знову з'явилися на трамвайній зупинці, і все повторилося. Данилевич і собі ближче пробився до вагона. Коли один з хлопців, той, що у вельветовій курточці, шаснув рукою в кишеню чужого пальта, Данилевич поклав йому руку на плече. Хлопець здригнувся. Рвонувся вбік. Та Данилевич не відпустив його. Другий хлопець, помітивши небезпеку, зник.

— Чого вам? Чого причепилися? — зухвало огризався затриманий.

Те, що біля нього був не міліціонер, а звичайна цивільна людина, надавало хлопцеві більшої певності.

— Та я просто скучив за тобою, — всміхаючись промовив Данилевич. — Здрастуй, Васю.

Хлопець здивовано кліпнув очима. І впізнав Данилевича. Відразу весь побляк.

— Ну, ходімо, ходімо. Розкажеш, як ти всі ці дні жив, що поробляєш тут, на трамвайній зупинці.

Данилевич, узявши його під руку, відчув, що хлопець весь тремтить.

— Куди ви мене? В міліцію?

— Туди завжди встигнемо. А зараз посидимо он там. На лавочці. На тій самій…

Данилевич упевнено привів хлопця на місце, де кілька хвилин тому Василь і Жорка лічили крадені гроші.

Сіли. Василь мовчав. Права рука його була в кишені. Здавалося, хлопець має там якусь зброю. Данилевич знову запитав, що робив Василь на зупинці. Ось хлопець поволі почав виймати руку, переніс її за спину і зробив якийсь непевний рух. Данилевич озирнувся. За два-три метри від них на траві лежала синювата хустка з вузликом.

— Зараз же підніми! — суворо сказав Данилевич.

Хлопець не поворухнувся.

— Ну, тоді я сам візьму.

Данилевич переступив через огорожу, нахилився. Так, він не помилився. У хусточці — гроші. Дві п'ятірки, три карбованці, карбованець.

Між грішми була й довідка, видана домоуправлінням на ім'я Чередниченкової.

— Хто вона така, Чередниченкова? — запитав Данилевич.

Вася косо дивився на папірець.

— Яка Чередниченкова?

— Все ясно, — зітхнув капітан Данилевич. — І довідка чужа, і гроші чужі. Та-а-ак. Рискуєш ти заради них. І чим рискуєш? Своєю свободою. Майбутнім.

Спійманий на гарячому, Василь не збирався викручуватися.

Данилевич ще раз перечитав довідку.

— От і добре, — сказав він. — Тут усе зазначено, де живе ця Чередниченкова, де працює. Ми зараз поїдемо з тобою, Васю, і вручимо їй твою "знахідку". Вручимо, чи, може, краще в міліцію? Як?

Василь, похнюпившись, мовчав. Потім він поплівся за Данилевичем, ледве переставляючи ноги: натикався на перехожих, переходячи вулицю, зачепився за трамвайну колію. Обличчя у хлопця стало сірим.

Данилевич відшукав потрібну вулицю, будинок номер сім. Їх зустріла немолода жінка, яка сказала, що вона й є Чередниченкова.

— З вами сьогодні нічого не трапилося?

— Аякже! Гроші в мене вкрадено і довідку, — відповіла Данилевичу.

Той кивнув головою.

— Ми саме тому й прийшли. Оцей юнак…

Василь озирнувся, шукаючи, певно, дверей, щоб тікати.

— Так, оцей хлопець… знайшов на трамвайній зупинці вашу довідку і гроші. При мені знайшов. Добре, що хоч недалеко. Недовго довелося вас розшукувати.

Жінка зраділа.

— Спасибі ж вам, спасибі тобі, синочку, — дякувала вона, звертаючись то до Данилевича, то до Васі. — Невже це я сама якось ненароком витрусила? Хоч і гроші невеликі… Думала про когось погано, а, виходить, сама винна…

— Ось ваші гроші, тримайте…

Василь стояв, як і досі, розгублений, але тепер він уже з вдячністю дивився на Данилевича.

— А ви багато, мамашо, заробляєте? — поцікавився Данилевич.

— А хто б мені їх багато дав? Посада в мене скромна, прибиральницею працюю. Триста карбованців на місяць.

Данилевич оглянув кімнату. Просте залізне ліжко, два старих стільці, кустарної роботи стіл. На стінах фотографії рідних. Біля вікна в баночках з-під консервів різні квіти: калачики, "доктор", фуксії.

— Оце за цукром їхала. Прийшла в магазин, а хусточки з грішми нема… Тепер, спасибі вам, куплю, — і вона помацала рукою кишеню кофти, куди поклала гроші.

Данилевич подивився на Васю.

— Чув? — сказав він, коли вони вийшли з кімнати. — Ми, виявляється, добре діло зробили. Не кожен розкошує, не для кожного чотирнадцять карбованців — дрібниця. Он воно як.

Від Чередниченкової вони попрямували на Контрактову площу. Данилевич був певен, що Жорка крутиться там, розшукуючи напарника. Але скільки він не придивлявся — Жорки ніде не бачив.

— Ти на якій зміні вчишся? — запитав Данилевич у Василя.

— На першій, — якось непевно відповів той.

— І сьогодні був у школі?

— Сьогодні не був.

— А вчора?

— І вчора не був.

Капітан Данилевич незадоволено похитав головою.

— Значить, ти не ходиш до школи. Після лікарні хоч раз був?

— Ні… То коліно боліло, а то…

— Жорка не пускав? Якже! У вас з Жоркою є цікавіші справи, — Данилевич постояв з хвилину, подумав, потім сказав. — Ну, раз тобі уроків не вчити, ходімо разом. — Помітивши, що Василь зблід, Данилевич заспокоїв його. — Ні, не в міліцію. Ми зайдемо до чудового майстра — багатоверстатника. А колись він був таким, як ти зараз. Я хочу вас познайомити.

Василь боявся капітана, бо знав, що той тримає його в своїх руках. Від капітана залежало — притягнуть до відповідальності Василя і Жорку чи все обійдеться по-доброму. Змушений був іти і терпляче випити, як кажуть, чашу неприємних випробувань до дна.

* * *

Згодом у Києві поменшало на два мешканці. Жорка опинився далеко від столиці, в одній з колоній. Він настільки звик до легкого життя, що сам заявив капітанові Данилевичу: "Красти буду і нікого, і нічого не боюсь". Каятися Жорка не збирався. Тільки трудколонія, де малолітні правопорушники живуть під постійним суворим контролем і привчаються до фізичної праці, могла допомогти Жорці. Туди його й відправили.

Вибув і Василь. З Києва їхала велика група юнаків на спеціальні курси майбутніх будівельників, і капітан Данилевич влаштував у цю групу Васю. Комсомольці згодилися взяти шефство над Василем. Мати й бабуся немало, звичайно, сліз пролили, виряджаючи Васю, прощаючись з "сонечком", але зрештою заспокоїлися.

Минуло півроку. І ось у міліцію прийшов лист із Запоріжжя. Комсорг групи, в якій навчається Вася, писав Данилевичу про їхнє життя-буття. Вася живе з ними в гуртожитку, в кімнаті їх п'ятеро. Є на будові їдальня, клуб. Як тільки вони здобудуть кваліфікацію і перейдуть безпосередньо на будівництво, багато з них учитимуться. Нічого поганого за Васею хлопці не помічають. Може, він тільки затаївся, вичікує, а потім знову

візьметься за своє? Та навряд. Робота не дасть. Потім навчання. А ввечері всі разом ходять в кіно, в клуб. Ніколи дурницями займатися Так чи інакше — нові друзі не дозволять Василеві вернутися на стару стежку.

От на цьому поки що й кінчається коротка історія про Васю-"сонечко" та капітана Миколу Данилевича, яка почалася з телефонного дзвінка.

Дуже своєчасним виявився той дзвінок!

СЛІДИ НА ТРОТУАРІ

— Показуйте, що вас тут налякало.

За сарай біля гаража техдопомоги на вулиці Володарського протоптано стежку, і там, під парканом, лежить чиєсь закривавлене пальто.

Зробили кілька знімків, щоб зберегти для слідства обстановку злочину. Потім підполковник Бородін виніс пальто і почав його оглядати. Це було чоловіче пальто 52-го розміру, майже нове, драпове, з смушковим коміром.

Кому ж воно могло належати і як сюди потрапило?

Забравши знахідку, підполковник Бородін і старший лейтенант Гриненко поверталися на роботу, маючи дуже скупі дані для початку слідства.

— Я думаю, товаришу підполковник, що це пальто належить жертві чиєїсь необережної їзди. Хтось із шоферів збив людину…

Підполковник ніколи відразу не вдовольнився однією, хоч і старанно продуманою версією, він сперечався, ставив нові й нові запитання, і внаслідок цього народжувалося кілька ймовірних припущень. Це примушувало оперативних працівників більше і глибше думати.

От і тепер Бородін не поспішав згоджуватися з Гриненком.

— Кишені в пальті порожні — на це ви звернули увагу? Можливо, людину пограбували...

— Тоді б і пальто забрали, товаришу підполковник.

— Припустімо, побоялися... Гроші, як кажуть, не пахнуть, а пальто — це ж дуже вигідний орієнтир для собаки-шукача.

Гриненко й сам, висловлюючи своє припущення, відчував, що воно побудоване на піску. Але йому не хотілося думати про умисний злочин. За останні роки таких випадків значно поменшало.

В Управлінні їх чекала ще одна новина. Черговий карного розшуку доповів підполковникові Бородіну, що кілька хвилин тому в одному з урвищ на схилах Дніпра курсанти знайшли труп чоловіка.

"А може, пальто в гаражі на вулиці Володарського і труп, знайдений у зовсім іншому кінці міста, мають відношення до одного й того ж злочину?"

Підполковник Бородін з Гриненком виїхали в район Першотравневого саду.

Двоє інших працівників карного розшуку вже чекали їх там. Вони доповіли підполковникові все, що встигли з'ясувати. Труп невідомого лежить у вузькому проваллі поблизу шосейної дороги. На дорозі зберігся слід легкової автомашини "Победа". Труп привезено сюди і

скинуто, очевидно, ще вночі, бо він притрушений тоненьким шаром снігу, якого вдень не було.

Злочинець вибрав досить глухе місце, і, якби не курсанти, навряд чи хто наткнувся б скоро на труп... З одного боку урвища піднімаються густі яруси парку, а з другого до самої набережної спускаються чагарники, вкриті сніговими запонами.

Після того як усе було зафіксовано на фотоплівці, оглянули кишені вбитого. Ось його бумажник. У ньому гроші: близько шестисот карбованців. В окремому відділенні загорнутий у папірець золотий перстень. Тут же документи: паспорт, військовий квиток, різні довідки на ім'я Сергія Коростильова. На паспорті нема київської прописки. Але зате серед папірців є квитанція про сплату за електроенергію в Києві.

— Дивне вбивство, — вголос роздумував підполковник Бородін. — Костюм, гроші, навіть золотий перстень — усе на місці. Отже, злочин вчинено не з метою пограбування.

На людині нема пальта, але підполковник Бородін, як і його колеги, чомусь твердо переконаний: пальто, знайдене на вулиці Володарського, належить Коростильову. Отже, і пальто злочинцеві не знадобилося. Але чому пальто не залишили тут, а повезли в гараж техдопомоги?

— Беріть машину і їдьте на цю адресу, — передав підполковник Гриненкові квитанцію "Київенерго". — Ось паспорт загиблого. З'ясуйте, хто там живе і яке відношення має до загиблого.

... Старшого лейтенанта Гриненка зустріла літня жінка — хазяйка квартири.

— Чи можу я побачити Сергія Коростильова? — запитав Гриненко, — він у вас, здається, проживає?

— У мене, у мене. Але Коростильова, на жаль, нема. З учорашнього дня нема. Загуляв...

— Он як! А де ж він міг загуляти?

— Місто велике. Знайомих у нього багато.

На прохання Гриненка жінка уточнила: Сергій Коростильов учора, тобто в неділю, зібрався на товкучку. Взяв валянки і, навіть не поснідавши, пішов.

— Малі вони на нього. От і вирішив продати. А це, видно, могорич запиває...

— Ось що, громадянко. Нам неодмінно треба знати, до кого міг піти Коростильов. Справа в тому, в тому... що його вбито.

Жінка зойкнула з несподіванки і поточилася. Гриненко довів її до стільця й почав заспокоювати.

— Хто ж його? Де він, сердешний? — запитувала вона і, не чекаючи відповіді, знову запитувала: — Кому він яке лихо заподіяв?

Гриненко сказав, що це саме і він, представник міліції, хоче з'ясувати.

Вбивцю треба знайти і покарати. А для цього необхідно встановити, де бував Сергій Коростильов, з ким він товаришував.

Жінка ніяк не могла пригадати жодного прізвища, жодної адреси.

Гриненко розповідав, де знайдено труп, про пальто.

Почувши, що мова йде про вулицю Володарського, жінка раптом згадала:

— Ага, справді, на Володарській він бував. Там у нього давні знайомі є. Прізвища не пам'ятаю, але знаю, що вона двірничкою працює, а чоловік — вахтером. Це недалеко від площі Перемоги, — і вона назвала навіть номер будинку.

Ось знову вулиця Володарського. Гриненко заходить у просторий двір. У глибині його видно ще один під'їзд і за ним друге, трохи менше подвір'я.

Гриненко потрапляє у напівтемний коридор. Праворуч низенькі двері, оббиті клейонкою. Десь за ящиками, складеними у кутку коридора, скавучить пес.

Двірничка чомусь не відразу відчиняє двері, і це здається Гриненкові підозрілим. Назвався знайомим її чоловіка.

Вона сама. Про чоловіка каже, що той тільки-но пішов на роботу. Гриненко просить пити. І поки вона дістає для нього склянку із шафки, він крадькома оглядає кімнату.

— Тіснувато живете, — говорить двірничці. — Метрів десять, не більше?

— А нам і цього вистачає. Двоє нас. Та й то лише спимо в хаті. А вдень — і він на роботі, і я на роботі. Снігу, снігу з ранку до вечора сипле, та все ж чистити треба. Це ви мене випадково застали. А то я все на вулиці… — вона гріється біля печі і, здається, задоволена тим, що прийшов гість і можна трохи перепочити.

Гриненко веде розмову спроквола, не поспішаючи. Розговорилися про зиму. Добре, що снігу багато, — це на врожай. І не дуже холодно,

але морози ще будуть. Навіть на завтра радіо обіцяє зниження температури.

І тут Гриненко вирішує закинути першу вудочку.

— Хотів запитати, чи не знаєте, де можна валянки купити. Я, власне, за цим і прийшов. Чоловік ваш якось обіцяв...

— Він такий... Любить обіцяти... А на мені ось бачите? Так я їх на базарі купила, півсотні, мабуть, переплатила, не менше...

— На якому базарі?

Двірничка трохи ніби ніяковіє.

— Це так говориться, що на базарі. Не в магазині, значить, а на руках. Знайомий один приніс. Як знав, що без валянок сиджу...

Він ще попросив води. І коли вона подавала склянку, рука в неї трохи тремтіла. Він звернув увагу також, що на двох її пальцях якісь свіжі подряпини.

"Пальто знайдене на цій вулиці... У двірнички нові валянки... І ось тепер ці подряпини... Таким збігом обставин нехтувати не можна".

Різних злочинців зустрічав на своєму віку старший лейтенант Гриненко. Одні вміють триматися за всяких умов і до останньої хвилини нічим не зраджують себе. Інші поводяться насторожено, часто полохливо озираються кругом себе, відчуваючи небезпеку; губляться, якщо хтось придивляється до них, підкреслено уважні до слідчих.

Він, Гриненко, не мав права дивитися на неї, як на людину, винну у смерті Сергія Коростильова. Але підозрівати мав право. Адже саме цю квартиру назвала жінка, у якої проживав Коростильов.

Треба з'ясувати, де жінка була вчора, у неділю, коли лягла спати. Гриненко вирішив також побувати в установі, де працює вахтером її чоловік. Просте зіставлення того, що скаже вона, а потім він, теж може допомогти у розв'язанні нелегкого завдання.

— Я ще вчора хотів навідатися, та, кажу ж, термінова робота не дала. І на базарі не побував, і до вас не зайшов. А ввечері, думав, — не застану. Неділя ж, думаю. Може, куди і в гості пішли або в кіно.

— Які там гості! І вчора сніг падав, як сьогодні. Для кого неділя, а я чистила. Відпочину, та й знову на вулицю. І старий мій потроху допомагав...

Її відповідь мало що сказала йому, а ставити більш конкретні питання він ще не наважувався.

— Ваш знайомий, пробачте, не зміг би й мені такі валянки дістати? — запитав Гриненко.

— Хтозна. Колись він, правду скажу, мав таку можливість. Знаєте магазин на розі? Він у ньому продавцем був...

"Ага! І цього нам поки що досить, — вирішив Гриненко. — Отже, відомо, що колишній хазяїн валянок був продавцем у "магазині на розі".

Коли Гриненко виходив від двірнички, йому здалося, що вона навмисне відкривала двері лівою рукою, боячись показати праву.

Так чи інакше, він, здається, натрапив на слід. Її спокій не зможе його дезорієнтувати. Крок за кроком ітиме він по сліду, поки нарешті не з'ясує істини.

Найстаріший продавець у промтоварному магазині охоче почав пригадувати всіх, з ким йому доводилося тут працювати протягом останніх років.

— Вас цікавлять чоловіки? Будь ласка. Був у нас Філіппов, потім Сергієнко. Ще, пригадую, на практику присилали молоденького такого — Іванчука. Потім Сергієнка перевели на Хрещатик, а замість нього до нас прийшов... Коростильов... Після Коростильова...

Гриненко далі вже не слухав. Все було ясно. Коростильов працював у цьому магазині. Це його знає двірничка. У двірнички валянки Коростильова. Ті самі валянки, з якими він у неділю вийшов із своєї тимчасової квартири. Правда, у Сергія Коростильова була ще плетена сумочка, і її Гриненко не помітив у кімнаті двірнички. Але він ішов по сліду. Перші наслідки цілком задовольняли його.

Через півгодини Гриненко зустрівся з вахтером — чоловіком двірнички.

— Я оперуповноважений міліції, — заявив про себе Гриненко. — Ось моє посвідчення.

Вони залишились удвох в кабінеті директора підприємства, і Гриненко поставив перед вахтером питання руба.

— Що ви знаєте про Сергія Коростильова, колишнього працівника промтоварного магазина? Де, коли і при яких умовах ви бачили його останній раз?

Вахтер трохи захвилювався.

— Сергія Івановича? Ми з ним рідко зустрічаємося. Раніше, правда, Сергій Іванович до нас учащав. Поруч же працював. А жив, знаєте, на холостяцьких правах. Моя жінка йому бувало картоплі підсмажить, чайку нагріє.

— Коли ви востаннє бачили Коростильова? — повторив своє запитання Гриненко.

— Та вчора ж. Учора бачив, — признався вахтер.

Видно було, що він чимсь серйозно стривожений і відповідає неохоче.

— Уточніть, коли саме вчора? Розкажіть докладніше про вашу зустріч.

Вахтер хотів щось сказати, але, зустрівшись з уважним поглядом оперуповноваженого міліції, прикусив язика. Потім тихенько вилаявся.

— Кого це ви так? — здивувався Гриненко.

— Кого ж, як не жінку. Я, товаришу оперуповноважений, вас розумію. Знову прокрався Сергій Іванович, правда? Але запевняю вас: ні жінка, ні я речей у нього ніколи не одержували. Це нас оббрехали тоді. Бувало для себе жінка набере матерії чи тюлю на фіранки, ну, а люди заздрісні... У Коростильова нестача, різні шахери-махери, а нас, безвинних, три рази до міліції тягали. Он яка штука! Так, виходить, він знову прокрався?

"Хитрує цей чолов'яга чи справді не знає, що Сергія Коростильова вже немає на світі?"

— Ви й досі не відповіли на моє запитання, розкажіть про вчорашню вашу зустріч. О котрій годині Сергій Іванович Коростильов прийшов до вас?

Вахтер ніяк не міг заспокоїтися, і розповідь його була плутана. Він почав здалеку, згадав аж ті дні, коли дружина вперше привела у їхню квартиру Сергія Івановича. Перескакував з минулого в сучасне і знову ніби мимохіть повертався до минулого. Гриненко слухав його дуже уважно.

* * *

— Отже, вони визнають, що вчора, у неділю, Сергій Коростильов був у їхній квартирі?

— Так точно, товаришу підполковник. Чоловік двірнички теж признався, а потім і вона підтвердила його слова.

— І в неї валянки Коростильова?

— Валянки і в'язана сумочка, у якій він ніс їх на базар. Сумочку я потім побачив у кутку біля печі. Хазяйка квартири Коростильова підтверджує, що це та сама…

— Ви обох затримали?

— Так точно.

— Добре. Дуже добре, товаришу Гриненко. Виходить, ви вийшли на слід?

— Без сумніву — вийшов. Неясно одне — з якою метою вони його вбили?

— Так, це загадка. Мотиви вбивства серйозні, не може бути, щоб тут мала місце якась випадковість. Пам'ятаєте, ми зразу ж відкинули такий мотив, як пограбування. Гроші, перстень, одяг — на них ніхто не зазіхнув. Але, може, це лише маскування? Що як у Сергія Коростильова була при собі сума значно більша? Нам треба знати мотиви вбивства — це головне.

Бородін подзвонив у лабораторію, йому повідомили, що знімки, зроблені на тому місці, де знайдено труп, скоро будуть готові.

— Знімки слідів, залишених автомашиною, а також сліди над урвищем, припорошені снігом, збільшіть у два-три рази, — попросив Бородін.

Підполковник виходив з того, що одна людина не могла справитися з трупом — винести його з машини і потім скинути в провалля. Та й навряд, щоб у поєдинку один на один з таким фізично міцним чоловіком, яким був Сергій Коростильов, його супротивник переміг, залишившись сам неушкодженим. Кров на руці двірнички свідчила, що й вона брала участь у вбивстві. Тепер, замовляючи збільшені знімки, він сподівався побачити на них сліди кількох людей.

І не помилився. На знімках Бородін чітко розпізнав сліди в кліточку, що залишилися на краю обриву і на тротуарі, а вони могли належати тільки жінці. Виразно видно було відбитки гумових бот.

Гриненко запропонував:

— Треба просити санкції прокурора на арешт. Тоді вона скоріше заговорить...

Підполковник Бородін не заперечував. Він тільки сказав, що з цим вони встигнуть.

— Дивіться, ведіть слідство без упереджень. Факти — вперта річ. Та інколи буває, що вони нас підводять.

… Двірничка, звичайно, не знала, що її чоловік перебуває теж у цьому будинку і дає свідчення. Просила, щоб йому повідомили, куди вона потрапила, божилася, що нічого поганого не зробила і за вчинки Коростильова відповідати не може.

Бородін перезирнувся з Гриненком: "вчинки". Отже, вона і зараз повторює те, з чого почала. А про смерть Коростильова ні слова…

До кабінету ввійшов молодий лейтенант.

— Ваш наказ виконано, товаришу підполковник, — звернувся він до Бородіна, який сидів біля вікна і не втручався в розмову Гриненка з двірничкою.

— Давайте сюди, — наказав підполковник.

У кімнату принесли пакунок. Розгорнули його. Тут були жіночі босоніжки, пара старих хромових чобіт, туфлі з потертими носками і каблуками, високі боти.

— Пізнаєте взуття? — звернувся Гриненко до двірнички.

Витираючи червоні очі, жінка подивилася на розкладені на столі речі.

— Мої… Пізнаю.

— І боти ваші?

— І боти мої, синочку.

— Пригадайте, коли востаннє ви ходили в цих ботах?

— Я завжди в них ходила. Як дощі пішли, так і купила боти.

— А вчора? У чому ви були, коли до вас прийшов Сергій Коростильов?

— Учора? Сніг чистити у туфлях не підеш. У ботах була…

Поки Гриненко допитував, боти двірнички теж відправили в лабораторію. Ще через півгодини Бородіну подали свіжий фотознімок.

Порівняли — і Гриненко ще суворіше почав дивитися на жінку, яка сиділа перед ним. Він уже не сумнівався, що перед ним співучасниця вбивства Сергія Коростильова. Відбиток на снігу і відбиток каблука бота формою і розміром були однакові.

* * *

З прокурорами у оперативних працівників інколи бувають "непорозуміння". Одержати санкцію на арешт не так просто. Можна бути внутрішньо переконаним і не помилятися, що перед тобою злочинець, але прокуророві цього мало. Прокурор підпише ордер на арешт лише при умові, що провина доведена незаперечними фактами.

Гриненкові здавалося, що арешт подружжя, запідозрюваного у вбивстві, справа вирішена. Він ось уже більше двох годин добивається від двірнички признань про її взаємовідносини з Сергієм Коростильовим. Та нічого не виходить.

Нарешті Гриненко вирішує пустити в хід свої "козирі".

— Ви твердите, що Коростильов був у вас вчора приблизно до дванадцятої години дня, а потім пішов. Куди пішов, що мав при собі — ви не знаєте? Так от, я допоможу вам, — і, пильно стежачи, яке враження справлять на двірничку його слова, Гриненко сказав їй: — Учора після того, як Коростильов вийшов із своєї квартири і пішов на Володарську, — він зник. А сьогодні вранці Сергія Коростильова знайдено в засніженому урвищі мертвим. Чуєте? Сергій Коростильов загинув, його вбито...

Двірничка божевільними очима дивилася на Гриненка. На її обличчі виступили краплини поту.

* * *

Вони обмінялися думками. В кабінеті Бородіна запанувала мовчанка. Важко було відразу згодитися з Бородіним. А він двічі повторив: "Не вірю... Не можу повірити!"

Підполковник Бородін не вірив, що жінка, яку допитували в його присутності, і є вбивця Сергія Коростильова. Проти неї були досить серйозні речові докази, але і її пояснення здавалися не вигаданими. Кров на пальці: та це ж вона рубала ящики, щоб піч витопити, і пошкрябалася. Валянки і плетеика? Та вона ж відразу сказала, що купила валянки, а плетеику Коростильов залишив, коли пішов по могорич. Сліди на тротуарі біля урвища? Але ж такі боти можна зустріти у Києві на кожному кроці. Їх продано тисячі пар. А головне — яка мета? Навіщо цій жінці, скромній трудівниці, потрібно було вбивати Коростильова?

Двірничка і її чоловік не змогли назвати когось із сусідів, хто посвідчив би, що вони в неділю рано лягли спати і нікуди вночі не відлучалися. Але не було нікого, хто б міг посвідчити й інше, хто міг сказати, що їх бачили ввечері чи вночі з Сергієм Коростильовим.

— Мертвих не судять, так, здається, ми говорили з вами сьогодні про Коростильова, — порушив мовчанку Бородін. — На жаль, нам доведеться покопатися в його біографії. Знайдіть, старший лейтенанте, в архівах стару справу про притягнення Коростильова до відповідальності за зловживання своїм службовим становищем і спекуляцію. Може, хоч вона проллє трохи світла?

Гриненко поринув в архівах. Незабаром у його блокноті з'явилося кілька прізвищ. На околиці Києва, як з'ясувалося, проживає його сестра.

Перечитуючи свідчення, Гриненко помітив, що свідки поділилися на дві групи. Одні захищали Коростильова, інші виступали проти нього. Якийсь І. І. Бондар гаряче стояв на боці Сергія Коростильова. Він навіть посвідчив, що частина конфіскованих у Коростильова речей належить не Коростильову, а йому, Бондарю.

Зробивши відповідні помітки для себе, Гриненко поїхав до сестри Коростильова.

Сестра жила у власному будинку. У неї велика сім'я. На запитання про те, чи знає вона, де тепер її брат Сергій, жінка відповіла негативно.

— Ви, мабуть, знаєте, що він відбував покарання, — розповідала жінка. — Після повернення Сергій хотів жити у нас, але мій чоловік запротестував. У нас не тісно, ні. Але, самі розумієте, Сергій жив не зовсім чесно. Ну от, вийшло так, що ми з ним посварилися, і Сергій пішов. Відтоді ми ні разу не зустрічалися.

І тут жінка в свою чергу запитала у Гриненка:

— А чому це вас раптом зацікавив Сергій? Може, він знову в чомусь провинився?

Гриненко з першої ж хвилини розмови зрозумів, що сестра нічого не знає про смерть Сергія. Він повинен сказати їй про це, хоч і знав, що тоді вже важко буде говорити з нею. Давня сварка забулася, а смерть близької людини, брата, болісно вплине на сестру.

— Я прийшов до вас з дуже поганою звісткою, — співчутливо сказав Гриненко. — Ваш брат Сергій Коростильов загинув.

Це вже була четверта людина, якій Гриненко мусив розповідати про трагічну смерть Сергія Коростильова. Але у всіх попередніх випадках люди висловлювали здивування, розпитували, а тут самий факт наглої смерті приголомшив жінку, і далі вона вже не сприймала ніяких подробиць. Не вимовивши й слова, сестра Сергія Коростильова закрила лице руками і побігла від Гриненка в іншу кімнату.

Прибігли діти: хлопчик і дівчинка. Вони незадоволено дивилися на незнайому людину. Зайшла сусідка.

Гриненко почував себе тут зайвим. Але піти, не поговоривши з сестрою Коростильова, не міг.

Довго вона не могла заспокоїтися. В кімнаті запахло нашатирним спиртом. Сусідка порадила послати за чоловіком.

І тільки тоді, коли той прийшов, Гриненкові пощастило, нарешті, дещо з'ясувати.

— Ви кажете, що його пальто знайшли на вулиці Володарського? Дивно. Там живе Іван Іванович Бондар, з яким Сергій дружив. Ви не були у Бондаря?

Гриненко сказав, що це прізвище йому трохи знайоме, але з Бондарем він не зустрічався.

— Тоді обов'язково побувайте у Бондаря. Він завжди був близьким другом Сергія Коростильова. Бондар знає Сергійове життя, знає, з ким той мав справи, — і він звернувся до дружини: — Товаришеві з міліції потрібна адреса Івана Івановича...

Крізь сльози вона назвала адресу. Гриненко тут же в думці прикинув, що будинок, у якому живе Іван Іванович Бондар, повинен знаходитися недалеко від гаража техдопомоги.

Сестра Сергія Коростильова, поки вони розмовляли, поквапно почала одягатися. Вона сказала, що зараз же хоче подивитися на труп брата. В тому, як вона це сказала, відчувалося недовір'я до Гриненка. Їй не хотілося вірити у смерть брата. Глибоко в думці жевріла надія, що могли й помилитися в тому, що загиблий і є її брат. Хто міг упізнати в мертвому Сергія Коростильова? Тільки документи свідчили, що це він, але ж документи могли бути викрадені в нього іншою людиною...

Гриненко погодився взяти її з собою.

* * *

... Ось ще один будинок на вулиці Володарського, великий, багатоповерховий. У двір ведуть два під'їзди.

У першому з них Гриненко зустрівся з кількома підлітками.

— Де тут живе Іван Іванович?

— Той, що машину має?

— У Івана Івановича своя машина?

— Аякже. Он його гараж.

Йому показали й квартиру Бондаря.

Жінка, що вийшла Гриненкові назустріч, сказала, що Іван Іванович Бондар живе тут, але зараз на роботі.

Гриненко повідомив, що він з автоінспекції. У свій час Іванові Івановичу Бондарю було запропоновано з'явитися до них з документами техогляду, але той чомусь і досі цього не зробив. Тепер він, техінспектор, сам на місці огляне автомашину.

— Не знаю, як бути. Він і ключів од гаража не залишає.

Те, що дружина Бондаря не захотіла показувати машину і навіть сказала, що не знає, де ключі, особливо зацікавило Гриненка. Старший лейтенант пам'ятав, звичайно, про слід легкової машини над урвищем.

— Коли ваш чоловік приходить з роботи?

— Після шести. Інколи пізніше. Я скажу йому, щоб зразу ж пішов в автоінспекцію. До кого треба звернутися?

Гриненко згадав одного знайомого, який працює в автоінспекції, і назвав його прізвище.

— А може, я трохи зачекаю? Тепер пів на шосту.

Вони розмовляли на порозі, і жінка не збиралася запрошувати його в кімнату. Рішення Гриненка їй, очевидно, не сподобалося. Це було видно по її обличчю. Та що поробиш? Не стоятиме ж автоінспектор під дверима...

У Бондарів велика квартира, недавно відремонтована. В кімнатах прибрано, чисто. Тут зовсім інакше, ніж у квартирі двірнички. Гриненко

ловить себе на думці, що там у нього чомусь відразу виникла підозра, недовір'я до хазяйки, і цьому, можливо, сприяла обстановка. Коридор темний, вікно в кімнаті завішане старою ковдрою, ніби люди бояться світла. Інша річ тут. Коли б навіть Гриненкові хтось вказав на квартиру Бондарів як на таку, що в ній переховуються злочинці, він не повірив би. Дуже вже добропорядний вигляд мало це сімейне гніздо. Килимки, фотографії, квіти — все говорило про затишок, про мир і згоду в сімействі.

Побачивши телефонний апарат на стіні, Гриненко зрадів. Зараз він подзвонить своєму другові в автоінспекцію і про все домовиться. Треба ж бути послідовним. І якщо вже зайшла мова про машину, то вони її таки оглянуть.

Він запитав дозволу скористатися телефоном.

— Я зараз у власника автомашини І. І. Бондаря на Володарській, — говорив у трубку Гриненко. — Хазяїна нема дома, але скоро повинен прийти.

Той, з ким розмовляв Гриненко, запитав: "Знову під автоінспектора маскуєшся? Що там за справа в тебе?"

Гриненко вів своє.

— Значить, мені чекати? Добре, буде виконано. — Він помовчав трохи, ніби вислуховував свого начальника. Потім знову заговорив: — Ви зможете заїхати по мене? Це дуже добре. Тоді прошу на вулицю Володарського, будинок номер…

Жінка прибирала на столі і не дивилась у бік Гриненка. Але він помітив, що вона прислухається до кожного його слова.

— У вас суворі порядки, — обізвалася дружина Бондаря. — Невже отак про кожну машину дбаєте?

— Як бачите. Хіба мало буває всіляких нещасних випадків? То гальма не в порядку, то щось інше. А рух у місті великий, пішоходів багато. Не так про машини, як про людей дбаємо…

Раптом жінка подивилася на підвіконня і ніби зраділа.

— О! Здається, ключ від гаража. Зараз ми подивимося. Якщо він, то зможете оглянути машину.

Він зрозумів це, як бажання скоріше спровадити його з квартири. Ну що ж, спасибі і за ключ. Гриненко поганенько знається на автомашинах, і, відверто кажучи, в присутності Івана Івановича йому було б сутужно. Недарма ж викликав товариша.

Жінка накинула на себе пальто, і вони разом спустилися в двір.

Гараж приліпився до високої кам'яної стіни і був схожий на звичайний сарай для палива: низенький, обшарпаний, сяк-так накритий шматками іржавого заліза та руберойду.

Жінка відімкнула замок, і вони опинилися в просторому, низькому приміщенні. Чистенька, аж сяюча "Победа" дивилася на них синюватими фарами. На крилах машини і на фарах висіли тоненькі бурульки; машину, очевидно, мили, незважаючи на мороз, і потім на ній нікуди не їздили.

Гриненко почав випробовувати гальма… В той же час він старанно оглядав гумовий килимок під ногами, сидіння, дверці, шукав слідів…

Гальма виявилися в доброму стані. Залишалося сказати жінці, що він не має ніяких претензій, і піти.

Але в цю мить Гриненко ненароком глянув на стіну гаража, і йому здалося, що там є якісь підозрілі плями.

Виліз із машини і, не звертаючи уваги на хазяйку, почав оглядати стіну.

Хтось зовсім недавно обшкрябував крейдяну стіну, зачищаючи плями. Внизу на підлозі було видно шар білого пороху.

— Що це заплями? — обернувся Гриненко до жінки.

Обличчя її здалося напруженим, очі настороженими, тривожними.

— Які плями? Де ви бачите плями? — запитала жінка.

— Підійдіть ближче. Ось пляма. І ось. Це ж кров. І зовсім свіжа.

Вона помацала стіну рукою в одному місці, в другому. На обличчі жінки з'явилося щире здивування.

— Не розумію… Звідки це?.. — і вже переляк, сум'яття охопили її, жінка почала нервово пригадувати. — Вчора… Я вчора прибирала тут і нічого не помітила… Кров… Справді, на стіні кров… Треба запитати чоловіка. Може, він порізався випадково… Може, кров з носа…

Гриненко уважно придивлявся до давно не митих дощок підлоги. І в одному місці його увагу привернули свіжі подряпини на дошці: хтось чимсь гострим вишкрябував і підлогу.

На вулиці почувся сигнал автомашини. Гриненко поспішив з гаража.

— Ну, друже, — звернувся він до капітана міліції, який прибув на його виклик, — ти мені дуже потрібен. Зараз сюди ще дехто приїде. Ми, здається, натрапили на справжній слід.

Разом вони зайшли у квартиру, і жінка навіть не запитувала, чого їм ще треба. Вона була паче паралізована.

Раніше ніж запитати її про Сергія Коростильова, Гриненко знову набрав якийсь номер і доповів по телефону:

— Я на Володарського. Квартира Бондаря Івана Івановича. Добре було б, щоб і ви прибули сюди.

* * *

Іван Іванович Бондар — людина мирна, спокійна. Які б питання не ставив йому підполковник Бородін, Іван Іванович анітрохи не обурюється. Він тільки знизує плечима і твердить одно:

— Це все ваші домисли. І в той час, як тут возитеся зі мною, справжній злочинець замітає сліди. Ви тільки марно витрачаєте час...

Так, Сергія Коростильова він знає, але бачилися вони дуже давно. Після повернення з табору Коростильов не заходив до нього. Лише випадково вони зустрілися на вулиці і розмовляли кілька хвилин.

Іван Іванович просить пояснити, чому вони, колишні друзі, раптом стали такими байдужими один до одного.

— У кожного своє життя. У нас зовсім різні інтереси. І потім, самі розумієте, зв'язуватися з людиною, яка на обліку в міліції...

— Ну, це ви вже дурниці говорите, — зауважує підполковник Бородін. — Ось дивіться. Переді мною аркуш із справи, де записано ваші свідчення. Послухайте, що ви казали на суді: "Я вірю в чесність Сергія Коростильова, як вірю собі самому. Ніхто не переконає мене, що він міг шахраювати, займатися спекуляцією. Коростильов не так вихований. Він справжня, благородна людина..." Чуєте, Іване Івановичу, як ви захищали Коростильова на суді? Що ж після того змінилося? Чому раптом ви говорите, що з такими, як Коростильов, не треба зв'язуватися?

Іван Іванович не поспішає відповідати, йому треба добре поміркувати. На худому, чисто поголеному обличчі то спалахують, то знову пригасають довгасті очі. Він ніби щось згадує і вибирає з-поміж спогадів найпотрібніші.

— Добре, — зітхає він. — Ви чоловік, і я чоловік. Це дає мені право говорити по щирості. Ми з Коростильовим у свій час посварилися... Я не знаю, чи мої підозри мали підстави, але я... я приревнував дружину до Коростильова. Він міг би вам посвідчити, якби був живий, — знову зітхнув Іван Іванович.

— Коли це було?

Іван Іванович знову замислився. І було над чим. Адже тільки-но він сказав, що після повернення з табору Сергій Коростильов ні разу не бував у них.

Бородін не підганяв Бондаря. Він давав йому змогу добре подумати, перш ніж відповісти. Зняв телефонну трубку і набрав потрібний номер.

— Лабораторія? Мені майора Приходька. Ну як там, скінчили експертизу?.. Так, так... Дуже добре. — Він ще трохи послухав і, видно було, лишився задоволений тим, що почув.

— Ну, ну, — Бородін, глянувши на Бондаря, відразу помітив, що того ніби підмінили. За ці півхвилини чи хвилину, поки він розмовляв з лабораторією, обличчя у Бондаря зблідло, очі світилися підозрілою полохливістю.

— Ага, ви питали... Нагадайте, будь ласка, що вас цікавить?

"Важливий симптом, — відзначив у думці Бородін. — Розмова з лабораторією стривожила його, він забув навіть, про що йшла мова".

— Я запитував вас, коли саме ви почали не довіряти Коростильову? Але знаєте, Бондар, тепер уже це мене цікавить менше... — Бородін трохи перехилився через стіл, наблизився до Бондаря. — Зараз повідомили... Криваві плями на стіні вашого гаража вивчені. Поясніть, будь ласка, Бондар, яким це чином на стінах гаража з'явилися краплі людської крові? Людської, Бондар. Качки і кури, про яких ви говорите, — жалюгідна вигадка.

Бондар сіпнувся.

— Провокація, — зашипів він. — Ви навмисне заплутуєте мене... Я не вірю вам, не вірю вашим аналізам.

— А собі ви вірите, своїм словам? — іронічно зауважив Бородін і знову потягся до телефону. — Принесіть, будь ласка, висновок експертизи, товаришу Приходько.

Підполковник Бородін підвівся, почав ходити по довгій вузькій кімнаті. Він зупинився біля вікна і замріяно дивився на засніжені, мов у казці, дерева. Як хотілося йому зараз же піти звідси, опинитися он у тому скверику серед веселої дітвори, почути щасливі голоси, дитячий вереск або сісти у наповнений пасажирами тролейбус і їхати, їхати серед добрих, чесних людей і чути розмови про що завгодно, тільки не про вбивства, не про підлість. Та ні, це неможливо. Якщо він, Бородін, не

зніме з нього машкару, Бондар відчує себе переможцем, і хто знає, які нові плани визріють у його голові. Бородін знає, що в сусідній кімнаті у ці хвилини Гриненко допитує дружину Бондаря, добивається від неї правди, але справа, очевидно, у нього анітрохи не посувається, бо інакше він давно з'явився б у Бородіна. Отже, ні хвилини перепочинку. Наступати, тільки наступати, заганяти злочинця у глухий куток, звідки є лише один вихід — признання…

Бондар сидів нерухомо, а очі його стежили за підполковником.

Увійшов майор.

— Ось, товаришу підполковник, документи. Для аналізу було взято дуже маленькі порції. Але тепер у гаражі піднято підлогу і там у щілинах знайдено кілька згустків… Це дасть можливість…

Бородін уважно перечитав поданий йому папір.

— Гляньте і ви, Бондар. І не кажіть більше, що вас провокують.

Підполковникові Бородіну здавалося, що зараз, ознайомившись з лабораторними висновками, Бондар капітулює, йому хотілося, щоб це сталася при майорові Приходьку, і він попросив його залишитися.

Очі Бондаря вже давно пробігли папір з краю в край. Але він не віддавав аркушика і дивився на нього в одну точку, мов сліпий.

— Розкажіть, Бондар, усю правду.

Той пробурмотів стомленим непевним голосом:

— Скільки можна знущатися над людиною? Зробіть перерву… Мені треба трохи перепочити.

Підполковник Бородін глянув на годинник.

— Скоро буде перерва. Через півгодини підете. В камеру, звичайно. Але за ці півгодини ви маєте можливість зняти з себе тягар… Навіщо, справді, мучити себе і нас? Те, що сталося, — сталося, від фактів не втечеш.

— Думайте, що знаєте. Я хочу… відпочити. Відпустіть мене. Інакше… я все одно мовчатиму,

І з цієї хвилини Бондар так і не сказав ні слова. Не дала ніяких свідчень і його дружина. Вона вперто повторювала, що не знає, звідки кров, нічого не знає про смерть Коростильова.

Знову зробили обшук у квартирі Бондарів. Ще раз оглянули машину. Особливо уважно вивчали багажник. Машину викотили у двір, і тепер, при денному світлі, легше було зазирати в найдальші куточки…

Ранком другого дня Бондаря знову привели до підполковника Бородіна.

— Що ви на це скажете? — підполковник передав Бондарю два папери. Лабораторія повідомляла, що пощастило кінець кінцем встановити групу крові завдяки згусткам, знайденим у щілинах підлоги. Таку ж групу крові мав і Сергій Коростильов. У другому документі значилося, що при повторному огляді в автомашині знайдено сліди крові.

Бондар прочитав обидва документи і поклав їх на стіл. Він, здавалося, почував себе сьогодні краще, ніж учора.

— Ви хочете, щоб я признався у вбивстві, але це божевільна вимога, — обізвався нарешті він. — Ніякі документи вам не допоможуть. Я не

винен, і, кінець кінцем, усі ваші штучні докази луснуть, як мильний пузир.

Це вже була впертість людини, яка поклялася скоріше вмерти, ніж признатися.

Слідство тривало. Довелося знову їхати до сестри загиблого.

— Що ви думаєте про Івана Івановича Бондаря як про людину? Чи подобається він вам? — звернувся Гриненко до сестри Коростильова.

— Я мало знала Бондаря. А брат ним захоплювався. — І вона раптом пригадала — Одного разу Сергій показував листа, що прийшов від Бондаря. Той відпочивав у Криму і запрошував до себе Сергія. Він писав, що знімає велику кімнату і в ній знайдеться місце і для третього ліжка. Писав і про гроші...

Гриненко раптом почув те, чого досі не знав. Виявляється, Іван Іванович Бондар зберігав гроші Коростильова. Він писав з Криму, що гроші давно поклав на книжку і самих процентів, нарахованих за минулий рік, вистачить Сергієві на те, щоб прожити кілька тижнів у Криму...

Скільки мав грошей Коростильов, сестра не знала. Коли вважати, що на два тижні в курортному місті потрібно не менше, як чотириста-п'ятсот карбованців, то виходило, що Коростильов передав Бондарю на зберігання дванадцять-п'ятнадцять тисяч карбованців. Такий факт мав важливе значення.

Гриненко негайно інформував Бородіна, і в той же день одночасно в двох кімнатах темою розмов із затриманими були заощадження, які мав Коростильов. Дружина Бондаря заявила, що гроші чоловік справді позичав, але скільки і на який строк — не знала. Вона, мовляв, не мала звички втручатися в чоловікові справи.

За кілька хвилин до розмови з Бондарем підполковникові Бородіну принесли точну довідку: в ощадній касі був вклад на ім'я Івана Івановича Бондаря — п'ятнадцять тисяч карбованців. На початку цього року вкладник забрав одразу п'ятнадцять тисяч, залишивши на книжці лише нараховані йому проценти.

— Скільки грошей і коли саме передав вам на зберігання Коростильов?

Бондар заперечливо хитав головою.

— Ніяких грошей Коростильов мені не давав.

— А якщо ми покажемо вам лист, написаний вашою рукою? Лист із Криму, пам'ятаєте? Коли ви запрошували Коростильова до себе...

Хвилинне мовчання, і Бондар ніби щось згадав.

— Такого листа я справді писав. Але це було давно. Тоді трохи грошей Коростильова було в мене, вірніше, на моїй книжці.

— Ви самі собі суперечите. Тільки що говорили одне, зараз інше.

— Хіба я зобов'язаний усе пам'ятати?!

— Ну й де ж ті гроші?

— Я їх... давно віддав. Коростильов потрапив, як ви знаєте, у неприємність. У зв'язку з цим були різні витрати.

— Коли саме віддали? Ще до того, як він був засуджений?

— Звичайно, до того. Як тільки почалося слідство, він продав деякі речі, боявся конфіскації. Тоді ж і гроші забрав.

— Я записую ваші слова… Ось прогляньте і розпишіться внизу аркуша.

Бондар старанно прочитав написане. Замислився.

— Розписуйтеся.

— Добре. Але я маю одну поправку… Тепер згадав… Речі Коростильов продав ще до суду, а гроші… гроші він забрав у мене пізніше. Власне, я йому передав їх уже в цьому році.

— Ай-я-яй, як недобре виходить! У вас дуже погана пам'ять, Бондар. Чи, може, справа тут зовсім не в пам'яті, га?

Гроші виявилися пасткою для Бондаря. І в житті, і тут, на слідстві.

Нова догадка сяйнула в Бородіна.

— Ви давно придбали "Победу"?

— Машина в мене не нова. Більше ста тисяч наїздила, — ухильно відповів Бондар.

— Мене не цікавить, скільки вона наїздила. Відповідайте на моє запитання. Коли ви придбали автомашину?

— У цьому році.

— В якому місяці?

— Здається, в лютому.

— А може, у березні? У другій половині березня?

Бондар примружив очі.

— Чому ви думаєте, що саме в другій половині?

— Я не думаю, а знаю. Ви забрали гроші Коростильова з книжки шістнадцятого березня і купили за них машину. Так?

Бондар мовчав.

— А де ж ви потім узяли гроші для Коростильова? Як ви з ним розрахувалися?

"Як ви з ним розрахувалися?" Остання фраза прозвучала як обвинувачення. І, відчувши невловиму логіку фактів, викритих слідством, Бондар аж затрусився, зрозумівши, що його справа програна. Підполковник міліції, який ось уже третій день розмовляє з ним, щоразу спирається на все нові й нові докази, які важко відкинути. А він, Бондар? На що спиратися? Що йому принесе дальше зволікання? Ще один день, і підполковник, чого доброго, назве йому годину, коли до нього, Бондаря, прийшов Сергій Коростильов. Хтось же міг бачити Коростильова у їхньому дворі. Та й проти гаража — вікна сусідів. Поки що вони, правда, мовчать. Але яка гарантія, що слідчі не знайдуть свідків?..

Думки проносяться в його свідомості з блискавичною швидкістю. Вони нечіткі, плутані, такі, що спростовують одна одну. Він не має сили далі боротися і в той же час не має сили сказати: винен, його лякає майбутнє. Ніяке каяття, — розуміє він, — не допоможе, не врятує. За вбивство карають смертю. Страх перед таким вироком знову активізує його. В голові народжується новий варіант самозахисту.

— Не в грошах справа, — говорить він, несподівано змінившись. — Я не хочу, щоб ви і всі люди так погано думали про мене... Але й захищатися більше не буду. Чуєте? Я, Іван Іванович Бондар, з цієї хвилини свідчитиму тільки правду. Так, я винен у смерті Сергія Коростильова. Як це трапилося? Добре. Я розповім усе, але ви... ви повинні вірити мені.

І він знову нагадує про давні свої ревнощі. Вбивство трапилося саме із-за ревнощів. Вони, власне, обидва поводилися нестримано; Коростильов, якого він застав з дружиною, хотів убити його, Бондаря... Вони сварилися, потім дружина мирила їх. Пили горілку і знову сварилися.

— Сварка, яка то розгорялася, то пригасала ще в квартирі, з новою силою спалахнула, — розповідав Бондар, — у гаражі. Коростильов штовхнув мене... Тоді, захищаючись, я вдарив Коростильова по голові залізною гирею...

Тепер розповідь його була схожа на правду. І якби не гроші, не ті п'ятнадцять тисяч карбованців, Бородін, очевидно, повірив би людині, яку підвели ревнощі. Але були гроші і було багато брехні, яка з самого початку слідства дискредитувала Бондаря. Саме тому історія, розказана ним зараз, не сприймалася серйозно.

Підписано протокол останнього допиту. Головне зроблено. Вбивцю знайдено, і він признався у злочині. Щождо мотивації причин — то вже справа суду.

А втім, підполковникові Бородіну хотілося перевірити свої спостереження, свої висновки.

— Ось ви вперто захищаєте вбивцю, — сказав він дружині Бондаря. — По-перше, цим самим ви ніби спілкуєтеся з ним. А по-друге, ви загострюєте обставини, які привели до злочину. Ваш чоловік тільки що

признався у всьому… Я бачу з виразу ваших очей, що ви не вірите? Але подивіться на чоловікове свідчення. Ось тут.

Він терпеливо чекав, поки вона читала аркуш, під яким стояв знайомий їй підпис.

— Виходить, і на вас лежить велика провина. Через вас це трапилося…

Слова підполковника Бородіна не відразу, здається, дійшли до її свідомості. Вона все ще була під впливом тільки-но прочитаного протоколу. І раптом, озирнувшись, запитала:

— Де він?.. Приведіть його! Якщо він убив, нехай сам і відповідає, а я… я ні в чому це винна. Приведіть його сюди зараз же!

Підполковник Бородін пообіцяв.

— Ми зробимо вам очну ставку.

* * *

На судовому слідстві, яке відбулося невдовзі після описаних подій, Бондар був викритий до кінця.

Ні про які ревнощі, звичайно, не могло бути й мови; Бондар убив свого колишнього товариша Сергія Коростильова заради грошей. Він довго і добре маскував своє справжнє обличчя навіть перед дружиною.

Дружина Бондаря виявилася непричетною до злочину, її навіть не притягали як свідка.

Щождо двірнички, то перед нею довелося вибачитись. Товариші з карного розшуку зробили це з задоволенням.

ЛЕГКИЙ ХЛІБ

До залу входить високий елегантно одягнутий юнак. Вірніше, його вводять. І не тільки його. Ще троє таких, як він, і навіть молодших, входять до залу суду, оточені конвоїрами.

Високий тримається впевнено. Та ось він позирнув на місця для публіки і ніби здригнувся. Опустив очі.

На останній лаві сидить молода жінка з трирічним хлопчиком на руках, а поруч ще одна жінка, літня. У неї губи міцно зціплені, аж сині. Згорьованими очима дивиться вона на високого юнака, дуже схожого на неї. Це його мати. А молода — дружина.

За що ж судитимуть високого і тих, що сидять поруч з ним? У чому їх провина?

Що не кажи, а завжди сумно дивитися на таку картину. І, дивлячись на неї, думаєш не про наслідок, а про причину.

Поки триває судочинство над високим юнаком та його спільниками, повернемося, читачу, до тих днів, коли цей високий юнак ще не був ні батьком, ні одруженим, ні… підсудним. Не так і давно було це — лише чотири роки тому.

* * *

Дівчину з портфелем біля вхідних дверей школи зупинив високий юнак.

— Віра?

Вона його впізнала не відразу. Але, придивившись, згадала і старий двір, де вони раніше жили, і підлітків, з якими гралися. Так і є. Це він, Олег Кущ!

І в голові промайнуло: "Значить, він повернувся? Вже звільнений?"

— Як ти… виріс, — сказала юнакові Віра. — Давно приїхав?

— Сама знаєш, після амністії. А ти теж підросла нівроку. Красунею стала…

Він жартує, звичайно. Як же підросла, коли навіть у капелюшку Віра ледве-ледве досягає його плеча!

Олег спитав, чи дозволить вона провести її додому.

Досі Віра ще ніколи не ходила із сторонніми юнаками. Свої однокласники — то інша річ. Досить того, що сусіди і так уже жартома називають її "нареченою". Ні. Віра не хоче, щоб її проводжали. Хіба тільки трохи…

Олег розпитував, як вона вчиться, які за останній час бачила кінофільми.

А Віра тимчасом пригадувала. Перед тим, як його судили, Олег збирався одружитись. Про це розповідала його мати. Та й сам Олег не крився, він приводив наречену додому, і всі у дворі з цікавістю поглядали на "молодих". Пізніше, як уже Олега засудили, Вірині батьки говорили про його наречену, що вона правильно зробила, вийшовши заміж за іншого. Кому потрібен злочинець!

Віра до пуття не знала, за що його засудили, і, признатися, не дуже тим цікавилася. У школярки-восьмикласниці було чимало своїх власних справ.

Але тепер… Тепер Олег, бач, іде з нею в парі знайомою з дитинства вулицею Саксаганського. Він стрункий, красивий і такий уважний до неї. Так, Вірі дуже хочеться знати про Олега більше, ніж вона знає.

Ось уже й будинок, де вона живе. Віра зупиняється.

— Дозволиш… Я й завтра зустріну тебе?

Віра кивнула головою. Їй і самій хотілося довше бути з Олегом, розпитати, за що він потрапив під суд і як жив там, у далеких таборах.

Прощаючись, Олег попередив її:

— Батькам не кажи…

— Чому? — здивувалася Віра.

Він якось дивно посміхнувся.

— Хто я для них? Амністований злочинець. Сама знаєш, не дозволять нам… дружити.

Вірі тоді чомусь дуже стало шкода Олега.

"А може, він ні в чому не винен? — думала вона. — Може, постраждав даремно?"

На другий день вони знову зустрілися і домовилися наступного разу піти в кіно. А потім, дожидаючи сеансу, сиділи у фойє, і Олег із

зворушливою відвертістю розповідав їй про свій злочин. То була, як казав Олег, випадкова історія. Якось увечері він з товаришем і ще кількома хлопцями, — декого з них він зовсім не знав, — пішли випити по кухлю пива. Буфетниця налила їм, а сама почала лічити гроші. Нікого з сторонніх у буфеті не було. Раптом хтось із хлопців по-змовницькому зашепотів:

— Дивіться, яка купа грошей! Налякаємо її?

І не встиг Олег отямитись, як один з їхньої компанії вихопив справжній пістолет.

— Ні з місця! Давай гроші! — гаркнув на буфетницю.

Вона зблідла і підняла руки вгору. Погасло світло. Хтось кинувся до прилавка. Скоро всі вони опинилися на вулиці. Так і бігли купою. Зупинились аж за рогом.

— От тобі й пожартували, — озвався Олегів товариш. Чути було, що у нього зуб на зуб не потрапляє.

— Цить, дурню. Нічого їй не буде. На піні швидко нестачу покриє, а ми погуляємо за її здоров'я! — сказав похмуро один з незнайомців.

Гроші поділили, і Олегові дісталося майже триста карбованців. Він вертався додому, не усвідомлюючи повністю того, що сталося. Пітною рукою тримав у кишені пачку грошей і роздумував, як бути з ними.

Минула безсонна ніч. Ніхто його не турбував, ніхто по нього не приходив. Гроші лежали у схованці, куди їх Олег поклав ще звечора. Довго вагався: брати їх чи не брати? І таки взяв у кишеню двадцять п'ять карбованців.

У той день вони з нареченою довго гуляли, з'їли по кілька порцій морозива. Вона була дуже весела і не помітила тривоги в очах Олега, не помітила, як пильно і ніби з острахом поглядав він на людей у міліцейській формі…

А ще через день Олега арештували. Судили суворо. Збройне пограбування — так кваліфікувався їхній злочин. І от — в'язниця.

Віра дивилася на Олега і думала, що, мабуть, не дуже важко було йому там. За ці роки, що вона його не бачила, виріс, зміцнів. Обличчя його пашіло здоров'ям.

— Батькам спасибі. Весь час мене підтримували, — закінчив своє коротке оповідання Олег. І тут же згадав: —Недарма у пісні співається: "Жена найдет себе другого, а мать сыночка — никогда". — Дивився на Віру смутними, ображеними очима. — Наречена моя — то листи писала, підбадьорювала мене, то раптом узнав — вийшла заміж. Тепер навряд, чи повірю комусь…

Віра довго думала над його словами. І одного разу, коли вони вже ближче здружилися, відповіла на них Олегові:

— Не всі однакові. Якби мій… друг потрапив у біду, я б усе життя чекала.

Шила, кажуть, у мішку не втаїш. Скоро Вірині батьки дізналися, що вона зустрічається з Олегом. Це відразу стурбувало їх, насторожило. Мати попередила Віру:

— Не пара він тобі. Ти — ще дитина, а він… де тільки не побував. Нехай спершу навчиться шматок хліба заробляти, чесною працею себе виправдає.

Віра закінчила восьмий клас, перейшла в дев'ятий. Олег так ніде й не працював, у нього був свій план: "Відпочину трохи, — говорив він, — а восени піду в десятий. Треба атестат зрілості мати, інакше не проживеш". Вірі він радив залишити школу і перейти до технікуму.

Ще підлітком Олег майстрував радіоприймачі, цікавився різними машинами. Потім батько його, інженер, придбав Олегові портативну кіноапаратуру. Олег, правда, швидко забув про кіноапарат і переключився на мотоцикл, але тепер він щиро радив Вірі піти вчитися в кінотехнікум. Обіцяв допомагати.

Батьки підтримали доччине бажання. І ось вона учениця кінотехнікуму. Тепер можна не боятися нічого. Вона вже не школярка. Учениці технікуму не заборонено мати навіть нареченого. І кожного дня біля кінотехнікуму на Червоноармійській її чекав Олег.

— Поїдьмо на Дніпро, — запрошував він Віру, — там чудово.

— А в школу? Хіба у тебе сьогодні немає навчання? — не розуміла Віра.

— Заради такого вечора... можна один раз пропустити.

Одягався Олег з шиком. Навіть в ув'язненні він мав модний костюм, дороге пальто, запас білизни. Батьки не забували свого єдиного сина. Ще більше турбувалися про Олега тепер, коли він був дома. Вони, здавалося, дали обітницю потурати його примхам.

Одного разу Олег похвалився Вірі:

— Збираю гроші на "Москвича". Тоді возитиму тебе, куди захочеш.

Віра не повірила.

— Де ти їх "збираєш"? У батьків "циганиш"?

— Не зовсім так, — загадково посміхнувся Олег. — Ти ж не все знаєш… Я от, наприклад, приймачі ремонтую, мотоцикли. Гроші невеликі, правда, а все ж потроху заробляю. — І, бачачи, що Віра досить скептично ставиться до його мрії про машину, Олег сказав, що й батько, звичайно, його підтримує. З кожної зарплати відкладає певну суму…

Минуло небагато часу, і в Олега таки з'явився "Москвич". Тепер він справді мав чим займатися з ранку до вечора. Де він їздив, де бував на своїй машині, ніколи не розповідав. Але майже щодня Олег заїжджав по Віру — то в технікум, то додому. Зупинявся так, щоб його не бачили Вірині батьки, і чекав її.

Віра все більше звикала до нього. У ті дні, коли він чомусь не приходив, вона нудьгувала.

Невже це була справжня любов? Перша любов…

Напередодні Жовтневих свят Олег запросив Віру поїхати з ним у Боярку.

— Там уже все готове. Два дні гулятимемо.

— Два дні? — здивувалася Віра. — А дома що скажуть?

— Хіба ти маленька? Треба мати свій розум. Хочеш бути зі мною? Скажи, хочеш? — закоханими, сповненими таємничості очима дивився на дівчину.

— Ти й сам знаєш, — червоніючи, відповіла Віра. — Але я повинна сказати батькам…

Олег подумав і рішуче запропонував:

— Хочеш, щоб я сам пішов до них? Скажу, що ми вирішили одружитися…

Вона боялася цього, але не заперечувала. Їй подобалося, що Олег сміливо говорить про такі речі.

Розмова у Віриних батьків почалася в присутності Віри. Потім мати попросила її вийти на кілька хвилин.

Олег натискав на Віриного батька.

— Ви ж нашу сім'ю добре знаєте. Мої у всьому підтримають нас… Я заберу її до себе, — гаряче умовляв Олег.

Батько не поспішав давати згоду.

— Так, сім'ю твою, Олег, я знаю, — підтвердив він. — Чесні, працьовиті люди. А от їй… Ти, Олег, ніби не з тієї ноги ступив, як у життя пішов. Страшно нам, батькам, за Віру.

— Чому не з тієї? Я знову в школу піду, а потім далі вчитимусь. Буду такий, як і всі…

— Може, й підеш у школу. Але скільки це вже місяців, як повернувся, і ні за холодну воду не берешся. З чого живеш? На які гроші оце добро придбав, що на тобі? Якщо на батькові, — совісно. У такі роки і я, і твій батько вже свій хліб їли. А ти байдики б'єш. На машині по місту ганяєш…

Олег мовчки слухав. На лобі у нього темніла зморшка. Погляд став упертим, зухвалим.

— Моя справа — повідомити. Я не збираюся просити… На коліна не стану, — різко промовив він.

І пішов геть.

Вірині батьки зрозуміли, що Олег намагається залякати їх. І вжили відповідних заходів. Дочці раз і назавжди заборонили зустрічатися з Олегом. Відібрали навіть у неї паспорт.

Настав вечір. В умовлену годину Олег чекав Віру на вулиці Саксаганського.

— Ітимеш завтра в технікум, одягнися як слід. Поїдемо в Боярку.

Вона умовляла його, щоб саме тепер не дратував батьків. Але він і слухати не хотів.

— У житті часто так буває, — глибокодумно казав Олег. — Приходить час, і доводиться вибирати: або любов, або батьки…

Її мовчання, очевидно, не сподобалося йому.

— Може, і ти, як моя колишня наречена… І ти одвертаєшся?..

Серце у Віри затріпотіло від думки, що Олег зараз піде і вони ніколи більше не зустрінуться. Олег уже й так був ображений у своїх надіях, у своїх почуттях. Батьки… Чому вона повинна рахуватися з ними, а вони з нею — ні?

Віра згодом сказала:

— Не гнівайся. Я зроблю так, як ти хочеш.

Два дні її не було дома. Два дні в Боярці пили вино, проголошували тости за щасливе майбутнє. Віра раділа і сумувала. Без батьків, серед чужих людей відбувалися її заручини…

Як уже повертались, Олег попередив:

— Лаятимуть, я знаю. А ти не мовчи. Забирай свої речі і — до мене.

— А твої батьки? Що вони скажуть?

— Мої? Скажуть так, як я захочу.

Як важко було Вірі вертатися додому!

Переступаючи рідний поріг, Віра глибоко страждала. Хотілося кинутися матері на шию і плакати, плакати…

Мати тільки на мить ніби розгубилася, побачивши дочку. Та ось в очах у неї замиготіли злі вогники, губи сіпнулися. Не стримуючись уже, вона закричала:

— Геть з нашого дому! Шлюха! Бачити тебе не хочемо. Ні я, ні батько…

Всього можна було чекати від матері, але тільки не цього. Ніхто ніколи ще не ображав Віру таким словом. Вона на це не заслуговувала. Навіть і тепер не заслуговувала, хоч і не послухала батьків — ночувала в Боярці. Зникло бажання пробачитися перед матір'ю, поговорити з нею. Не хотілося й хвилини залишатися тут…

Віра вискочила з кімнати, і за нею жалібно зойкнули двері.

Куди податися? В такому вигляді їй не хотілося йти до Олегових батьків. Є лише одне місце, де вона знайде тимчасовий притулок, — у тітки.

Від тітки хлопчик поніс записку Олегові. Через півгодини той примчав за нею машиною.

— Я ж казав! — нагадав Олег своє пророкування. — Так повинно було статися.

* * *

Інженер Куш, був людиною добропорядною, щирою. Свою невістку він запевнив, що зуміє полагодити справу з її батьками. Молодому подружжю відвели маленьку кімнатку, переобладнану з комірчини. Шість квадратних метрів і —жодного вікна. Тут і вдень горить лампочка, а коли її гасять, у кімнаті розливається сірий присмерк, повітря затхле, як у норі. Віра з особливою силою відчувала себе скривдженою, коли залишалася в кімнаті наодинці. Хто був винен, що так сталося? Хто?

Олег неначе розумів, що умови, в які потрапила Віра, гнітять її, і намагався всіляко розважити свою дружину. А втім, не дружину, ні, вона ще вважалася його нареченою. До загсу вони не могли піти, бо Вірин паспорт був у матері. Там залишилось і все Вірине вбрання. Вона пішла з дому навіть без пальта.

— Нічого, — заспокоював і себе, і її Олег. — У мене двоє пальт, одно ми перешиємо для тебе. А далі і нове придбаємо, не бійся. Обійдемося без твоїх батьків.

Віра призвичаювалася до нового "розпорядку" життя, який зустріла у Кущів. Батько Олега прокидався дуже рано, нашвидку снідав і поспішав на завод. Як тільки за ним зачинялися двері, квартира знову поринала в сон. Нікуди не поспішала Олегова мати; до десятої, а то й до

дванадцятої години ніжився в ліжку Олег. На стільці і під подушками лежали підручники, але Олег майже не заглядав у них. Вірі Олег теж радив, більше відпочивати, берегти себе.

Робочий день Олега починався пізно, десь о другій годині. До нього приходили хлопці, і тоді Олег прощався з Вірою.

— Піду. Якщо трохи затримаюсь, не турбуйся. Є халтурка…

Їй дуже не подобалося це слово.

Олег повертався годині о десятій-одинадцятій вечора. Руки його пахли бензином. Бензином пропахали і хусточки, які мати клала Олегові в кишеню. Віра цікавилася — звідки бензин? Де Олег буває і що робить? Олег відповідав напівжартома:

— Казав же — халтурка… Для тебе стараюся.

І справді, через кілька днів Олег повів Віру в універмаг, вони набрали їй на плаття, купили панчохи, духи.

У Олега завелися гроші. Згадуючи його минуле, Віра непокоїлася. Розпитувала, де він їх заробляє.

— От іще причепилася. Ну добре, скажу вже. Сама знаєш, я майстер на всі руки. Як треба мотор відремонтувати — беруся. Велосипед полагодити — теж можу.

— Чому тебе кличуть тільки ввечері? — допитувалася Віра.

— Он воно що? Ти… ревнуєш? — хапав її і пригортав до себе Олег. — Дурненька… Тому ввечері кличуть, що вдень самі на роботі зайняті.

Якби Віра не знала, що Олег відбував покарання, може, вечірні його мандрівки й не викликали б тривоги. Крім того, не подобались їй і його товариші. Якось по-змовницькому, натяками розмовляли вони між собою. Навіть їй, Олеговій дружині, ніби не довіряли і частенько замовкали при її появі.

Віру Олег любив. Але любов його була якоюсь дивною. Він вимагав, щоб Віра нікуди не ходила без нього, не дозволяв зустрічатися з колишніми подругами. Навіть на базар і в магазин повинна була ходити не вона, а мати. Приносячи додому гроші, він ніколи не давав їх дружині, як це робив Вірин батько, як робить Олегів батько. Олег сам купував квитки в кіно, сам платив за морозиво і взагалі за покупки, які вони робили разом. У неї не було власних грошей навіть на трамвай.

Соромно було й думати про таке, не те що скаржитися. Вона дуже скоро відчула, що не зможе довго отак почувати себе утриманкою. Треба знайти хоч яку-небудь роботу, вносити свій пай у сім'ю.

Про це вона якось і сказала Олегові. Він, не дослухавши Віру до кінця, обурився:

— Хіба тобі їсти нічого? Чи, може, хтось докоряє тобі?

— Не те, Олег. Зовсім не те. Я не знаходжу собі місця… Ти в другій половині дня ідеш і вертаєшся завжди пізно. А я… Уяви собі — я цілий день нічого не роблю. Що подумають твої батьки?

— А мені плювати — подобається їм це чи ні, — зухвало кинув Олег. — Мені подобається, значить, і їм повинно подобатися.

… Минуло трохи часу, і Віра відчула, що буде матір'ю. Це й обрадувало і збентежило її. Хотілося порадитися з рідними, поділитися своїми думками. І вона наважилась. Вибравши слушну хвилину, коли

Олега не було дома, Віра сказала свекрусі, що збігає за газетою, а сама подалася до батьків.

Мати зустріла Віру холодно, як чужу. Поралася в кухні і навіть не дивилася на дочку.

— Мені потрібен паспорт, мамо, — сказала Віра.

— Таким, як ти, і без документів добре.

"Невже у неї таке черстве серце? — жахнулася Віра, зустрівши такий прийом. — Я ніби чужа їй, зовсім чужа".

Що ж, тоді Віра просто скаже, навіщо їй паспорт.

— Я прийшла тобі сказати, мамо, що ми з Олегом… Що він став моїм чоловіком. Мені потрібен паспорт, бо в нас… буде дитина.

Мати перестала перетирати посуд, суворо подивилася на Віру.

— Брешеш! Ніхто тобі не повірить.

— Віддайте паспорт, мамо, — наполягала Віра.

Та підійшла ближче, захитала головою, осуджуючи дочку.

— А як і правду кажеш, то паспорт тобі ні до чого. І шлюб ні до чого. І дитини від того негідника не треба. Підеш до лікарки — і все.

— Я не піду до лікарки…

— На лікарку гроші потрібні? Нехай тобі дає їх той, з ким нагуляла… На нас не надійся… Чуєш? І не приходь більше, не нагадуй…

Неначе хвора, вийшла від матері. І погнало її горе, як осінній вітер гонить листок, одірваний від рідної гілки.

Повернулася додому, а тут Олег. Лається з матір'ю. Побачив Віру й відразу підскочив до неї. Боляче схопив за руку.

— Куди ходила? Зараз же відповідай, де була?

Це був перший випадок, коли вона без нього дозволила собі відлучитися. Олегова лютість приголомшила Віру. Тон, яким розмовляв він з нею, остаточно вивів з ладу нерви. Віра, навіть не відповівши йому, закрила очі руками й побігла в свою темну кімнату. Скоро звідти почулося ридання.

Олег замовк. Згодом підійшов до Віри і вперто почав доводити свою правоту. Він, Олег, робить для Віри все, інколи навіть рискує, щоб мати гроші… Хоче, щоб Віра одягалась якнайкраще, їздила на машині, щоб вони взяли від життя все, що тільки можна… Але він — людина ревнива, і з цим треба рахуватися…

З усього того, що казав їй Олег, Віра вхопилася за його ненароком кинуті слова "я рискую". І, тамуючи потроху своє горе, вона запитала себе: "Чим він рискує?"

Тієї ночі Віра сказала Олегові про свою вагітність, про те, що їм треба оформити шлюб. Відкладати більше не можна. Олег обіцяв завтра ж піти до її батьків і забрати паспорт.

Зрештою вони помирились. І тоді Віра обережно нагадала:

— Ти казав про риск. Що ти мав на увазі? Я хочу знати.

Олег отетерів. У думці вилаяв себе за необережність.

— Ага, я давно збирався сказати тобі, але якось відкладав. Не хвилюйся, — заспокоював дружину. — Нічого страшного. Справа в тому, що у магазинах за мотоциклами черги. Ну й ціна на них піднялася. Чого ж ґавити? Інколи нам щастить узяти мотоцикл у черзі і перепродати. Інколи старий підремонтуємо, пофарбуємо, і пішов за новий. Це, звичайно, таємниця, можуть пришити спекуляцію. Але тобі я, бачиш, признався. Ти ж не видаси мене, правда? Зароблю трохи і кину. А поки що, сама розумієш, яке в нас становище. Гроші он як потрібні…

Одверто кажучи, Вірі трохи полегшало на серці. Вона чекала гіршого. Олегове минуле лякало її: Віра боялася, що він знову зустрівся з колишніми своїми спільниками.

— Ти повинен бути обережним. Кличуть ремонтувати — берись. А торгувати мотоциклами не треба. Тільки чесно зароблені гроші дають користь…

Вій назвав Віру розумницею і гаряче пригорнув до себе.

* * *

Тим часом до міліції почали надходити тривожні сигнали. То серед білого дня вкрадено мотоцикл біля університету, то зникла машина з коляскою, залишена хазяїном біля дверей гастронома. А біля Золотоворотського сквера якийсь юнак, років шістнадцяти, осідлав чужий мотоцикл і був затриманий перехожими. Міліціонер на місці допитав хлопця і, повіривши, що той просто пожартував, відпустив його.

Оперативні працівники дізналися про цей випадок тоді, коли хлопця вже й сліду не було. Викликали для розмови міліціонера.

— Уміли злодія проґавити, умійте тепер і знайти його, — наказав начальник карного розшуку. — Розпитайте, хто ще його бачив, особливо

зверніть увагу на дітвору. Наші піонери в таких випадках часто виявляються дуже спостережливими. Хлопця неодмінно треба знайти...

— Я його знайду, товаришу начальник, — твердо пообіцяв міліціонер. — Завтра ж приведу...

— А цього якраз і не треба. З'ясуйте, хто він, де живе, з ким зустрічається, дружить. Зробіть усе так, щоб він і не догадувався...

Міліціонерові пощастило. Хлопчики, які гралися у Золотоворотському скверику, одностайно заявили, що вчорашній "мотоцикліст" буває тут часто. Звати його Левко. Один хлопчик сказав, що Левко їздить на мотоциклі, як вихор, і назвав його чемпіоном.

Більше, правда, вони про Левка нічого не знали.

Перш ніж натрапити на слід Левка, міліціонерові довелося познайомитися з багатьма молодими мотоциклістами. Але він дуже хотів спокутувати свою провину і тому виявив особливу наполегливість. Оперативні працівники згодом мали точні відомості про Левка і його друзів. Серед цих друзів був названий і Олег Кущ.

Олег Кущ — старий знайомий карного розшуку. Тут уже було відомо про його дострокове повернення з ув'язнення.

... Гаснуть вогні у квартирах. Порожніми стають вулиці. Все рідше і рідше проходять трамваї. Ніч.

У вікні однієї з квартир видно дівоче обличчя. Це — Віра. Свекор десь у відрядженні, свекруха спить. А Олега нема. Віра знає, що ось-ось він прийде. Вона так ї прислухається до знайомих кроків на сходах. Та якби отак чекати його з заводу — інша річ. Ось свекор поїхав на кілька днів, і ніхто не тривожиться, бо знають, де він, що робить. А Олег... Ні, пора таки знайти йому справжню роботу. З якою б радістю тоді ждала вона

його з роботи, а ввечері пішла з ним у кіно або гуляти в центр міста. Наближається осінь, золотими стали каштани. Осипається листя з кленів. Теплі вечори скоро зміняться холодними, а Олегові все ніколи і ніколи піти з нею на дніпровські схили, на Володимирську гірку. І от з дня на день чекає вона, коли Олег нарешті подарує їй хоч один вечір…

Сьогодні Віра виглядає Олега з особливим нетерпінням ще й тому, що він повинен буз зустрітися з її батьком. Попередня розмова, яка відбулася між ними, закінчилася тим, що батько пообіцяв Олегові віддати Вірин паспорт. Чи дотримає батько свого слова? А, може, й мати щось переказувала?

Ось на протилежному тротуарі з'явилася одинока тінь. Віра впізнала Олега. Вона простежила, як завжди, за ним, і раптом їй здалося, що на розі з'явився ще хтось: Віра придивилася. Ні, то лише тінь. І більше нічого й нікого. А в неї так і закололо серце. Чого б це?

У Олега руки, як завжди, помиті не водою, а бензином, І весь він пахне своїм "Москвичем".

— Танцюй. Завтра ідемо в загс, — з порога озвався до неї Олег. — Ось твій паспорт.

Про батьків так нічого й не сказав, а вона не посміла спитати.

Настав день, і в них узяли заяву, сказавши, що реєстрація шлюбу відбудеться через п'ять днів — двадцять п'ятого вересня. Такий порядок. П'ять днів… Вони здавалися Вірі особливо довгими. Їй уже хотілося скоріше дочекатися двадцять п'ятого. Нехай її мати і не схвалює цього шлюбу, нехай. Але вони з Олегом люблятся, і в них буде дитина. Мине час, і всі переконаються, що Олег зовсім не такий поганий…

Родина Олега готувалася до весілля. Свекор, повернувшись з відрядження, поздоровив Віру, сказав, що він з радістю чекатиме онука. Вірі було і совісно, і смішно. Як же так — зовсім недавно ходила в школу, бавилася ляльками, а це вже збирається стати матір'ю?

Двадцять третього вересня несподівано налетів холодний вітер, і за кілька годин дерева зробилися голими. Під ногами шелестіло жовтозелене, червоне, золоте листя. Віра в цей день побувала разом із свекрухою на базарі, бо треба було дещо закупити для майбутнього весілля. Ідучи додому, вона обмірковувала, кого із своїх давніх друзів покличе. Олег, звичайно, протестуватиме, але Віра таки наполягатиме на своєму. Нехай і в школі, і в технікумі знають, що вона має чоловіка, живе з ним добре і не кається.

Дома їх чекала погана звістка.

— А вашого Олега міліція забрала, — зустріла їх коло брами сусідка. — Нічого, — не сказали, куди забирають. Посадовили в машину — і поїхали.

"Ось вони, прокляті мотоцикли, — зрозуміла Віра. — Тепер судитимуть за спекуляцію".

Свекруха кинулася до сусідів, у яких був телефон. Сповістила про нещастя на завод чоловікові.

— Я знала, не дадуть вони йому спокою. Не сподобалося, бач, що його достроково випустили. От і шукають причини. Ну, що він там зробив?.. Поїдемо зараз до самого міністра. Нехай скажуть, чого їм від нас треба…

Віра стояла бліда, розгублена. В ці хвилини вона відчувала і себе винною. Ну, звичайно, треба було своєчасно розповісти Олеговим

батькам, вони б його стримали, заборонили торгувати мотоциклами. А тепер пізно...

У райвідділі міліції їм сказали, що Олега затримали працівники карного розшуку.

— За що ж вони його? — запитала Олегова мати.

— Хіба вам не сказали? Олег на Хрещатику збив жінку "Москвичем". І втік. Добре, що номер його машини люди записали.

Віра не повірила. В першу мить вона навіть подумала, що їх навмисне обманюють.

— І що ж тій жінці сталося? — знову запитала свекруха.

— На ваше щастя, жива. Але відповідати доведеться. Сів за руль, так не лови гав.

Вони поїхали в карний розшук. І тут з'ясувалося, що їм у райвідділі сказали правду.

Олеговій матері важко було зрозуміти, чому раптом Віра трохи ніби заспокоїлась. А справа в тому, що подію з машиною Віра вважала звичайною випадковістю, тоді як спекуляція мотоциклами була справжнім злочином.

Через кілька днів відбувся суд. Олега засудили на два роки. Віра сприйняла це як неминучість. Олег був винний, він рано чи пізно мав відповісти за свої вчинки. І ось справдилися слова — від долі не втечеш. Що ж, він відбуде кару і потім почне зовсім нове життя.

Віра не знала, звичайно, що в цю останню мить, коли Олег сидів на лаві підсудних, працівники карного розшуку теж замислювалися над долею Олега. Хоч переконливих доказів про його зв'язки з викрадачами мотоциклів ще не було, але якісь ледь помітні ниточки тяглися до Кущів.

* * *

Їм влаштували побачення в кабінеті начальника розшуку. Це зробили на її прохання. Віра чекала дитини, так і не взявши шлюбу з Олегом.

— Я винен перед тобою, Віро. І перед нашою майбутньою дитиною, — говорив Олег. — Але ми повинні вірити одне одному. Ти мене чекатимеш, правда?

Віра розплакалась. Їй було жаль Олега. Здавалося, він справді щиро кається. Вона дала слово.

Працівники карного розшуку із співчуттям поставилися до Віри і Олега. Хтось із них висловив думку, що слід було б допомогти молодим офіціально закріпити шлюб. І ось у карний розшук запросили працівника загсу. Віра одержала свідоцтво: віднині вона законна дружина Олега Куща і носитиме його прізвище.

Трапилося так, що Олегові припало відбувати покарання в Києві.

Віра часто навідувалась до чоловіка. Їм дозволили зустрічатися.

— Я більше не можу сидіти дома, — скаржилася Віра. — Мені соромно жити на утриманні твоїх батьків. А згодом, ти ж знаєш, з'явиться ще один їдець..

— Продай машину і живи… Я не хочу, щоб ти кудись ходила, зустрічалася з різними людьми… Не хочу.

І машина була продана. А все ж Вірі починало набридати таке життя. Не один раз плакала вона, ховаючись у сутінках своєї кімнати. Всі подруги, всі товариші по школі і технікуму мали якусь мету в житті, а у неї її не було. Ні, так не можна сидіти!

Швидко минули місяці вагітності, і незабаром на світ з'явився Сергійко.

Олега в Києві уже не було, його перевели кудись далеко. І перше, що Віра зробила, як тільки стало можливим залишати сина з бабунею, це знайшла собі роботу. Влаштувалася бібліотекаркою і одночасно подала заяву в десятий клас вечірньої школи.

Тепер ішов час куди швидше. День на роботі, увечері з сином.

З вересня почалося навчання, і справ у Віри стало ще більше.

Батько Олега, як завжди, уважно ставився до невістки, дбав про неї і про свого внука. Все частіше згадував він про Олега. І якось, одержавши відпустку, сказав Вірі:

— Поїду клопотати. Не може бути, щоб Олега не відпустили.

На вимогу батька, справу Олега переглянули. І ось від нього прийшла телеграма: "їду".

У той день, коли чекали Олега, Віра встала ще тільки розвиднілося. Прибирала, мила підлогу, готувалася, мов до свята. І все розмовляла з своїм сином про батька.

А Олега все не було. Тільки в другій половині дня сусідський хлопчина покликав її на вулицю, сказавши, що до неї хтось прийшов.

На розі вулиці стояв Олег. Він дивився на Віру очима, сповненими ненависті.

— Ти приїхав? Чому ж не йдеш додому?

Олег прогнав хлопця, який прийшов разом з Вірою.

— Маленьку розвідку зробив… Про те, як ти без мене жила, з людьми розмовляв…

— Ти про що?..

— Ну, ну, не викручуйся. Розкажи краще про кавалера з Подолу.

— Нема в мене ніяких кавалерів, Олег. Нікого нема. Ми з Сергійком чекали…

Він махнув рукою.

— Олега не одуриш… Я тебе наскрізь бачу…

І все пішло по-старому. Як і колись, Віра не зуміла відстояти свої права. Кинула роботу, школу. Він влаштувався кіномеханіком, скориставшись добутими у друзів документами. Цілий день дома, а ввечері — на роботу. Батьки купили Олегові нове пальто, костюм, модні туфлі. Олег відразу заявив, що почне збирати гроші на машину. Без машини йому і світ не милий…

Для Віри знову почалося життя під контролем, коли самій не можна і за поріг вийти, а як треба винести на свіже повітря дитину, то тільки з його дозволу. У таких випадках він сідав біля вікна і позирав на тротуар, де гуляла з хлопчиком Віра.

Вона ніяк не могла його зрозуміти. Чому він не довіряє їй? Чому стежить за кожним кроком? Навіть і тоді, коли з нею розмовляли сусідки, Олег потім допитувався, що вони їй говорили, про що розпитували. З його вуст часто зривалися образливі слова.

Якось Віра пішла до зубного лікаря і, не заставши його, вирішила зайти до своїх батьків.

Олег відразу ж, як прийшла, накинувся на неї.

— До кого ходила? З ким була? — схопив її і поволік у темну кімнату. — Зараз же признавайся!

Не хотів і слухати її пояснень. У нестямі шматував на ній плаття, зірвав з вішалки пальто, капелюшок, кофту. Рвав на шматки, примовляючи:

— Гола прийшла, гола й підеш! Голу вижену на вулицю…

Побачивши, що він схопив її туфлі, Віра, нарешті, закричала, вкладаючи у крик весь свій протест, весь біль ображеної душі.

— Не смій! Це я сама купила: за стипендію… Тоді Олег вихопив ніж, ударив ним Віру в груди.

… Пізніше, повернувшись з лікарні, де їй подали допомогу, Віра довго не могла заспокоїтись. Її било як в лихоманці. Прислухалася до розмови, яку в сусідній кімнаті вели з Олегом його батьки, і кожного разу здригалася, як тільки чула його голос. Тепер Віра вже розуміла, що вона боїться Олега. Так, боїться. І в лікарні не сказала правди, боячись його помсти. Їй і досі вчувалося погрозливе попередження: "Скажеш — обом нам кінець. Я слів на вітер не кидаю".

Тепер Олег ставився до неї ніби краще, хоч і не збирався вибачатися, не каявся. Без кінця повторював, що "дуже ревнивий", а, ревнива людина, мовляв, може піти на все. Здавалося, він намагався остаточно залякати Віру, зробити її слухняною, покірливою овечкою.

* * *

Додому Олег приходив пізно. Ніколи не давав ніяких пояснень — де був, чому затримався. Повертаючись уночі, довго вмивався, але так і не міг позбутися міцного запаху бензину і машинного масла. Це нагадало Вірі мотоцикли. Невже Олег знову займається ними?

Чим пізніше приходив Олег, тим більше тривожилася Віра. А він бувало світив лампочку в кутку кімнати, сідав біля столу спиною до Віри і щось виймав з кишень, а потім розкладав на столі.

Довго не насмілювалась Віра подивитися на стіл. А як їй хотілося! Як хотілося пересвідчитись, що вона помиляється, що мотоцикли — це лише плід її фантазії. Ні, ніяких грошей у Олега нема, то їй тільки так здається, що він інколи лічить гроші…

Ніч. Олега ще нема. Батько лягає пізніше за інших, і Віра чує, як він каже матері:

— Боюсь я за Олега. Щось він знову ховає від нас. Де можна бути так пізно?

"Ага, значить, не одна я тривожусь, — думає Віра, — і батьки вже помітили, і вони не сплять…"

Олег нарешті повернувся. Як завжди, довго мився в кухні.

Ось він, похитуючись, підійшов до стола і ввімкнув світло…

Віра навшпиньки підійшла до нього.

— Олег! Звідки це? — злякано запитала Віра. — Де ти взяв стільки грошей?

Він швидко обернувся до неї і п'яно підморгнув:

— Тсс. Цить, дурненька. Це наші гроші, всі наші!

— Де ти взяв? — ще раз запитала Віра.

Страшна здогадка налякала її; Віра стояла бліда, мов стіна.

— Ну, чого ти? Наші гроші, кажу, от і все. І не так їх уже й багато. Дві тисячі.

— Мотоцикли? Так? — намагалася добитись у нього правди Віра.

— Цить, кажу. — Олег тихенько пішов до дверей і причинив їх. Повернувшись, узяв Віру за плечі і силою посадив її на стілець.

— Ти за мене не бійся, я їх не вкрав! Хіба я дурень? Інші дістають, а я, моє діло реалізувати. Ніякої небезпеки, розумієш? А грошики... Ось вони!..

Олегове признання ще більше збентежило Віру. Мова йшла не про спекуляцію, а про щось гірше. Вона це тепер добре розуміла. Сиділа, як німа. Не знала, що казати, була в полоні страшних, безвихідних думок.

Мабуть, відчувши про що зараз думає Віра, зрозумівши її стан, Олег швидко склав гроші, загорнув їх у газету.

— Ти гляди, — суворо заговорив він до Віри. — Нікому й слова. Від тебе я ховатися не буду, не можу — ти моя дружина. Але знай: зрадиш — пощади не буде. — Він поліз у кишеню і, витягнувши звідти великий мисливський ніж, кинув його на стіл. Вона знала цей ніж. На лівій руці і на грудях поблизу серця у неї назавжди залишалася зроблена ним позначка…

Лягла і все прислухалася до чогось. Страшні картини проходили перед її безсонними очима.

Олег — злодій. Злодій! Яке страшне слово, і він сам їй признався: "Інші крадуть, а я реалізую". Хіба це неоднаково?.. Що їй робити?! Що робити?!

Вирішила відкрити таємницю його батькам. Вони старші, розумніші за неї… Може, вони зуміють вплинути на Олега, відвернуть жахливу загрозу…

… У вікно заглядав світанок.

Олег спав. Віра якимись зовсім іншими очима дивилася на нього. Потім пригорнула до себе Сергійка.

Ні, вона не може… Не може піти й сказати, що він приніс ці гроші… Треба ще поговорити з ним. Просити його, заклинати… Але виказати Олега? Ні. Тоді його арештують і засудять, а її… Її Олег або його спільники, яких вона навіть не знає, вб'ють. Що тоді буде з Сергійком?

Нетерпеливо чекала, коли Олег піде з дому. Тоді розповіла все свекрусі.

— І ти повірила йому? — накинулася на неї Олегова мати. — Олег навмисне тебе лякає, жартує з тобою. А ти хтозна-що верзеш. Дивися, перед людьми нас не осором…

Віра з надією дожидала Олегового батька. Він кращий за матір, щиріший, правдивіший. Він — чесний. Невже й він не повірить, що ті дві тисячі не вигадка? А свекруха вела своє.

— Гроші, кажеш? Вірю, міг і гроші показати. Хіба тобі не відомо, що Олег знову збирає на машину. Скільки там у нього, не знаю. Дві тисячі, мабуть, набереться. Ех ти, нерозумна! Жартів не розумієш. Випив хлопець, от і захотілося йому похизуватися.

На тому розмова й скінчилася.

До своїх батьків Віра не пішла. Нізащо в світі вона не скаже їм ні слова…

Олег сьогодні прийшов раніше, ніж завжди. Тверезий, тихий. Приніс їй красиву коробочку з духами, пудрою, кремом. Розмовляв лагідно.

Віра бачила, що він підлещується до неї, але їй від цього не легшало.

— Сердишся? І досі сердишся?

— І досі, — відповіла вона. — Ти обіцяв стати іншим…

— Яким?

— Чесним… Інакше не буде нам життя. Ні нам з тобою, ні нашому синові…

— Чесність, чесність… Сподобалося тобі це слово. На самій чесності далеко не поїдеш.

— І не треба далеко їхати. Треба жити, як усі. У тебе є руки, є розум. Скоро і я зможу працювати. Хіба ми не заробимо на себе, на сім'ю?

— Ну добре, добре, — примирливо сказав Олег. — Якщо хочеш, я дам тобі таку розписку… Через три місяці я дозволю тобі піти на роботу, вчитися.

— А ти знову візьмешся за своє?

Він трохи подумав.

— Розумієш, я ж не сам. Нас ціла компанія. Треба якось хлопцям пояснити… А то подумають — я боягуз…

— І поясни, — наполягала Віра, — а якщо ні, то я поясню. Я їм скажу… Ти не сам, у тебе дружина, син… Вони не мають права на тебе, а ми — маємо.

— Ну добре, добре. Говори тихше…

— Ти більше не підеш? Скажи, що більше не підеш до тих… — ледве не назвала його дружків злодюгами. Стрималася, бо хотіла спробувати ще по-доброму поговорити з Олегом.

Він пригорнув Віру.

— Заради тебе… Я на все згоден… Ну, посміхнись, і не будемо більше сваритися.

* * *

Їх троє сиділо у буфеті. Три пляшки пива перед ними. Під столиком лежала порожня пляшка від "Московської".

Курили і про щось тихо радилися.

Широкоплечий юнак у новому пальті і дорогому велюровому капелюсі говорив:

— Мій план гарантує повну безпеку. Один — бере, другий забезпечує доставку… Третій — збуває…

— Третій — це ти, Олег? Ну, а я — перший?..

— Само собою… Ніхто не їздить краще за тебе, Левко.

— А гроші порівну?

— Як і раніше… Ну, згода?

— Спробую… А там видно буде, — і Левко молодцювато випустив під стелю кільце жовтуватого диму.

— А ти? — звернувся Олег до третього.

— Питаєш! Куди тільки їх доведеться переганяти?

— Я ж казав — у Житомир… Вірніше, в тому напрямку. Квартиру я підібрав…

— Тоді все. Кінчайте базар… Нам же сьогодні…

Левко зупинив його.

— Годі… Все ясно.

Розлили пиво, випили. Платив Олег.

На вулиці людно — кінчився робочий день. Повз них промчала темносиня "Победа" з широкою червоною смугою.

Хлопці перезирнулися.

— З якою швидкістю пішла! — захоплено сказав Левкові Олег.

— Теж мені швидкість!

— А тебе наздогнали б...

— Дивлячись на якому мотоциклі.

— Треба на всякому давати клас. Тоді і гроші будуть, і неприємностей менше...

Гуляли на Хрещатику, зачіпали дівчат, сміялися. Олег кілька разів дивився на годинник. І, нарешті, сказав:

— Пора.

Взяли на Бесарабці таксі. Олег назвав адресу.

Зупинилися біля високого будинку. Таксі відпустили. Олег оглядівся, потім показав на дерев'яний кіоск в кінці вулиці.

— Я чекатиму там.

Двоє відчинили парадні двері будинку і зникли в сутінках коридора.

Олег зайняв вигідну позицію, витяг цигарку і спостерігав. На вулиці було чимало пішоходів, проїжджали автомашини, трамваї. Хвилини тяглися помалу, ніби годинник застрайкував. Та ось у під'їзді будинку

з'явилася знайома постать. Ще через мить Левко вихопився звідти ж на мотоциклі. Олег бачив, як Левко пересік трамвайну колію і взяв курс на набережну.

— Повний порядок, — кинув Олегові напарник, проходячи до трамвайної зупинки.

Через хвилину Олег став поруч з ним.

— Тепер на вокзал?

Олег ствердно кивнув.

… Повернувся додому о першій годині ночі.

— Не спиш? — запитав Віру. — Даремно… А мені завтра в Житомир… Рано доведеться вставати.

— І надовго в Житомир?

— Та ні. Ми з одним дружком взялися кіноапарат ремонтувати. Справа невелика, а по сотні чистими заробимо. Транспорт за їхній рахунок…

Хотілося вірити, що він каже правду.

* * *

Таксі мчало по асфальтованому шосе. Київ залишився далеко позаду. Олег час від часу виглядав з машини. Все йшло добре. Ніхто за ним не гнався, ніхто ним не цікавився.

У шофера свої турботи. Відразу за Києвом він вимкнув спідометр і тепер придивлявся до шляху, щоб не наскочити бува на автоінспектора.

Контрольний пункт. У шофера перевіряють маршрутний лист (спідометр знову ввімкнено). Повний порядок. У Житомирі Олег зупиняється на автобусній станції. Забирає свій вантаж — розібраний і акуратно упакований мотоцикл. Звідси Олег бере інше таксі, місцеве.

Ще півтори години їзди, і він на околиці великого села. Переїжджають місток. Почалися хати... Ось і зупинка. За воротьми гавкає собака. У хвіртці немолодий чолов'яга в пальті наопашки.

— Приймай гостинець, Михайле Івановичу.

— Іжевський? — запитує той нетерпляче.

— Як бачиш.

— І знову без коляски. Не дотримуєшся, виходить, свого слова...

— Ну, добре, добре, — незадоволено обриває його Олег. — Встигнемо полаятись.

У селі він довго не затримується. Гроші в кишені — можна їхати додому. На ходу вислухує останнє напучення...

Тільки аж у Києві згадує пораду Михайла Івановича. Усміхається загадково. Хлопцям він скаже, що сам придумав таке. Ось коли, справді, можна буде переключитися на машини з колясками!

Минає кілька днів, і він знову в дорозі...

З Києва таксі, в якому за пасажира Олег, виходить надвечір. Метрів за п'ятсот від нього — мотоцикліст. Швидкість у "Победы" досягає тепер вісімдесяти кілометрів, та інтервал між ними не збільшується. Молодець Левко! Ось попереду заблискотіли вогні контрольного пункту. Таксі стишує хід. У світлі фар — постать людини у формі.

— Погасіть фари!

Та шофер не чує чи робить вигляд, що не чує. Засліплена фарами "Победы", людина у формі не встигає дати сигнал мотоциклістові і вже бачить тільки його спину...

— Ну й зірвиголови їздять! Бачили, як прошумів, ніби реактивний.

Перевірено документи у шофера таксі — і вони їдуть далі.

Олег дружньо плеще шофера по плечу.

— Маєш четвертну на чай. Заробив чесно...

Шофер, звичайно, не знає, що фарами прикрив злодія, йому розповіли вигадану історію: придбали мотоцикл, а прав поки що нема. От, мовляв, і доводиться викручуватися...

На околиці Житомира Левко зустрічає в умовленому місці Олега.

Далі вони рушають разом. Олег похитується в колясці, придивляється до знайомого шляху. Дорога тут важка, швидкість невелика. В кількох місцях доводиться підштовхувати машину, яка в глибокій колії "сідає" на черево.

Темно в хатах. Спить село. І на подвір'ї Михайла Івановича теж ні вогника.

— А як ми звідси виберемося? — озивається Левко. — Хіба таксі з Києва викличемо? — жартує він.

Михайло Іванович просить хлопців закотити мотоцикл у сарай і сам їм допомагає. Потім зачиняє двері. Спалахує електричний ліхтарик…

— Подобається? — запитує Олег.

— Конструкція, самі знаєте, застаріла. Новий випуск куди кращий. А за цей… навіть не знаю. Дві мало, а три багато.

Олег не повірив. Огризнувся без гніву.

— Ми й самі жартувати вміємо. Відраховуй п'ять кусків, Михайле Івановичу.

— П'ять?!

— Ні копійки менше, — твердо говорить Олег.

Михайло Іванович гасить ліхтарик. Його голос чується вже від дверей. Він може і не брати мотоцикл, якщо їм не вигідно. Але більше трьох тисяч не дасть.

"Гад! — шепоче Левко. — Ми рискуємо, а він…" Ніч. Холодний вітер залітає з шляху на подвір'я. Троє стоять, мов німі.

— Беріть три. Я добре даю. Самому збиток буде. Покупець тепер хитрий…

Левко хотів послати його під три чорти, але Олег випереджає Левка.

— Чотири… Давай чотири. Нам у піжмурки не можна гратися, Михайле Івановичу. З колясками і дістати трудніше і пригнати…

Торг триває і в хаті. Нарешті погодились на три з половиною.

Олег підраховує. На дорогу майже тисячу витратили, потім бензин… Що ж їм лишається? А ще ж і третій у Києві жде своєї частки.

— Ми міліцію одурили, а цей… нас.

* * *

У той час, як Олег з напарником перебували поза межами Києва, працівники карного розшуку, між іншим, займалися однією новою справою. В місті знову почали зникати мотоцикли. Їх крали просто на вулиці. Зайшла людина в магазин, і поки вона там побувала — мотоцикл її зникав. Біля однієї перукарні злодіям вдалося одурити хлопчика, який стеріг батьків мотоцикл. Хлопчик потім навіть розповів прикмети злочинця: це був кругловидий, чубатий юнак, у заправлених в чоботи штанях.

Потерпілим показали фотографію затриманого у свій час Левка.

— Він! Точно він, — підтвердив хлопчик.

Принагідно згадалися приятелі Левка і серед них Кущ.

— А де він, справді, Олег Кущ? — зацікавився майор Дубчак. — Може, повернувся вже?

Дзвінок у райвідділ міліції — і все з'ясувалося. Олег дома…

На другий день у кількох квартирах будинку їхньої вулиці побували працівники міліції. Заходили і до Кущів. Вони, правда, цікавилися тільки, чи нема порушень паспортного режиму… Але для Віри це був сигнал тривоги.

— Я знаю, — сказала вона свекрусі. — Їм потрібен Олег… А він, ніби навмисне, дома не сидить… Ночував десь…

Свекруха замахала на неї руками.

— Мовчи. Не накликай біди. Олег відбув своє і нікому нічого не винен…

— Мамо, — просила Віра, — давайте скажемо, що у нас робили обшук. Треба налякати його… Треба…

Вона ще не встигла докінчити, як увійшов Олег. Очі його полохливо бігали по кімнаті.

— До нас приходили? Про що вони питали?

— Тобою цікавилися. Оглядали речі, чогось шукали…

Олег зблід. Вірині слова приголомшили його. Але раптом озвалася мати.

— Ну годі, годі. Не вигадуй… — суворо сказала вона Вірі. — Не тільки до нас приходили. Пропискою цікавилися, от і все.

Олег не знав, кому вірити. Та зустрівшись поглядом з матір'ю, трохи повеселішав.

— Що ж ти, на бога хотіла мене взяти? — Олег презирливо подивився на дружину і вилаявся брудними словами.

* * *

Золоті серпи світла полоснули асфальт, блиснула пряжка на поясі працівника міліції. Таксі стишило хід.

— Черговий контрольно-пропускного пункту лейтенант Таран. Прошу документи.

В цей час із темряви вискочив мотоцикліст: його не зупинили.

— Де взяли пасажира? — розпитував лейтенант водія таксі.

— Ось тут недалеко, по дорозі.

— Гм… А на лічильнику нуль… Забули своєчасно увімкнути?

Водій щось винувато пояснював, пробачався.

— Ні, так діло не піде, — сказав йому лейтенант, — Доведеться скласти акт. А ви, товаришу, — звернувся лейтенант до пасажира, — будете за свідка. До нас часто надходять сигнали, що водії таксомоторів не полюбляють лічильників…

— Але мені ніколи. Я поспішаю, — пасажир був незадоволений несподіваною затримкою.

— Вам у Житомир?

— В Житомир. А потім далі…

— Нічого страшного. До Житомира доїдемо разом, а там ви будете потрібні на кілька хвилин. Підпишете акт як свідок, та й усе.

"Свідок" хоч і сперечався, але не мав наміру сваритися з міліцією.

В міській міліції водія і свідка повели до чергового... Тимчасом у сусідній кімнаті майор Дубчак розмовляв з житомирськими колегами.

— Затримаємо "свідка" до завтра. Я займуся ним лише після того, як наші товариші до кінця простежать за мотоциклістом. Нас цікавлять їхні зв'язки, адреси... Олег поки що не повинен догадуватися, в чому справа.

Викликали чергового.

— Документи у водія в порядку? — запитав Дубчак.

— Так точно!

— А у "свідка"?

— Свідок назвався Фьодоровим й каже, що забув документи дома в Києві.

— Фьодоров! Не Кущ, а Фьодоров... Добре. І те, що він без документів, добре... Ось вам формальна причина для затримки...

Як і слід було чекати, такий поворот справи не сподобався Олегові. Він гаряче запротестував:

— Хто вам дав право хапати людину на дорозі? Я скаржитимусь...

Перед ним вибачались і все ж сказали, що до ранку відпустити не зможуть.

— Ви без документів. Тепер ніч. А в нас до того ж трапилася одна неприємна історія...

Його залишили в кімнаті чергового. Це до певної міри заспокоювало. Вранці, коли прийде місцеве начальство, у всьому розберуться і негайно відпустять.

... На околиці Житомира сидів на мотоциклі з потушеною фарою Левко. Він ніяк не міг зрозуміти, чому так довго немає Олега.

Годинник показував, що він стоїть уже більше години. Чим довше він чекав, тим більше тривожився. Різні думки непокоїли його. Кінець кінцем вирішив сховати десь мотоцикл і вертатися в місто, щоб з'ясувати, де Олег.

Обережно, не заводячи мотора, покотив мотоцикл на польову стежку, яка ледве вимальовувалася в темряві. Пройшовши метрів сто, звернув у вибалок і тут під кущами заховав мотоцикл.

Через півгодини він опинився в центрі міста. "Де шукати Олега або водія таксі? Може, водія затримав контролер, у нього ж не працював лічильник". Так розмірковуючи, брів навмання і мимоволі звернув у провулок, де містилася міліція. При світлі, що лилося з вікон, побачив "Победу", поцяцьковану шашками. "Таксі!" І на ньому київський номер. За мить він уже твердо знав, що це та машина, якою вони їхали.

"Ні, справа тут не тільки в лічильнику", вирішив він і похолов від догадки. Треба було негайно добиратися до Михайла Івановича і попередити його.

Над містом висів низький туман, і ліхтарі здавалися матовими. Хтось ішов попереду, добре чути було його кроки, але постаті Левко не бачив. Він подумав, що світити фарою не зовсім безпечно. А не світити — шию

звернеш. Чи не краще скористатися таксі або вантажною автомашиною? А мотоцикл можна буде забрати, як усе минеться.

На зупинці стояло кілька машин. Він поговорив з шофером, сказав, куди йому треба їхати. Той відмовився, пославшись на ненадійність скатів. Левко підійшов до другої машини.

— Знаю я це село. Дорога туди погана, — морщився шофер. Але почувши, що Левко заплатить за обидва кінці і ще на "сто грамів" дасть, погодився.

Скоро вони виїхали на ровенський шлях, і Левко побачив слід на стежці, що вела в поле. Це був слід мотоцикла…

* * *

Нічний туман трохи нашкодив працівникам карного розшуку. Ті, що стежили за мотоциклом, не помітили, коли він зник. Слід вивів їх на польову стежку, і незабаром вони дісталися до кущів, де й натрапили на мотоцикл без водія.

Довелося негайно доповісти майорові Дубчаку про невдачу.

Майор тільки незадоволено скривився і за мить уже був готовий діяти.

— Він не міг провалитися крізь землю, — розмірковував майор Дубчак. — І якщо відмовився від мотоцикла, значить, відчув небезпеку. Відчув і поспішив застерегти своїх спільників. Так? Так. На чому помчав? Мотоцикл кинув… Але ж і пішки не пішов. Повніша бути машина. Якась місцева машина повезла його куди треба. Можливо, це було таксі…

… Біля будинку автостанції майор Дубчак розмовляв з багатьма шоферами. Він цікавився, чи не мали вони справи з молодим хлопцем, якому треба було в село на ровенському шляху. Один з шоферів згадав:

— Так, до мене підходив такий, як ви кажете. Чубатий, у хромових чоботях. Просив підкинути його до Черешеньок. Та я не зміг.

— А потім куди він подався?

— Хтось із наших повіз його. З тих, що на ніч заступили. Подзвоніть у парк, і вам скажуть, хто на нічному чергуванні.

Диспетчер назвав кілька прізвищ. Згадані шофери або були в дорозі, або недавно повернулися.

Скоро пощастило знайти і того, хто їздив до Черешеньок.

Черешеньки… Шофер навіть знайшов слід своєї машини, і по ньому вони доїхали до садиби біля кладовища.

Як тільки зупинилися і погасили фари, з хвіртки вийшла людина.

— Це ти, Олег? — почувся хлопчачий голос.

Хтось з оперативників освітив людину ліхтариком, і майор Дубчак відразу пізнав Левка.

— Ну, от ми й зустрілися, Левку, — встаючи з машини, промовив майор.

Навіть поверховий огляд садиби і будівель, розміщених на ній, викривав Михайла Івановича з головою. У сараї, в льоху під соломою були знайдені мотоциклетні деталі. Хазяїн тримав у себе бензин і автол.

У шухлядах стола зберігалися підроблені документи на право водіння, фальшиві номери.

Левко спершу відбріхувався, казав, що він потрапив сюди випадково, з хазяїном садиби бачиться вперше. Тоді йому нагадали про Олега Куща. Хіба Левко не знає, де зараз Олег?

Той знітився.

— Звідки мені знати?

— А ми від нього приїхали, — сказав Левкові Дубчак. — Даремно ти затягуєш справу. Розказуй краще все, що знаєш.

"Невже Олег розколовся?" жахнувся Левко.

Він подивився на майора Дубчака і прочитав у його насмішкуватих очах відповідь.

Але Левко ще хотів виграти час. Однаково його вже не відпустять, повезуть у Київ. Можливо, він потрапить у камеру, де сидить Олег, і вони зможуть поговорити. Кінець кінцем, визнати себе винним він, Левко, завжди встигне…

Оперативна група Дубчака недовго затримувалася в Черешеньках. Прихопивши з собою Левка та Михайла Івановича, група виїхала в Житомир.

… Вранці Олега Куща викликав до себе начальник відділення.

— Пробачте, що ми вас змушені були затримати. Тепер усе з'ясувалося. Той, кого ми шукали, затриманий. І ви, Фьодоров, вільні. Ще

раз пробачаюся перед вами, юначе, гака у нас служба. Доводиться інколи даремно тривожити людей…

Олег нічим не виказав своєї радості. Навпаки, він ще раз повторив, що буде скаржитися.

Опинившись на вулиці, Олег торжествував. Зараз він упіймає першу-ліпшу машину і гайне в Черешеньки. От натривожився там Левко! Ну, нічого. І на цей раз їм пощастило обдурити міліцію…

Олег на всякий випадок озирнувся, чи ніхто не вийшов слідом за ним. Ні, нікого. На вулиці багато людей, але ніхто не звертає на Олега ніякої уваги.

Ось і автобусна станція. Олег уже збирався підійти до таксі, та раптом відчув на собі чийсь погляд. Миттю озирнувся. Невже це йому здалося? Придивився до людей, які стояли поблизу. Ні, це просто він нервує після проведеної в міліції ночі.

Сказав собі, що треба викинути дурниці з голови, заспокоїтися. Але це було не так легко зробити. Олег підозріло позирав на людей. Нова думка примусила його ще раз добре обміркувати своє становище: а що як у Черешеньках на нього чекає міліція? Могли ж його випустити саме для того, щоб простежити, куди Олег Кущ так поспішав на таксі?

Відходив автобус на Київ. І це підштовхнуло Олега. Він майже на ходу вскочив в автобус. Якась жінка посунулася до вікна, звільняючи йому місце.

"Левко і без мене справиться, — вирішив Олег. — І якщо все в порядку, то ми ще сьогодні побачимося".

У Києві Олег поспішив на вокзал. Електричкою поїхав у Боярку. Щось підказувало йому, що треба побачитись із своїми спільниками,

попередити їх про вчорашню пригоду. "Береженого, — згадав прислів'я, — і бог береже".

З Боярки повернувся в другій половині дня. Дома все як і раніш. Віра останній час була якоюсь мовчазною, вона ніби боялася розпитувати, де він був, де ночував. Олега це влаштовувало.

— А батько ще вчора виїхав у термінове відрядження, — сповістила Олегові мати і дивилася на нього так, ніби ще не все сказала.

— Надовго поїхав? — байдужим голосом запитав Олег.

— На цілий тиждень. Він просив сказати тобі… Він попередив, що боїться за тебе… І я боюся, — призналася мати. Вперше вона говорила з ним, не ховаючи свого хвилювання, своєї тривоги. — Я розумію, ти молодий, тобі хочеться погуляти. Все розумію… Але навіщо ж ночувати хтозна-де. Сусіди й так уже поглядають на нас з підозрою, про щось перешіптуються…

— Плювати мені на сусідів, — кинув свою улюблену фразу Олег. — Кому яке діло?

— І ще батько сказав… Якщо ти, Олег, потрапиш у біду, то він відцурається від тебе. Не пустить на поріг…

Олег ледве стримався, щоб не вилаяти матір. Настрій у нього був препоганий, а тут ще вона взяла на себе так багато. Бач, залякує його! І вона залякує! Ні, доведеться попрощатися з ними. Знайде собі інший притулок, де ніхто не зможе отак докоряти і залякувати. Там буде повна свобода. І Левкові й іншим потрібні Олегова розсудливість, винахідливість, його вміння виходити сухим із води. А для цього Олегові треба думати, думати… Ніщо не робиться само собою. Перехитрити міліцію, старих досвідчених працівників карного розшуку — це хіба що, дрібниця?! Бити відбій пізно, він тільки ввійшов у смак. Тепер у нього є

гроші, а їх з кожним днем буде все більше. Не всім і працювати. Олег може прожити легко і весело.

Серед білого дня ліг спати. А як прокинувся, першим його запитанням було:

— Левко приходив? — і, почувши негативну відповідь, відразу зажурився.

Нашвидку одягнувся і вислизнув з квартири. Віра за звичкою підійшла до вікна, і враз завмерла. Вона побачила, як Олег великими стрибками перебігав вулицю, а за ним поспішали двоє у формі. Всі троє зникли за рогом…

Віра кинулася до матері.

— З Олегом біда! За ним погналися… Вони стежили за нашою квартирою. Це міліція.

Свекруха злякано перехрестилася.

— Батько ніби відчував нещастя. Дай мені Сергійка, а сама вийди. Може, люди скажуть, що там сталося…

Свекруха вже не була такою впевненою в невинності сина, як того разу, коли Олега вперше забрала міліція.

Олегова поведінка потроху розкрила і їй очі. Тепер, очевидно, сталося те, про що попереджала їх Віра, про що вона й сама останній час багато думала.

Віра, вискочивши на вулицю, зіткнулася з двірником сусіднього будинку.

На Вірине запитання, що тут сталося, двірник довірливо сповістив їй:

— Якогось злодюгу міліція підстерігала. Та біда, їм не пощастило. Втік.

— А звідки ви знаєте, що він утік? — допитувалася Віра і вся тремтіла.

— Сам бачив. Пішли ні з чим… Ну, та довго він не бігатиме. Впіймають.

Двірник не догадувався, якого болю завдає своїми словами.

* * *

Олег зник і вже три дні не з'являвся додому. Віра знала, що за їхньою квартирою стежать, вона часто зустрічала біля будинку працівників міліції. Та навіть свекрусі не казала про це. Навіщо? Те, що повинно статися, однаково станеться. Ніхто і ніщо не відверне загрози. Олег винен, і його заслужено покарають.

Згадала, яким нещирим був він з нею, як, прикриваючись ревнощами, намагався тримати її на ланцюгу, як залякував її. В тому місці на грудях, де колись він її вдарив ножем, і досі відчувала тупий біль. Згадувалася його байдужість до Сергійка. Він не любив дитини і її не любив… Хіба той, хто любить, міг би зробити таке, осоромити так свою сім'ю і себе?

Зовсім по-іншому, по-новому думала тепер Віра про спільне життя. Вона глибоко відчувала свою помилку, але звинувачувала не тільки себе, а й своїх і його батьків. Старші, досвідченіші, вони повинні були зробити все, щоб допомогти Олегові знайти чесну дорогу в житті…

… Маленький хлопчик без стуку ввійшов у кімнату. Вона знала його.

— Чого тобі?

Хлопчик наблизився і таємниче зашепотів:

— Там Олег чекає. Він у машині, біля кіоска.

"Зараз же скажу йому — годі ховатись. Умів чинити людям зло, так умій же за нього і відповідати".

Немов відчуваючи, що ця зустріч буде останньою, Віра взяла на руки Сергійка і вийшла з ним на вулицю. Ті люди, до присутності яких поблизу їхнього будинку вона звикла, з'явилися наче з-під землі. Вона дійшла до кіоска, відчуваючи, що й вони ідуть слідом за нею.

Мабуть, і Олег з машини побачив міліцію. Він відчинив дверці таксі і крикнув Вірі:

— Швидше!

Але Віра йшла не поспішаючи.

— Ваші документи, — спокійно запитав міліціонер, підходячи до машини. — Ні, не водія, а ваші...

Олег дістав паспорт, руки в нього тремтіли.

— Так би й давно. Ви нам і потрібні, — сказав міліціонер.

Віру з дитиною відпустили. Сказали, що викличуть і її, коли буде в цьому потреба.

* * *

На судове засідання ввели високого білявого юнака. Ще троє його спільників ішли слідом за ним, оточені конвоїрами. В суді сьогодні почалося слухання їхньої справи.

Першим допитували організатора зграї викрадачів мотоциклів Олега Куща.

А на останній лаві у притихлій залі сиділа молода мати з хлопчиком на руках і поруч — ще одна мати.

Сторінка за сторінкою розгорталася сумна і повчальна повість, дійовими особами якої були й вони — ці дві жінки.

ГРУШЕВА ПАЛИЦЯ

Начальник розшуку запросив до себе двох оперативних працівників. Майор і старший лейтенант кілька хвилин сиділи, чекаючи, поки начальник прочитає тільки-но одержану телеграму,

— Ну от і ця телеграма стосується справи, з приводу якої я вас викликав. Від нас вимагають рішучих заходів… Ви чули про нічну подію?

— Так точно, товаришу підполковник, — відповів майор Дмитрук.

— А я ще нічого не знаю, — признався старший лейтенант Волоський.

— Обставини такі. В ніч на тридцяте січня, тобто позавчора, на Старо-Вокзальній пограбовано магазин Київтекстильторгу. Взято товарів на сімдесят дві тисячі карбованців. Сторож був на місці, біля центрального входу. Товари винесено через пролом у стіні.

Майор Дмитрук підвівся.

— Дозвольте, товаришу підполковник. Я чув, що в стіні магазина вирізано оригінальне "вікно".

— Ви вже встигли і цим поцікавитися? — задоволено промовив підполковник. — Пізнаю вас, Дмитрук. Справді. У стіні зроблено дуже акуратне віконечко. Цеглини випиляно, ніби циркуляркою. Працювали майстри своєї справи. І я, між іншим, пригадав, що в інформаційному бюлетені вже читав колись про такий спосіб проникнення в магазини.

Підполковник повів Дмитрука і Волоського в сусідню кімнату.

— Злодії одяглися у все нове, а в магазині залишили ось ці речі. Досвід, виходить, досвідом, а про нас вони теж подбали. І я ще не знаю випадку, коли злочинці, які б досвідчені вони не були, не залишили б після себе якихось речей. У цьому є певна закономірність. То вони поспішають, чимсь налякані, і забувають речові докази. То занадто упиваються успіхами і знову ж таки залишають сліди. Ось, бачите, так трапилось і цього разу.

Три предмети лежали на столі: ватяні засмальцьовані штани, така ж тілогрійка і міцна грушева палиця.

— У нас осінь була дуже тепла, та й зараз у такому одязі ще не ходять. Ніхто не ходить. І раптом ватяні штани... — вголос розмірковував майор Дмитрук.

— Маєте рацію, — підтримав його підполковник. — Але раджу уважніше оглянути речі. Ви, Дмитрук, і ви, Волоський, оглядайте кожен окремо. Я хочу вислухати дві думки.

Майора Дмитрука підполковник знав добре, вони працювали разом майже десять років. Старший лейтенант Волоський прийшов до них порівняно недавно, йому досі доручали кілька дрібних справ, і

Волоський зарекомендував себе талановитим слідопитом. Ось чому сьогодні вибір припав на них двох.

Поки що підполковник не все сказав їм, дещо втаїв, маючи намір зіставити їхні висновки з відомими йому фактами.

— Даю вам дві години. Огляньте речі, потім побувайте на Старо-Вокзальній. Накресліть план дій. Але… кожен окремо. Я вас викличу.

Через дві години вони знову зустрілися. Доповідали по черзі.

— Той, що залишив ватяні штани, прибув до нас, очевидно, з інших країв. Можливо, з півночі, — говорив майор Дмитрук. — Він не місцевий. Тілогрійка, очевидно, теж належить йому. Я прикинув розміри. Він повинен бути широкоплечий, міцний, займається фізичною працею. Про це свідчать рукави тілогрійки: вони засмальцьовані і порвані на кінцях. Власник тілогрійки носив цигарки у лівій кишені. Можливо, він лівша. І ще одно — він людина досить охайна. Комір тілогрійки майже новий… На людині були юхтові чоботи, змащені риб'ячим жиром.

— Усе?

— Ні, не все, товаришу підполковник. Кілька слів про палицю. Розміри палиці показують, що вона належала іншій людині. Вищій. І та людина, очевидно, шкутильгала, спираючись на палицю. Кінець палиці розплющився по краях.

— Ви згодні з майором Дмитруком?

— Не зовсім, — відповів старший лейтенант Волоський. — Тютюн у лівій кишені не завжди може бути доказом того, що людина лівша. Я сам, наприклад, користуюся лівою кишенею для цигарок, а в праву кладу гроші, хусточку. По-перше. Тепер відносно тілогрійки. Тілогрійку носили різні люди: один з короткими, другий з довшими руками. Рукави

обтерлися не тільки з кінців, а й мають досить виразні сліди: їх підсукували. Мабуть, тілогрійка була в сім'ї похватною річчю і нею користувалися то чоловік, то жінка…

— Як ви думаєте, чи довго вона служила їм? — чомусь запитав підполковник.

— Не більше року, — впевнено відповів старший лейтенант Волоський. — Окремі ґудзики тримаються на фабричних не дуже міцних нитках. І комір, як слушно зауважив майор, ще досить чистий.

— Ви теж підтримуєте версію, що власник тілогрійки тільки-но звідкись приїхав?

— Ця версія правдоподібна. Ми маємо справу з гастролерами. І саме тому я встиг переглянути деякі документи. — Старший лейтенант Волоський дістав записну книжку і почав читати свої записи: — В травні цього року точнісінько таким способом, як тепер, пограбовано комісійний магазин в Одесі. Через два місяці такий випадок був і в Ростові. До речі, там злочинців сполохнув сторож, і вони втекли, залишивши на місці циркулярну пилку. Як свідчать документи експертизи, отвір у стіні було зроблено саме нею. Пилка пристосована на зразок звичайного дриля. Треба мати неабияку фізичну силу, щоб прорізати наскрізь цеглу, просочену цементним розчином.

— Молодець, товаришу Волоський, — похвалив старшого лейтенанта начальник карного розшуку. — Значить, перед цим вони побували в Одесі й Ростові?

Підполковник відсунув шухляду стола і дістав звідти шматок газети.

— Як бачите, тут ні назви, ні місця, де газета виходить. Але випадково зберігся видавничий помер, і мені пощастило встановити, що

це обривок з газети "Молот". Така газета виходить тільки в Ростові на Дону. Ваша згадка про Ростов дуже, виходить, слушна.

Майор Дмитрук заздрісно і разом з тим з повагою подивився на свого молодшого колегу. Вичитане старшим лейтенантом в оперативній хроніці, а також обривок газети "Молот" було переконливим доказом того, що і в Ростові на Дону, і тут, у Києві, діяла та сама зграя.

А підполковник передав старшому лейтенантові Волоському ще один зовсім маленький папірець. Чорнильним олівцем на ньому була написана адреса:

"Тула, вулиця Чернишевського. Комов".

— Знайшли в маленькій кишеньці штанів... Комова треба буде відшукати... Як ви думаєте?

Волоський кивнув: треба.

Якусь хвилину підполковник пильно дивився на майора і старшого лейтенанта.

— Хто з вас береться розплутати цю справу?

Майор Дмитрук обмінявся поглядом із старшим лейтенантом, і обидва вони промовчали. Це мовчання було настільки красномовним, що підполковник зрозумів їх відразу.

— От і добре. Ви обидва готові. Обидва й працюватимете. Вам, старший лейтенанте Волоський, треба негайно летіти в Тулу. З'ясуйте, хто такий Комов. Якщо існує Комов, повинен же він пам'ятати, кому з киян або з тих, що збиралися їхати в Київ, давав свою адресу. До речі, візьмете з собою фотокопію цього папірця. Може, здасться. — Потім підполковник звернувся до Дмитрука: — А ви попрацюєте в Києві. У

магазині взято пальта, костюми, плащі. Доведеться побувати на київських базарах, у комісійних магазинах. Хоч і не віриться, щоб вони насмілилися реалізувати крадене на місці, а втім, всяке буває. Зацікавтесь поштою…

* * *

Тула. Велика нова вулиця. Ось і будинок, де повинен бути Комов. Молода жінка привітно зустрічає Волоського.

— Вам брат потрібен? Заходьте, заходьте, будь ласка. Він на першій зміні. Через годину буде дома.

Волоський знайомиться ближче з сестрою Комова. Вона розповідає про себе, про свою роботу. Квартира належить їй, а брат поселився в неї лише півроку тому.

— А раніше де він жив? — цікавиться Волоський. Він чомусь не зміг таїтися перед цією тульською робітницею з відкритим чесним обличчям і відразу ж признався їй, де працює. Сказав, що розшукує Комова, до якого має справу.

Жінка трохи ніяковіє.

— Мій брат повернувся з місця ув'язнення, де він відбував строк. Три роки сидів. Побив товариша сп'яну, так за те…

Жінка розповідала про брата із зворушливою теплотою. Вона була переконана, що тепер він ніколи в житті не дозволить собі ніяких хуліганських вихваток.

— Брат працює там, де працював і раніше?

— Звичайно, його в цеху добре знають і охоче взяли.

Довелося Волоському чекати. Нарешті, прийшов Комов. Познайомилися.

— А навіщо я вам? Відбув кару, а тепер живу так, як і всі, — незадоволено дивився на Волоського Комов.

Старший лейтенант заспокоїв Комова. Йому хотілося вірити, що ця людина випадково зробила злочин і тепер кається — чесною працею, всією своєю поведінкою спокутує провину.

— От що, Комов. Ми розслідуємо одну справу і випадково зіткнулися з тими, хто відбував покарання разом з вами. Чи не пригадаєте, кому і за яких обставин ви давали свою тульську адресу?

Комов замислився.

— Сам не знаю. За три роки з багатьма знайомився.

— Але адресу ви, очевидно, давали вже тоді, коли збиралися на волю? — допомагав йому старший лейтенант Волоський.

— Не пригадую, — морщив чоло Комов. — Здається, нікому не давав.

Старший лейтенант витяг фотокопію папірця, переданого йому начальником розшуку.

— Ось, дивіться. Чорним по білому написано: "Тула, вулиця Чернишевського", і далі, бачите, ваше прізвище

Сестра подивилася на папірець.

— Це твій почерк, — сказала вона братові.

Той кивнув головою.

— Так. Почерк мій. І все ж я ніяк не можу пригадати. Для кого це я записував адресу?..

Він кілька хвилин сидів у задумі.

— Спробуйте уявити собі день від'їзду, — допомагав йому старший лейтенант Волоський. — Ви збираєтеся на волю, і знайомі просять вас дати на всякий випадок адресу. Коли це було?

— Це було навесні. Сніг уже зійшов, — пригадував Комов. — Ми вийшли з гуртожитку на роботу, і раптом мене покликали до начальства…

— Хіба звільнення було для вас таким несподіваним?

— Ні. Я знав, що скоро поїду додому, що минають останні дні. І ми не раз говорили про це.

— З ким?

— Ну, хоч би з моїм сусідом по камері. Воробйов його прізвище.

— Воробйову ви не давали адреси?

— Ні. Ми ніколи не дружили.

— А з ким ви дружили?

— З ким? У різний час з різними людьми. В ті, останні дні, ми найбільше дружили з Токарем.

— Звідки Токар?

— Точно не знаю. З Донбасу, здається.

— За що він відбував покарання?

— Ми ніколи про це не говорили. Знаю, що Токар сидів ще до мене і мав залишатися після мене.

— Значить, був засуджений на багато років? За що ж його так суворо покарали?

— Це мені невідомо. Я підтримував його, як міг, бо він був хворий. Перед самим моїм від'їздом Токар повернувся з лікарні.

— І ви дали йому свою адресу?

Комов відповів не зразу. Потім почав розповідати вголос, намагаючись, очевидно, нагадати собі обставини їхнього прощання.

— Токар, пригадую, просив залишити йому деякі мої речі і обіцяв, що на волі зі мною розрахується. Ага, я дещо залишив йому. Комов повеселішав. — Ну, звичайно, саме йому, Токарю, я й давав адресу.

— Який він із себе?

— Невисокий на зріст. Кремезний.

— Курив?

— Курив. Без тютюну жити не міг.

— Він не кульгав на ліву ногу?

— Ні. Токар не кульгав. Це Воробйов кульгав.

Волоський насторожився.

— Воробйов, кажете? І ходив з палицею?

— З палицею.

— А з Токарем вони дружили?

— Здається, дружили.

— Спасибі, товаришу Комов. Те, що ви мені сказали, може допомогти нам розплутати одну справу. Пробачте, що я змушений був вас турбувати.

— Нічого, — зітхнув Комов. — Я звик. До мене багато хто заглядає. Профспілчани наші, товариші з дирекції. Всім цікаво, як то Комов після повернення живе. А мені, чесно скажу, трохи ніби починає набридати… Такий я, як і всі, і нічого їм до мене приглядатися.

Сестра Комова проводжала Волоського на вулицю.

— Братові можете вірити. Він чесний. Зробив помилку, але виправить її.

* * *

Офіціальна довідка, одержана з Москви, свідчила, що Воробйов справді перебував в ув'язненні і звільнений достроково в липні цього року. Така ж довідка прийшла і на Токаря. Карний розшук одержав їх короткі біографії: Воробйов і Токар раніше проживали в Донбасі, один одного не знали. Обидва кілька разів притягалися до відповідальності за крадіжку, і останнього разу перший був засуджений на вісім, а другий на п'ять років ув'язнення. Де вони тепер, поки що було невідомо.

Цілий тиждень старшому лейтенантові Волоському довелося пробути в Донбасі. Нічого певного він не знайшов, тільки натрапив на слід якогось Воробйова, що проживав тимчасово в готелі і виписався в кінці липня. Куди він поїхав, цей Воробйов?

Волоському пощастило познайомитися з прибиральницею готелю, яка пам'ятала багатьох колишніх мешканців.

— Кульгавий, з паличкою? Був такий. Я йому навіть білизну прала. Прізвища не пам'ятаю, а що кульгавий жив у дванадцятій кімнаті, це точно.

Трохи пізніше ця сама жінка згадала, що до нього приїжджав товариш і вони навіть побували у неї дома. Забрали з собою білизну кульгавого, яка не встигла висохнути.

— А куди ж поїхали? Невже між ними не було розмови?

— Кудись недалеко. Може, в Макіївку. Бо машиною поїхали.

— А чому ви думаєте, що в Макіївку?

— Сама не знаю чому. Згадалася Макіївка, я вам і сказала.

Розшуки Токаря теж поки що не дали наслідків.

Волоський через комутатор обласної міліції викликав Макіївку. І раптом там знайшовся слід Токаря. Два місяці тому він прибув у Макіївку і відразу потрапив у лікарню. Виписався звідти і зник. Взяв у лікарні під розписку пару білизни, обіцяючи негайно повернути. А коли пішли на вказану ним адресу, там його не знайшли.

Волоський запитав: невже ніхто не приходив до Токаря у лікарню? Йому пообіцяли і це з'ясувати. І на другий день повідомили: до Токаря приходила жінка середніх років, яку звали Тетяною. Де живе і як її прізвище — невідомо.

Довелося самому їхати в Макіївку.

Гардеробниця лікарні, яка кілька разів видавала халат тій жінці, що приходила до хворого Токаря, впевнено сказала:

— Тетяна, рябенька така? Я її знаю. Вона частенько на базарі старими речами торгує.

Прогулянка на базар з гардеробницею. Ще одна прогулянка. Тільки на третій день, у неділю, супутниця Волоського показала йому Тетяну.

Тетяна з базару поверталася не сама, і Волоський, дійшовши до самої її квартири на околиці, змушений був відкласти знайомство на інший раз. Але йому не щастило. Він прийшов до Тетяни рано-вранці і побачив, що двері її квартири на замку. Ніхто із сусідів не міг сказати, коли вона повернеться.

Не було її й на другий день. Волоський інтуїтивно відчув, що зникнення цієї жінки не випадкове.

За будинком Тетяни встановили нагляд. Волоський приїхав у Сталіно, і тут працівники карного розшуку познайомили його з телеграмою, одержаною від майора Дмитрука. Два дні тому в одному з

районних центрів Черкаської області пограбовано місцевий універмаг. Спосіб проникнення в магазин такий, як і раніш: у кам'яній стіні зроблено отвір циркулярною пилкою. Висловлювалося припущення, що це справа рук тих самих злочинців, які пограбували магазин Київтекстильторгу.

Тетяна! Її виїзд із Макіївки збігається з "операцією" в Черкаській області. Про це Волоський повідомив Дмитрука, а сам знову виїхав у Макіївку.

Момент повернення Тетяни був точно зафіксований. Вона прийшла додому об одинадцятій годині ранку, нічого не принесла.

Волоський і працівник місцевої міліції зайшли до Тетяни. Пересвідчившись, хто вони, Тетяна вже не могла приховати свого переляку.

— Де я була? Скажу все, як на сповіді. Коли вже прийшли до мене, то, мабуть, знаєте і Токаря.

— Звичайно, знаємо, — підтвердив Волоський. — Нас тільки цікавить, де він тепер.

Жінка перехопила погляд Волоського, яким він оглядав кімнату.

— Ні, ні, у мене його нема. Боже спаси.

— Хіба він не приїхав разом з вами?

— Не захотів. Ніби відчував нещастя, — призналася жінка.

І вона назвала невелику станцію, де вночі попрощалася з Токарем.

— А ще хто був із ним?

— Та Костя ж. Воробйов. Вони завжди разом мандрують. Через того проклятого Костю і мій дома не сидить.

— Токар — ваш чоловік?

— Майже. Ми з ним давно… Оце побратися збирались.

Тетяна розповіла все, що знала, досить одверто. Виявилося, що її викликали в Черкаську область. Три дні чекала на вказаній Токарем у телеграмі квартирі. І таки дочекалася.

— Ну, зустрілися ви? Помилувалися одне одним, а далі? Які доручення вам дав наречений?

— Ніяких доручень. Ми побачилися, поговорили про свої справи…

— А речей ніяких Токар не передав?

Вона спідлоба глянула на нього.

— Нічого не передавав.

Хоч Волоський добре знав, що Тетяна з собою нічого не принесла, все ж, порадившись з оперуповноваженим місцевої міліції, вирішили зробити трус.

Серед документів, які Тетяна тримала при собі, було знайдено маленький папірець з адресою: Кривий Ріг, вулиця Зелена…

На іншому клаптику паперу знайшли свіжі записи руху поїздів і при перевірці встановили, що це поїзди, які йдуть у бік Кривого Рога.

— Вам доведеться розповісти, чого ви зібралися у Кривий Ріг.

— Нікуди я не збиралася, — відповіла жінка, і губи її затремтіли.

— Що ж, тоді ми разом поїдемо у Кривий Ріг на Зелену. Але знайте, провина ваша буде значно меншою, якщо ви самі у всьому признаєтеся.

Вона рішуче похитала головою.

— Нічого не знаю. То не мої знайомі…

— А чиї?

— Пройдисвіта того, Кості. Бодай він і другу ногу зламав…

— А навіщо адресу дали вам?

— Та речі ж його забрати.

— А вас знають на Зеленій?

— Звідки? Повинна була сказати, що я від Кості. От і все…

Наречену Токаря довелося тимчасово ізолювати. Після деяких консультацій Волоський поїхав у Кривий Ріг.

* * *

Вулиця Зелена. Маленький флігель у глибині двору. Високий чолов'яга у вишитій сорочці відчинив двері. Гість сказав йому:

— Я від Кості. Ви самі дома?

— Заходьте. Сам.

Кімнату освітлює маленьке віконечко, і тому важко визначити настрій господаря: радий він чи не радий посланцеві Кості Воробйова.

Гість скинув кепку, озирнувся. Він ніби хотів переконатися, що вони тут тільки вдвох.

— А де він сам? Чому не приїхав? — запитав хазяїн квартири.

Гість наблизився до нього і відповів стиха:

— Костя засипався… На станції, де здавали посилки.

Хазяїн захвилювався.

— Оце так!

— Я бачив Костю в останню хвилину. Він попросився у вбиральню, і там ми перекинулися кількома словами. Костя попередив: якщо речі не реалізовані, негайно відправити їх в інше місце. У вас може бути трус…

— Який він швидкий! Не реалізовані! Я тільки вчора одержав посилки, чорт би його взяв…

— І тримаєте їх у себе дома?

— А де ж?

— Треба діяти. Куди можна переховати речі?

Хазяїн пішов до шафи, відчинив її. Там лежали дві нерозпаковані посилки, обшиті мішковиною.

— Ви мені допоможете?

— Звичайно. Тільки треба поспішати. Міліція може наскочити кожну хвилину.

З шафи були вийняті посилки, потім хазяїн поліз рукою під ковдру, витяг з матраца пакуночок, обгорнутий газетою, і сховав його за пазуху.

— Ви надовго до нас? — запитав хазяїн.

— Сьогодні ж гайну далі. Ще треба дві адреси навідати.

— Розумію. Ну, ходімо. Там у моїх знайомих і перекусимо.

В кінці Зеленої високий чоловік відчинив хвіртку, і вони опинилися на старій садибі. Похилена хата під стріхою, дуплисте дерево серед двору, колодязь. Таким, мабуть, було це подвір'я і сто років тому. Літня жінка відійшла з високим вбік і після короткої розмови повела його в повітку.

Посилки сховали в солому.

Довго тут не затримувалися. Гість сказав, що Кості і його напарникові, може, ще пощастить і викрутитися, бо ж проти них нема ніяких серйозних доказів.

— Тоді вони неодмінно прийдуть сюди, — сказав високий. Він трохи подумав: — А то є в мене ще одна адреса — на протилежній околиці. Там живуть далекі родичі Воробйова.

Гість подивився на годинник.

— Не завадило б і їх попередити про небезпеку.

— Я це зроблю. Ви на вокзал, а я до них...

По дорозі випили у буфеті трохи, перекусили. Потім гість попрощався з високим, не спитавши навіть його імені.

Побачивши на розі вулиці міліціонера, Волоський показав йому своє посвідчення і попросив у дечому допомогти. Він не хотів сам стежити за високим, бо це могло викликати в того підозру. Криворізький міліціонер пішов назирцем за людиною, якою цікавився карний розшук.

Години через півтори зустрілися, міліціонер вказав точну адресу.

Як і в інших місцях, Волоський і тут залучив до роботи оперативних працівників міліції. На світанку другого дня біля підозрілої квартири взяли Токаря. Він, як виявилося, встав з поїзда на роз'їзді недалеко від міста і звідти прийшов пішки. Про Воробйова затриманий посвідчив, що той попрощався з ним давно і поїхав у протилежний бік, здається у Ростов.

Людину, якій належала грушева палиця, знайти поки що не пощастило.

Токаря допитували в Криворізькій міліції. Він признався, що вони з Воробйовим останні місяці гастролювали по різних містах, але рішуче відмовився визнати себе винним у пограбуванні магазинів.

— Ми в поїздах латалися. І цього з нас було досить, — говорив Токар. — А проти держави ми ні-ні: навчені. Не один рік відсиділи. Досить з нас.

Було схоже, що він каже правду.

А втім, у Волоського був ще один невикористаний козир: посилки, заховані в соломі. Волоський, правда, не перевіряв, що в них, бо не хотів передчасно розкривати карти перед власницею старої садиби. Але

тепер справу цю вже не можна було затягати. Посилки конфіскували. Виявилося, що це новий одяг: костюми, пальта, плащі. Посилки показали Токареві.

— Не знаю. Я нічого такого не посилав. Воробйов, значить, деякі свої операції приховував і від мене. От гад!

На мішковині була вказана зворотна адреса і вигадане прізвище: Петрук.

Волоський відчував, що багато зроблено, але на цьому, найвирішальнішому етапі слідства зіткнувся з такою впертістю Токаря, яка могла надовго затягти викриття зграї. А тимчасом Костя Воробйов та його спільники мали змогу втекти за тисячі кілометрів, замести сліди.

Волоський зв'язався з Києвом, і на другий день прилетів майор Дмитрук.

Перехресний допит, очні ставки Тетяни, привезеної у Кривий Ріг, з Токарем, вивчення інших матеріалів, зв'язаних з мешканцями квартир, які служили базами для злочинної зграї — все це допомогло розмотати "клубочок". Залишалося затримати організатора зграї" Костю Воробйова.

А він ніби крізь землю провалився. Ні листа від нього, ні телеграми.

Майор Дмитрук інтуїтивно відчував, що тільки сюди, у Кривий Ріг, до спільників і цінностей кінець кіпцем прийде Воробйов. Рано чи пізно він потрапить їм у руки. Але як прискорити час?

Під розписку про невиїзд з Макіївки випустили на волю Тетяну.

Як і сподівався майор, Тетяна не довго трималася. Вже через дві години після звільнення вона пішла у поштове відділення і послала в

різні міста три телеграми до запитання: одну — Пінчуку, другу — Чернишову і третю — Білику, — в яких повідомляла, що батько серйозно захворів і надії на одужання нема. Всі ці телеграми, написані рукою Тетяни, спершу побували у Волоського, а вже потім були відіслані. Звичайно, крім них, у Київ полетіла ще одна телеграма, Дмитрука і Волоського, і з трьох міст надійшли повідомлення, що по телеграми на ім'я Пінчука, Чернишова і Білика ніхто поки що не приходив.

Майор Дмитрук радився з Волоським.

Може, Костя в дорозі? Буває ж так, що звір сам біжить на мисливця.

Минув ще день. Стежили за кожним об'єктом. Нарешті, надійшов не зовсім певний сигнал: до Тетяни прибігав якийсь підліток, а потім туди ж прийшла ціла компанія: кілька жінок і чоловіків. Пили горілку, співали. Серед них, правда, Кості не бачили, але через те, що в хаті було багато сторонніх людей, за нею стежили ще уважніше. У всіх, хто займався цією справою, була фотографія Кості Воробйова. Якби він з'явився, його впізнали б навіть серед ночі.

Раптом Волоський одержав коротку записочку від оперативного працівника: "Є".

Хату оточили. Майор Дмитрук, старший лейтенант Волоський і ще двоє зайшли в квартиру і перевірили у всіх присутніх документи.

Шукали скрізь, де можна було сховатися: на горищі, в погребі, у шафах, навіть у печах. Кості не було.

Вийшли з хати ні з чим. Сигнал виявився неточним.

Старший лейтенант Волоський згадував, як перелякалася Тетяна, коли вони, прийшли. Майор Дмитрук з товаришами оглядав садибу, вивчав стежки, якими можна було пройти непомітно, поза хатами.

Хвилин через десять старший лейтенант Волоський один верну вся у двір і підійшов до дверей так, щоб його не можна було бачити у вікно. Рвучко відчинив їх, кинув очима по кімнаті. І виразно побачив біля стіни під вішалкою ноги у великих черевиках. За мить ноги зникли за одягом, але було пізно.

— Виходьте, Воробйов. Годі гратися в піжмурки, виходьте.

Заворушилися пальта, на долівку впала чиясь шапка. З-під вішалки показалася лисіюча голова, гострі плечі.

Костя Воробйов не піднімав рук угору, але видно було, що й не збирався чинити опір.

Верескливо крикнула Тетяна. Костя гаркнув на неї.

— Цить! Збери краще харчі у дорогу…

Старший лейтенант Волоський подав йому грушеву палицю, яку взяв із собою.

— Ваша?

Костя Воробйов глянув на палицю і невесело посміхнувся:

— Сама знайшла хазяїна, клята!

КРАСУНЯ З "ВЕСЕЛОЇ ЖАБИ"

Лейтенант міліції Лоза виїхав на місце пригоди. В робітничому гуртожитку серед білого дня сталася крадіжка. Сусіди посвідчили, що приблизно о третій годині дня проти їхнього будинку стояла коричньова

"Победа". Хто в ній приїхав, до кого — з'ясувати не пощастило. Мабуть, "пасажири" не дуже-то хотіли потрапляти людям на очі.

Потерпілий нікого не підозрівав.

Лейтенант Лоза вперше мав справу з такими випадками. Це була звичайна крадіжка, грабіжники, очевидно, добре знали, що в кімнаті нікого нема, і скористалися з цього.

Один за одним були допитані мешканці кімнати. З'ясувалося, що в робітника Дюженка було нове шкіряне пальто і що зовсім недавно він придбав акордеон. Речі зникли. Злодіїв треба було негайно шукати.

У великому місті дуже важко знайти потрібний слід, тим більше, що майже нічого вартого уваги злочинці після себе не залишили. Ми вживаємо слово "майже", бо лейтенант Лоза все ж мав маленький "резерв" спостережень. На планці внутрішнього замка дверей добре видно слід інструмента, яким його пошкодили. Старанно придивившись, лейтенант прийшов до висновку, що такий слід міг бути зроблений лише після того, як двері було відімкнено. Навіщо ж злодієві знадобилося це робити? Щоб збити слідство з пантелику?

Лейтенант відгвинтив замок, витяг механізм. Так, його передбачення підтвердилося. Механізм спершу відімкнули ключем, а потім навмисне пошкодили.

Цей козир лейтенант поки що тримав у таємниці.

Під одним з трьох ліжок у, кімнаті стояв великий дерев'яний сундук з висячим замком. Сундук був замкнений. Лейтенант попросив власника сундука відімкнути його. Як він і сподівався, нічого цінного в сундуку не лежало. Отже, злодій чи злодії, мабуть, раніше знали про це і тому сундуком не цікавилися.

Знов і знов розмовляв лейтенант із свідками. Всі мешканці кімнати, як і їхні сусіди по коридору, заслуговували на довір'я. По кілька років працювали на одному виробництві, добре заробляли, ні в чому поганому не були замішані. Ніхто з них не мав навіть найменшого сумніву щодо чесності іншого. На всі запитання, кого можна підозрівати, люди категорично відповідали: "З наших — нікого".

Сказавши потерпілому в присутності інших, що надії відшукати злочинців і повернути крадене, на жаль, нема, лейтенант Лоза пішов.

Та й у дорозі, і потім у себе на службі лейтенант перебирав у пам'яті подробиці. Пригадував, як реагували на його запитання. Ні, серед тих, з ким він розмовляв сьогодні, злочинця не було. Тоді, може, варто познайомитися з особами, які відвідували цю кімнату?

Він вирішив з'ясувати, хто саме бував тут гостем. Переглянувши заяву потерпілого, лейтенант Лоза підкреслив олівцем рядки, де вказувалося, що акордеон, випущений на Калузькій фабриці, має вісімдесят басів, що він чорного кольору і на двох замках. На облицюванні є напис: "300 років".

"Акордеони найчастіше продають через комісійні магазини, — міркував лейтенант. — Але є й інші шляхи — через музикантів, настройщиків, майстрів по ремонту. Київ — велике місто, і треба побувати в багатьох місцях... А де гарантія, що ці мандрівки принесуть якісь наслідки?"

Була ще в його резерві коричньова "Победа". Приватна чи державна? Погано, що люди не запам'ятовують у таких випадках ні номерів, ні серії. А коричньових "Побед" у Києві тисячі. Отже, і цим "ключем" таємниці не відкриєш.

У професіонального працівника карного розшуку, — а лейтенант Лоза давно присвятив себе цій справі, — виробляється звичка думати

під час розплутування якоїсь справи тільки про неї. І на роботі, і дома, навіть уже в ліжку він старанно відбирав факти, складав нові й нові варіанти, шукав шляхів, якими поведе розслідування. Пошкоджений замок не давав йому спокою. Як артист входить у чужу роль, у чуже життя, так лейтенант Лоза ставив себе в думці на місце злочинця. Ось він уже в кімнаті, до якої зайшов тихо, без шуму, без стуку. Взято найцінніше, треба спішити до машини. Але ні, треба пошкодити замок, бо інакше... Хто міг згадати в цю мить про майбутніх слідчих? Тільки професіональний злодій. Такою передбачливістю і пунктуальністю в реалізації своїх намірів відрізняються тільки досвідчені майстри темних справ. Отже, виходить, крадіжку вчинили не випадкові люди.

У злочинця був ключ, і йому не хотілося, щоб про це догадалися. А в кого міг бути ключ? У знайомого. У того, хто не раз бачив ключ і мав можливість підібрати точнісінько такий.

"Ключ. З нього й почнемо", вирішив лейтенант Лоза.

В гуртожитку, куди Лоза прийшов через два дні, всі вже потроху заспокоїлися. Навіть потерпілий махнув рукою, мовляв, нічого не поробиш. Декого здивувало, що лейтенант цікавиться ключем. При чому тут ключ, адже замок зламано?

Ключів було три. Всі вони є, і ніхто нікому не давав. От хіба прибиральниця...

Прибиральниця нічого нового не сказала. Лоза записав тільки те, що два-три місяці тому до одного з мешканців, здається до Романця, сюди приходила дівчина, з якою він дружив і яку називав своєю нареченою. Та дівчина навіть ночувала в гуртожитку, коли мешканці кімнати були на нічній зміні.

Лейтенант Лоза довго розмовляв з Романцем. Свідчення прибиральниці підтвердилися. Романець справді деякий час був у

досить близьких відносинах з студенткою консерваторії Нелею. Він мав одружитися з нею, і не його вина, що цього не сталося. Неля розлюбила його? Можливо. Це трапилося тому, що він старший, за неї. Чи давно останній раз він бачив Нелю? Давненько. Він бачив її в літньому кінотеатрі з якимсь юнаком. Потім, правда, бачив не раз в універмазі і знову з тим самим юнаком. Очевидно, юнак і був причиною їхньої розлуки...

Що ж, довелося побувати і в консерваторії. Серед студентів не знайшлося дівчини з таким ім'ям. Може, Романець помилився або дівчину звали інакше, а вона сама вигадала собі "красивіше" ім'я?

Нова зустріч з Романцем примусила лейтенанта ще раз піти в консерваторію. Романець точно знав, що дівчина вчилася там і що її звали Нелею.

"Неля, Неля, — згадувала секретарка консерваторії. — Може, вона раніше вчилася у нас?"

Витягли старі списки. В одному з них під номером 27 стояло прізвище студентки першого курсу на ім'я Неля. Секретарка дістала скорозшивач з наказами по консерваторії і незабаром дала точну довідку. Ця студентка, справді, поступала в консерваторію, але її виключили за невідвідування занять.

Лейтенант записав Нелину адресу.

Вже коли він виходив, секретарка наздогнала Лозу.

— Я знайшла її атестат і інші довідки. Ваша Неля оригінальна особа. Вона навіть не поцікавилася своїми документами, залишила їх на пам'ять!

… Ось і потрібна вулиця. Старовинний будинок на два поверхи. Балкони на вулицю. Двір з квітами. Двірничка веде незнайому людину в квартиру номер три і нашвидку розповідає:

— Колись вони здавали кімнату. А тепер… Не знаю, дівчина у них на виданні, і жених, слава богу, вже є. Навряд, щоб вони вас пустили…

— Але надійна людина точно вказала мені цю адресу.

— Мабуть, кербуд? — перепитала двірничка. — О, він добре знає що і як! Якщо кербуд, то, значить, здають.

Лейтенант Лоза обережно постукав. До нього вийшла немолода жінка з хворобливим обличчям.

— Я відносно кімнати. Приїхав на курси, і от ніде жити.

— А ми не здаємо, — придивляючись до гостя, якось непевно відповіла жінка. І відразу ж запитала: — Вам надовго?

— На шість місяців.

— Держава платитиме чи ви самі?

— Частково установа, частково я. Дивлячись скільки.

— Жаль, у нас нема кімнати, — повторила жінка, але дверей поки що не зачиняла. — Якби дівчину — ще б сяк-так. У мене дочка, жили б в одній кімнаті. А так… Дуже шкодую, але нічим допомогти не зможу.

Лейтенант Лоза вдався до нового маневру.

— То, може, ви або ваша дочка щось порадите… Приїжджому важко орієнтуватися в такому місті. Я б віддячив…

— О, що ви! Що ви! — замахала на нього руками жінка. — Ми б і так допомогли. Але з квартирами біда… Та й Нелічки нема.

— Я згоден почекати. У Нелі є подруги, товариші, може, десь знайдеться кімната або хоч куток.

Нелина мати ще раз оглянула Лозу і, трохи подумавши, запросила його в кімнату.

— Не знаю тільки, чи дочекаєтеся. Вона в мене як вихор. Подруг багато, одна тут живе, інша там, інколи з ранку до вечора бігає.

— Хіба ваша дочка не працює?

— Ні. Поки що. Вчилася, але захворіла, і лікарі порадили тимчасово залишити навчання.

Лейтенант Лоза присів на запропонований йому стілець, готовий, здається, чекати хоч до пізньої ночі. Нелина мати дістала з етажерки альбом, рукою витерла з нього пил.

— Оце вона, моя Неля. Бачите, яка?

Перед лейтенантом було гарне дівоче обличчя. Великі очі, бант у волоссі. Десятикласниця. А ось ця сама дівчина в колі студентів. Фотографію зроблено біля будинку консерваторії.

Потроху розговорилися.

Нелина мати з гордістю вихваляла талановитість Нелі, її веселу вдачу і нічого не згадувала про хворобу; те, що Неля кинула навчання, очевидно, не дуже її непокоїло.

Лейтенант Лоза обережно запитав:

— Мабуть, уже й наречений є? Такі дівчата довго не засиджуються.

Похвала прийшлася матері до душі. Вона навіть усміхнулася.

— Є й женихи. Та ми не поспішаємо. Неля вийде заміж тільки за людину серйозну, забезпечену. А то що за життя — побралися і в обох ні кола, ні двора, ні професії.

Через деякий час, помітивши, з якою цікавістю придивляється гість до інших Нелиних фотографій, мати й собі запитала:

— А ви на які курси?

— Я на педагогічній роботі, — сказав лейтенант Лоза і не збрехав, бо він справді мав диплом учителя і свою роботу в органах міліції теж вважав до певної міри педагогічною, тільки в особливих умовах.

— Не дуже вигідна професія. Робота нервова, а зарплата невелика, — висловила свою думку Нелина мати.

Так вони просиділи години півтори. Лейтенант Лоза встиг оглянути кімнату, в якій сидів. Усі речі були старовинні, підібрані зі смаком. Підлогу покривав дорогий килим, куплений, очевидно, недавно, бо такі китайські килими з'явилися тільки останнім часом. За склом шафки лежав золотий наручний годинник. Новий телевізор і поруч радіола. Живуть в достатку. Господиня згадувала свого чоловіка інженера. Він помер два роки тому. Заробляв добре, але, на жаль, майже не жив з

ними разом. Весь час перебував у довготермінових відрядженнях. Так і вмер десь на півночі. Чужі люди поховали його.

Нарешті, прийшла Неля. Лейтенант відразу пізнав її. Тільки на фотографії дівчина виглядала якоюсь кволою, а насправді обличчя її пашіло здоров'ям.

— Де ж у нас зайва кімната? — здивувалася Неля, почувши від матері про гостя.

— От і я кажу — ми не здаємо, — підтвердила мати, — але товаришеві ненадовго, і він просить нашої допомоги.

Неля принесла з собою невеличкий чемодан і спершу поставила його біля дверей, але тут же передумала і віднесла в сусідню кімнату.

— А скільки ви платитимете? — запитала вона. — В Києві житло дороге.

Він сказав, що платитиме за згодою.

— Карбованців двісті, не менше, — уточнила Неля. — І то щоб не прописуватися.

— Як же так? — здивувався він.

— А так. З пропискою ніхто не впустить. А без прописки… ще сяк-так можна. За рекомендацією, звичайно.

— Ви мене порекомендуєте?

Неля засміялася,

— Це залежатиме від вашої поведінки.

Потім вона знову заспішила, почала кудись збиратися. Коли Неля вийшла в другу кімнату, мати пояснила:

— У кіно. Там її женишок чекає. А я вам скажу — гріш йому ціна, тому женишку. За п'ятсот карбованців спину гне та ще й жінку брати збирається. Пусте діло.

Лейтенант Лоза сказав, що й він піде "за одним рипом", якщо Неля, звичайно, не заперечує.

— Тільки недалеко… — дозволила вона. — Мій кавалер дуже ревнивий, а він чекає за рогом.

Вони дійшли, як умовилися, до рогу, потім лейтенант попрощався з дівчиною. Домовилися, що він через кілька днів зайде по відповідь.

Дівчина звернула в скверик. Лейтенант Лоза прискорив крок. Бачив, як хлопець, що наблизився до неї, передав маленький пакуночок, загорнутий у папір. Неля поклала пакуночок у сумочку. Лоза ще ближче підійшов до них.

— Тут усі? — запитала Неля свого супутника.

— Аванс, — відповів той. — Решта пізніше.

— Клятий барига, знову крутить, — незадоволено сказала Неля.

Потім до лейтенанта Лози долетіли окремі Нелині фрази: "Десять годин — гроші на бочку. Іди скажи. Інакше ми… Й баригу труснемо".

Лейтенант знав: кличку "барига" носять покупці краденого. Тепер для Лози дуже важливо було простежити, де живе цей Нелин наречений. Десять годин... Ранок чи вечір мали вони на увазі? Якщо вечір, то, значить, хлопець піде до бариги сьогодні...

Вони йшли вулицею в бік центра. Лоза віддалік стежив за ними. Він бачив, як обоє ввійшли у вестибюль кінотеатру і хлопець став у чергу. Лоза глянув на годинник: вони могли взяти квитки на сеанс дев'ять тридцять, Отже, до десяти не звільняться і, значить, до бариги підуть не сьогодні...

На початку одинадцятої години він знову був біля кінотеатру. Тією ж самою дорогою Неля і супутник верталися до Нелиного дому. Трохи постояли, потім хлопець пригорнув Нелю до себе. Але дівчина відштовхнула його. Хлопець почекав, поки дівчина зникне, і собі подався додому. Лейтенант Лоза не випускав його з поля зору. Він бачив, як хлопець увійшов у під'їзд нового будинку і зник у глибині двору.

"Що ж, — подумав лейтенант. — Справа ця варта заходу. Доведеться і завтра побувати тут".

З дому він подзвонив:

— Прошу попередити моє начальство, — сказав він знайомому капітанові-черговому, — що я, можливо, спізнюся. Треба буде прогулятися за одним...

— Все ясно, — відповів капітан. — Бажаю успіху.

* * *

Нелин знайомий вийшов від бариги в поганому настрої. Він щось бурмотів собі під ніс, лаявся. Постояв біля дверей і знову зайшов у них.

Лейтенант Лоза і собі пішов за хлопцем. Він опинився у напівтемному коридорі, потім почув голоси десь ліворуч за тонкою перегородкою і зупинився. Голоси замовкли. Відчинилися низенькі двері, і Лоза побачив перед собою невисоку людину з кошмою чорного волосся на голові, В глибині маленької кімнати стояв біля вікна знайомий лейтенантові хлопець, жених Нелі.

— Вам до кого? — запитав чорноголовий.

— До вас, — упевнено промовив лейтенант Лоза. — Можна?

— Заходьте, будь ласка, — зніяковів чорноголовий, пропускаючи лейтенанта

Очі в лейтенанта радісно блиснули: він побачив на ліжку поруч з купою подушок чорний акордеон. Був переконаний, що це той самий, Калузький, на вісімдесят басів з написом: "300 років",

У кімнаті пахло клеєм, фарбами, на столі лежали перламутрові пластинки, струни та інші деталі акордеонів. Неважко було догадатися, що барига, до якого прийшов Нелин дружок, маскувався під майстра по ремонту акордеонів. Цим і вирішив скористатися лейтенант Лоза.

— Я з Будинку культури. Хотів би домовитися з вами про ремонт кількох акордеонів.

— Будь ласка, будь ласка, — з якимсь полегшенням промовив хазяїн квартири і запросив гостя сідати.

— Мені б хотілося, щоб ви на місці оглянули, — вів далі Лоза. Він підійшов ближче до ліжка, погладив рукою акордеон. — Чудовий. Можна подивитися?

— Це ось товариш приніс, — пояснив майстер, — настроїти просять.

Лейтенант Лоза обережно взяв у руки чорний акордеон. Розтяг міхи, взяв кілька акордів. Як згодилося лейтенантові те, що він колись, ще підлітком, трохи вчився грати!

Але лейтенантові довелося розчаруватися. Акордеон був випущений не Калузькою фабрикою, а якоюсь іноземною фірмою.

— Тепер і вітчизняні такі є, — сказав лейтенант Лоза, — вірніше, схожі на ці. Калуга випускає.

— Знаю. І з Калузьким доводилося мати справу, — похвалився майстер.

— Давно пора переходити на свої, — вів далі Лоза. — На жаль, їх ще мало.

Хлопець од вікна встряв у розмову.

— На руках легше купити, як у магазинах, — сказав він.

"Ага, клюнуло", подумав лейтенант.

— Нам уже готівкою дозволили платити, а не знайдемо, — звернувся лейтенант до юнака. — Може, ви допоможете? Ми б узяли два-три. Саме до олімпіади готуємось.

Хлопець подивився на майстра, потім перевів погляд на лейтенанта Лозу і нарешті насмілився.

— Один у мене є. Вірніше, не у мене, а у мого дружка. Він може продати.

— Та це ж чудово! — зрадів лейтенант. — Бачите, як мені пощастило. Може, й могорич сьогодні розіп'ємо?

Майстер незадоволено покрутив головою.

— Не знаєш, продає він чи вола крутить, а обіцяєш.

— Продає, — упевнено сказав хлопець. — Якщо хочете, ми вам додому принесемо.

Лейтенант згодився.

— Тільки не додому, — сказав він. — А до Будинку культури.

Назвав адресу. Він чекатиме в кабінеті директора. Уточнили час, поговорили про ціну. Лоза підморгнув хлопцеві.

— Ти ж даси і мені заробити?

— Ще б пак, звичайно.

З майстром домовилися на післязавтра. Лейтенант сам зайде по нього.

І в той же день о шостій годині, як умовилися, хлопець, що назвався Саньком, приніс у мішку чорний акордеон. Лейтенант Лоза сидів на дивані в кабінеті директора Палацу культури і задоволено потирав руки. Це був, нарешті, Калузький акордеон, на вісімдесят басів, з написом "300 років". Точнісінько такий описано в заяві потерпілого.

— Нам треба скласти акт про купівлю і вказати ціну. На випадок ревізії. У тебе якісь документи є?

Санько незадоволено відповів:

— Які там документи!

— Без акта нічого не вийде, бухгалтерія грошей не видасть. А в акті обов'язково треба вказати серію і номер паспорта, твою адресу.

Санько сказав:

— Тоді діла не буде. Ніяких актів. Або так беріть, або розійдемося, як у морі кораблі.

— Е ні, брат, розходитися нам нема рації. — І Лоза підвівся. Він дістав з кишені піджака службове посвідчення. — На ось, прочитай.

Санько глянув у посвідчення і побілів.

— Ну й що? А я тут при чому? При чому я? Що вам треба від мене? — розгублено повторював він. — Це ж не мій, дружок один доручив продати, хіба я винен?

— А ми поки що тебе ні в чому не обвинувачуємо. Тут, хлопче така штука трапилася: вкрали у одної людини акордеон. Перевіримо, і все.

— Мене просили, я й приніс. Не мій акордеон, — захищався хлопець.

— Ти не бійся, коли не твій. А може, зовсім і не той, що вкрали.

Хвилин через десять до Палацу культури під'їхала викликана лейтенантом Лозою машина синього кольору. Побачивши на машині червону широку смугу, Санько остаточно втратив рівновагу. Він виходив з кабінету директора, похитуючись, погляд у нього був непевний, як і крок.

Того ж вечора Дюженко підтвердив, що це справді його акордеон, а другий мешканець — Романець — впізнав у Санькові свого суперника.

Так. Здається, коло замкнулося. Тепер лейтенант ні на хвилину не сумнівався, що злодіїв у гуртожиток привела "студентка" консерваторії Неля. А втім, усе це треба було довести…

І тут лейтенантові згадалися інші нерозкриті злочини, коли якась молода жінка, досить приваблива, інтелігентна, виступаючи кожного разу під іншим ім'ям, знайомилася з безсімейними чоловіками, відвідувала їх квартири, а потім у зручну хвилину грабувала їх при допомозі своїх спільників. Чи не Нелиних це рук була справа?

Розслідування тривало.

* * *

Санько розповідав:

— Я, товаришу лейтенант, говоритиму тільки правду. Так, акордеон, як я розумію, крадений. І ви правильно кажете, він не належить тій дівчині, Нелі… Де вона взяла його? Ну, це вже мені невідомо. На жаль, невідомо. Неля… Вона ні з ким не радиться, і я для неї не авторитет. Частіше буває, що хлопець грає, як кажуть, на першій скрипці. А в нас, товаришу лейтенант, навпаки.

— Неля — ваша наречена?

— Майже…

— Що це означає? Ви не переконані, що любите Нелю?

— Я-то переконаний. Але вона… У неї дуже важкий характер. Вона завжди робить навпаки.

— Ну добре. Ваші особисті справи мене менше цікавлять. Я хотів би почути від вас одверту розповідь про акордеон.

— Я сказав усе. Все, що знав. Неля принесла мені акордеон додому. Де вона його взяла, не знаю.

— Що ж, спасибі і за це. Зараз ми повинні будемо зробити очну ставку. Уточніть, будь ласка, коли саме акордеон потрапив до вас? Хто може підтвердити ваші зізнання?

Лейтенант Лоза бачив, як непевно почуває себе Санько. Почувши, що лейтенант збирається зробити йому очну ставку з Нелею, Санько розгубився. Він, очевидно, боявся її.

— У вас немає нічого додати до попередніх свідчень? — запитав лейтенант Лоза, одночасно знімаючи телефонну трубку.

— Підождіть… Дайте мені подумати. Ага, я хотів би… Я буду одвертим до кінця. Акордеон нам винесли незнайомі хлопці.

— З робітничого гуртожитку? — допомагав йому лейтенант Лоза.

— З високого будинку. І Неля щось їм заплатила за акордеон, а мені вона сказала, що ми на ньому добре заробимо.

Лейтенант Лоза встав, пройшовся по кімнаті. Санько стежив за ним очима.

— Ви боїтесь очної ставки? Добре. Очної ставки може й не бути. Тільки давайте домовимось. Кажіть правду. Однаково доведеться за все

відповідати. Чим швидше ви признаєтеся, тим краще для вас. Каяття полегшує долю злочинця. Воно свідчить, що людина ще не остаточно зіпсована. Ви готові?

Санько зітхнув.

— Я знав, що цим кінчиться. Мене підвела любов... Тільки заради того, щоб Неля не проганяла мене, я підкорявся їй...

— Я відразу відчув, що ви не безнадійний, хоч і потрапили в погану компанію. Ви можете бути щирим.

Санько недовірливо дивився на лейтенанта. Він вагався. В ці хвилини, коли вирішувалося питання, хто він і чи велика його провина, Санько згадував своє життя... Не перший рік "дружив" він з Нелею. Не один раз грабував квартири. Він, правда, намагався не брати на себе ролі керівника, був тільки виконавцем чужої волі. І це йому до певної міри вдавалося. Ніколи не був ініціатором, ніколи не підшукував "об'єктів", як це робили інші з Нелиної компанії. Чому ж він мав тепер за всіх відповідати? Неля, як він знав, була на волі, а його, бач, загримали. А Неля ж у них "отаман", її частка завжди була найбільшою... О, Неля дуже любила гроші!

Поки Санько роздумував, лейтенант сидів перед ним, перегортаючи сторінки якоїсь справи. Це теж насторожувало: можливо, на отих паперах, що їх переглядає лейтенант, записано більше, ніж Санько збирається їм сказати. Загадкова поява цього лейтенанта у "бариги" саме в ті хвилини, коли там був Санько, свідчила, що за ними стежили. Отже, для арешту була серйозна причина. Що їм відомо?

Його думки знову порушив лейтенант.

— Розкажіть, як ви познайомилися з Нелею? З чого почалась ваша "дружба"?

Розповісти про те, як вони познайомилися? Тут нема ніяких таємниць. Санько готовий розповісти, все, як було.

… У скверику біля кінотеатру імені "Чапаєва" прогулювалася гарненька дівчина. Він, Санько, збирався йти в кіно, а тут, як навмисне, в касі жодного квитка. Що робити? Через хвилину-дві почнеться сеанс, а дівчина прогулюється, і видно, що вона тримає в руці квитки. Хтось, певно, пообіцяв прийти і не прийшов. Може, дівчина продасть зайвий квиток?

З таким запитанням Санько і звернувся до неї.

— Почекайте ще трохи, — сказала дівчина, — якщо подруга не прийде, квиток ваш.

Потім вони разом увійшли в зал і сиділи поруч. Дівчина назвалася Нелею. Сказала, що вчиться в консерваторії. Вона мала свою думку про кінофільм в цілому, про гру окремих акторів. Санько вперше зустрівся з такою розумною дівчиною. Вона йому сподобалася.

Після того вечора вони ще зустрічалися кілька разів у тому ж скверику біля кінотеатру. Дивилися фільми, їли морозиво.

Прийшла осінь. Якось Неля сказала йому:

— Надворі холодно, а в тебе пальто зовсім легеньке. І старе.

— Заробляю мало, всього відразу не купиш, — відповів їй Санько. Він похвалився, що купив нові черевики, калоші. А тепер збирає на пальто.

— Довгенько доведеться збирати, коли тільки на зарплату надіятися, — зауважила Неля. Ніби між іншим вона сказала, що давно хотіла піти з ним у театр або в ресторан, але туди ж не підеш у такому, як у нього, одязі.

Санько провів кілька безсонних ночей, та все ж не знайшов виходу із своєї скрути. Де, справді, так одразу взяти грошей, щоб одягтися краще? І його костюм, і туфлі, і навіть кепку Неля забракувала. Сама вона одягалася завжди модно, на руці в неї був золотий годинник. Куди Санькові до Нелі!

Але не йти на побачення з нею Санько вже не міг. Його тягло до неї, тягло у знайомий скверик. Санько відмовляв собі у всьому, економив на харчах, щоб при зустрічі з Нелею мати в кишені хоч трохи грошей.

Одного разу Неля повела його в "Кукушку", ресторан над Дніпром. Санько здивовано прислухався до її розмови з офіціантом: Неля замовляла найдорожчий коньяк, ікру, заливну осетрину. Він шелестів у кишені четвертною, знаючи наперед, що цих грошей невистачить. Узяв Нелю за руку, прошепотів: "Чим ми платитимемо?" Неля заспокоїла Санька. Розкрила сумочку. В ній він побачив тугу пачку грошей.

Після третьої чарки Санько зробився веселим, дивився на Нелю щасливими, закоханими очима.

Вечеря коштувала більше ста карбованців. Неля заплатила, не моргнувши й оком. Потім вона сказала:

— А тепер танцювати! Ти бував на "Веселій жабі"?

Виявилося, що так Неля називає свій "улюблений" танцювальний майданчик на схилах Дніпра.

— Я люблю тебе, і нам завжди буде добре. Тільки дружба наша можлива при одній умові… — шепотіла Неля хлопцеві, танцюючи з ним.

Неля призналася, що любить розкіш… Їм потрібно багато грошей, тоді життя буде щасливим і веселим. Неля знає, як добувати гроші, і Санько має слухатись її порад. Пообіцяла йому видати аванс в рахунок

майбутніх заробітків. Сьогодні вона дасть йому тисячу карбованців, нехай Санько купить собі пальто.

Призначила йому нове побачення в середу на тому самому місці. Наостанку попросила, щоб він привів із собою надійного хлопця…

Санько привів свого знайомого Женьку Семьонова.

Після того, як Санько поручився за Женьку, Неля сказала їм: в одній квартирі лежать дорогі речі. Повний чемодан. Їх власниця померла в дорозі, про це вона, Неля, дізналася випадково. Чому б їм не забрати безгосподарні речі, їх однаково конфіскують. Квартира на замку, нікого поблизу, ніяких свідків. Без риску можна добути багато грошей. От і весь Нелин план.

Санькові зробилося моторошно: вперше почув він таке. Женька теж вагався.

— Боягузи, — сказала їм Неля. — Тоді от що… Ви стоятимете на вулиці, а я сама винесу ці речі. А гроші за них розділимо на трьох.

Вона не дала їм отямитися. Всі троє сіли на таксі і поїхали кудись у Святошино.

На околиці проти одного з будиночків із садком Неля зупинила таксі.

— Я винесу зараз свої речі, а ви почекайте, — сказала Неля супутникам і вийшла.

Її не було хвилин п'ять. Потім Неля принесла два чемодани. Маленький хлопчик, який довів її до хвіртки, весело помахав на прощання рукою.

— От і все, — сказала Неля, підморгнувши спільникам.

— А куди ми тепер? — запитав Санько, який ще тремтів.

— На площу Перемоги, — голосно сказала шоферові Неля.

На площі Неля відпустила цю машину і відразу попрямувала до іншої: хлопці покірливо несли за нею чемодани.

— Речі відвеземо до мене, — пояснила Неля.

— А навіщо ж ми пересідали? — здивувався Санько.

— Дитина, — іронічно зауважила Неля. — Щоб слід заплутати.

— А що в чемоданах? — поцікавився Женька. — Може, там дрантя всяке?

Неля розкрила сумочку.

— Ось вам по сто карбованців. Робота зроблена. Що в чемоданах — побачимо. А це я вас авансую.

Того ж дня вони вже втрьох відвідали "Кукушку". Санько хотів заплатити за вечерю, але Неля іронічно зауважила:

— Хай лишаються вам на цигарки, хлоп'ята, плачу я.

У багатьох квартирах побував Санько за цей час.

Адреси завжди вказувала Неля. Вони грабували старих жінок-пенсіонерок, квартири тих, що виїхали на відпочинок або перебували в лікарнях. Траплялося, що на їхній дзвінок відповідали, годі хлопці

вигадували якусь причину, чого вони прийшли, і зникали. Де реалізувалися крадені речі, якою була виручка, ні Санько, ні Женька, ні ще двоє хлопців, залучених Нелею пізніше, не знали. Інколи Неля була щедрою, інколи зовсім нічого не давала хлопцям, пояснюючи тим, що вона багато виплачує "агентурі", тобто тим, хто вказує їй об'єкти.

Якось Неля повідомила, що ввечері вони відвідають квартиру громадянки С. у Пущі-Водиці. Та одержує посилки від сина-офіцера і все складає у скриню...

— Стара з ранку до вечора дома, але це нічого, — умовляла хлопців Неля. — Ми примусимо її мовчати. Я скажу, що їй телеграма, а коли ввійдемо — налякаємо як слід. У когось із вас, до речі, є зброя?

Хлопці перезирнулися — звідки в них зброя? Неля відкрила сумочку, дістала маленький трофейний пістолет.

— Ось, — віддала Санькові. — Стріляти не доведеться. Старенька, як побачить, упаде з переляку.

Женька перший висловив сумнів:

— А як гвалт підніме? Що тоді?

— Тоді ми її отак. — І Неля цупкими пальцями схопила Женьку за горлянку. — Спробуй, закричи...

Він аж почервонів, ледве не задихнувся, так міцно схопила його Неля.

— Ні, ми на це не підемо, — нерішуче запротестував Санько. — За це доведеться відповідати.

Неля розсміялася.

— А за те, що ми раніше робили? Ти знаєш, герой, скільки за останні три місяці одержав у мене? — Неля дістала блокнотик і, знайшовши потрібну сторінку, почала називати цифри — Двісті, потім сто п'ятдесят, потім відразу п'ятсот, іще п'ятсот, аванс на пальто — він теж уже списаний з тебе. Нам з тобою, Санько, відступати пізно. Відповідальність однакова, що за п'ять операцій, що за десять.

Залишаючись з Саньком віч-на-віч, Неля, як і раніше, була з ним ніжною, говорила про любов. Санько боявся Нелі, але в ці "неробочі" години йому було з нею добре. Згодом Неля почала запрошувати Санька до себе додому і якось дозволила йому навіть заночувати в неї. Мамі Неля сказала, що це її наречений і що вони скоро одружаться...

Лейтенант Лоза нічого не записував і не тому, що не вірив. Навпаки. Він тепер бачив перед собою не просто злочинця. Ні. Перед ним була людина, яка випадково потрапила на хибну стежку, а потім заплуталася в брудних справах.

— Скільки вам років? — поцікавився наприкінці розмови лейтенант.

— Двадцять три, — відповів Санько.

— А їй?

— Неля на два роки молодша.

— Як це ви могли підкоритися їй? І ви, і ваші дружки? Чим вона "взяла" вас?

— Мене?.. Я полюбив Нелю. А потім, хоч і знав, що вона живе нечесним життям, що вона й мене водить за ніс, а все ж ніяк не міг без неї. Звик...

Можливо, це була тільки хитра гра, але Санько знов і знов повторював версію про свою любов.

Протягом наступних днів лейтенант Лоза заарештував, крім Нелі і Санька, ще двох учасників зграї. Перехресні допити, очні ставки, трус у квартирах заарештованих підтвердили свідчення Санька. На квартирах учасників зграї було реквізовано багато крадених речей: костюмів, дорогих відрізів шерсті, була також вилучена чимала сума грошей.

Неля спершу не визнавала себе винною. Потім під тиском свідчень і речових доказів призналася, що брала участь у зграї, але ніколи не була її керівником, організатором. Нелина мати написала заяву про те, що Неля не повинна відповідати ні за які свої вчинки, бо вона, мовляв, з дитинства душевно хвора... До заяви додала якісь лікарські довідки.

Довелося звернутися до судовомедичної експертизи.

Медики спростували вигадку про Нелину "душевну" хворобу. Довідки виявилися фіктивними.

Всі учасники зграї дістали по заслузі. Потерпілим повернуто речі. Та не тільки в цьому заслуга лейтенанта Лози, який так успішно вів слідство. Красуня з "Веселої жаби", як з'ясувалося, заводила все нові й нові знайомства з юнаками, намагаючись підкорити їх собі, а потім використати, як це вона зробила з Саньком. Цікаво, що серед нових її друзів, яких пощастило розшукати лейтенантові Лозі, двоє були закохані в Нелю і вона з ними фліртувала, називала нареченими і навіть встигла познайомити із своєю матір'ю.

Тільки похилий вік Нелиної матері і відсутність доказів про те, що вона знала про "діяльність" свого дитяти, допомогли їй уникнути лави підсудних.

ЗНАЙОМИЙ ПОЧЕРК

Є кримінальні справи, розслідування яких тягнеться роками. Такою справою у капітана Коваля була одна пригода, що трапилася в Києві. Вночі грабіжникам пощастило пробратися в кімнату, де ніхто не ночував, і вкрасти найцінніші речі, в тому числі унікальні шахи із слонової кістки, що перейшли хазяїнові пограбованої квартири у спадщину від батьків, відомих колись шахістів.

Капітан Коваль, як і завжди, уважно вів розслідування.

Якщо працівникам карного розшуку доводиться визнавати себе безсилими — це надзвичайна подія. Але не можна ж без кінця займатися однією справою, тим більше, якщо час витрачається марно. Доводиться визнати, що слід втрачено.

Та чи означає це, що працівник, якому не пощастило, може зовсім викинути з голови важку справу? Ні, якраз навпаки. Почуття професіонального самолюбства дуже глибоко розвинене у криміналіста. Нові й нові справи потрапляють такій людині в руки, вона добивається успіхів, і потроху товариші по службі і начальство забувають про колишню невдачу. Але той, кому не пощастило, скоріше забуде успіх, ніж свій провал. Так трапилося і з капітаном Ковалем. Десь глибоко в пам'яті надовго зберігся випадок з викраденням унікальних шахів. Минуло чимало часу, а Коваль знову й знову замислювався над справою, яку вважав незакінченою. Він знайомився з шахістами, бував на турнірах, коротше кажучи, не втрачав надії побачити вирізьблені із слонової кістки фігури, про які так багато розповідав йому їх власник.

А втім, справа була не тільки в шахах. Через деякий час після випадку з шахами на різних вулицях сталися схожі на це пограбування. Злодіям-невидимкам вдавалося вночі якимсь таємничим способом відчиняти кватирки, потім вікна і проникати в чужі квартири. Працівники карного розшуку, що вели розслідування цих справ, змушені були, як і капітан Коваль, припиняти кінець кінцем слідство, бо їм не вдавалося натрапити на слід злочинців.

Капітан Коваль вивчав матеріали, подані його колегами. І це допомогло йому. Допомогло принаймні в тому, що, зіставивши кілька фактів, Коваль зробив висновок: злочинці або користуються однаковим способом, або це діє одна зграя. "Почерк" справді був оригінальний. Ніяких пошкоджень, ніякого насильства. І кожного разу грабувалася квартира на другому поверсі. Капітанові довелося побувати на місцях у потерпілих, і він звернув увагу на балкони. Так, пограбовано саме квартири з балконами.

Проте господар однієї з квартир, розмовляючи з капітаном, категорично заперечував можливість проникнення до нього через балкон.

— Самі дивіться. Балкон виходить на центральну вулицю. Тут завжди людно. Вилізти на балкон непоміченим неможливо. Злодій повинен мати драбину і тримати її на виду, аж поки не закінчить "операцію". На такий риск навряд чи хто піде…

Балкони… Мешканці другого, третього і вищих поверхів дбають про двері, які виходять на сходи, про кухонні вікна, розміщені з тильного боку будинку. А балкони з фасаду ніколи не турбують їх. Тут їм ніщо не загрожує. Вулиці освітлені, вдень і вночі повз будинок проходять люди. Ні, звідси ніхто не посягне на їхнє майно.

До деякої міри вони, звичайно, мають рацію. А коли на хвилину уявити собі, що і злодій знає про таке становище? Чи не зможе він використати його у своїх цілях?

Так чи інакше, балкони зацікавили капітана Коваля. Ідучи по місту, він придивлявся до них, пробував опинитися в становищі злодія, якому доводиться "форсувати" балкон. Як він це робить? Може, спеціально зробив легеньку драбинку, таку, як у пожежників?

Щасливий випадок допоміг капітанові. Працівниками відділу по боротьбі з розкрадачами державної власності був затриманий один господарник. Він збував через спекулятивні канали надпланову продукцію свого підприємства. Спійманий на гарячому, злочинець у всьому признався. За рішенням прокурора, було зроблено опис його майна. І тут серед багатьох унікальних речей виявилися шахи з слонової кістки.

Коваль, поінформований товаришами, прибув на місце. Побачивши шахи, він захвилювався. Дуже вони були схожі на ті, про які так докладно розповідав власник украдених. Капітан подзвонив йому на роботу…

— Я завжди до ваших послуг, — відповів той. — Чекайте. Хвилин за двадцять буду.

І він прибув. Капітан зустрів його біля дверей. Провів у кімнату.

— Скажіть, серед цих речей, — показав він на столі різні статуетки, кришталеві вазочки, блюдечка та інші речі, — серед цього добра немає нічого, що вас може зацікавити?

Прибулий підійшов ближче. І раптом, блиснувши скельцями окулярів, кинувся до шахів.

— Вони! Мої шахи. Як це ви знайшли їх?

Вій був дуже розчарований тим, що не має можливості забрати шахи відразу, бо вони — речовий доказ.

А капітан Коваль залишився віч-на-віч з обвинуваченим у розкраданні державного майна. Капітан міліції чомусь зовсім не цікавився його "діяльністю" на посаді керівника підприємства. Капітана

цікавило інше. Він розпитував про ті місця, де людям щастить купувати всі ці унікальні художні вироби, яким ціни не складеш.

— Так. Я любив красиві речі. Я відшукував їх всюди, — підтвердив колишній господарник, здивований тим, що з ним розмовляють саме на цю тему. — Дещо купував у магазинах. А найбільше мені додому приносили.

— Особливо мені сподобалася вазочка з малахіту, — захоплено говорив далі капітан Коваль. — Ви не змогли б пригадати, де її придбали?

— А навіщо вам? — здивувався співбесідник. — Може, ви й самі колекціонер?

— До деякої міри…

— О, товаришу капітан, я б ніколи не подумав, — і, перехилившись через стіл до Коваля, він пообіцяв — Якщо моя справа скінчиться добре, малахітова вазочка буде вашою…

До перспективи зробитися хазяїном малахітової вазочки капітан Коваль поставився стримано. Але й не відмовився від неї. І, зберігаючи тон, схожий на інтимний, вів далі:

— Але найцікавіше, що є у вашій колекції, — це шахи. Слово честі, вони, мабуть, потрапили в нашу країну з Індії. Шахи з слонової кістки! І з якою майстерністю виточена кожна фігура! Цікаво, скільки ви заплатили за них?

Колекціонер наморщив чоло.

— Не так і багато. Зовсім небагато. Людина, яка запропонувала мені ці шахи, не знала їм ціни. Я заплатив за них п'ятсот карбованців. І міг

там же придбати ще одну рідкісну річ — оригінальну перламутрову раковину з вмонтованим у ній годинником. Та, на жаль, спізнився. Поки я роздумував, купувати чи ні, раковина потрапила в інші руки. Я вже не застав її.

— Ви були на квартирі у власника антикварних речей? Я був би радий, якби ви й мені відкрили… Може, й для мене там дещо знайдеться?

— Будь ласка. У мене є адреса, тільки вона дома. Але я й так добре пригадую той будинок.

* * *

Потрібна квартира знаходилася недалеко від Урядової площі. Коваль прийшов туди із своїм новим знайомим; той порекомендував хазяїнові квартири Коваля як знавця і любителя антикварних речей.

Хазяїн назвався Чуприною. Вибачився, що зараз, на жаль, нічого оригінального запропонувати не може. Показав картини, кілька палехських шкатулок. Коваль поцікавився, де вій працює. Чуприна засміявся.

— Ні, я не мистецтвознавець і не художник. Звичайний сторож. Робота тим вигідна, що вона денна. Відстояв до семи вечора — і додому…

Капітан нашвидку підрахував, скільки може коштувати майно цього "сторожа". Нові меблі, картини, килими, рояль. Навряд, щоб він усе це придбав на зарплату. Під кінець заговорили про шахи.

— Пам'ятаю, аякже. Мені дуже не хотілося розставатися з ними, але потрібні були гроші.

— До речей, кажуть, звикають, як до живих істот, — підтримав його Коваль. — Я десь чигав про любителів красивих речей.

— Звичайно, звикаєш. Хоч би й ті шахи. Вони потрапили до мене ще до війни. Розумієте? Більше десяти років тримав, а довелося продати.

Капітан Коваль піймав "колекціонера" на слові. Шахи потрапили до нього зовсім недавно.

Прощалися, мов давні знайомі. Чуприна запрошував заходити.

І через кілька днів капітан Коваль відповів на запрошення. За цей час він встиг зібрати про Чуприну багато цікавих даних. Виявилося, що той живе на широку ногу. Любить випити і вживає тільки коньяк.

Двірничка посвідчила:

— Я в них як коли прибираю, підлогу мию. Щедро живуть. У шафах повно одягу, а як дочку заміж віддавали, то купили їй повністю обладнану квартиру у приватному будинку. Мабуть, багато в них облігацій "золотої" позики. От і виграють.

На запитання, чи часто Чуприна буває на нічних змінах, двірничка відповіла:

— Частенько. Він, я чула, сторожем працює.

Тимчасом перевірка показала, що Чуприна жодного разу не чергував уночі. Постовий журнал свідчив, що він здає пост завжди в один і той же час — о шостій вечора.

Зібравши ще деякі відомості, капітан Коваль доповів про все начальникові розшуку. Шахи, продані Чуприною, були безпосереднім

доказом того, що він або сам злодій, або підтримує постійні зв'язки з якоюсь невикритою зграєю.

Прокурор дав дозвіл на трус.

Чуприна і його дружина, почувши, з якою метою до них зайшли працівники міліції і поняті, здивувалися, звичайно, але поводилися досить упевнено. Чуприна пообіцяв, що буде скаржитися. На капітана Коваля поглядав суворіше, ніж на інших. Він впізнав у ньому недавнього цивільного відвідувача, але нікому нічого про це не сказав.

У шафі і шухлядах стола було знайдено на велику суму облігацій різних позик. Підрахунок показав, що їх тут більше як на сто тисяч карбованців. Грошей у квартирі не було. Про картини, одяг, меблі Чуприна і його жінка сказали, що все це у них давнє, придбане ще до війни.

З кімнат перейшли в кухню. Звідси двері вели в маленьку темну комірчину.

Капітан Коваль посвітив ліхтариком. І перше, що йому. впало в очі — це змоток міцної вірьовки на гачку під самою стелею. Капітан став на стілець і зняв вірьовку. До обох її кінців прикріплено металеві гачки — карабіни незнайомої конструкції. Вірьовка змотана вдвоє, має щаблі, як у звичайній "морській" драбині.

Так ось той засіб, який допомагає безшумно штурмувати балкони!

Чуприна дивився на винесену з комірчини мотузяну драбину, нічим поки що не зраджуючи себе.

— Ви не скажете нам, що це за штука? Вона теж "антикварна"?

— Звичайна мотузка, — відповів Чуприна. — Я колись працював колодязником. З тих пір і бережу…

Капітан Коваль з помічниками знову повернулися в кімнату. Вистукували стіни, підлогу. Він тепер був упевнений, що у Чуприни повинні бути не тільки гроші, а й інші коштовності. Під виглядом колекціонера, простого сторожа ховався старий досвідчений злодій. Хтось відкрив кришку рояля. Порожньо.

Капітан Коваль узяв акорд. Звуки акорду здивували його. Та й клавіші під рукою опускалися не м'яко, ніжно, як треба; здавалося, вони важкі, металеві. Впадало в очі, що перламутрові пластинки на клавішах зовсім новенькі, тоді як рояль був досить пошарпаний.

Коваль висловив своє припущення колезі.

— А що ж? Спробуємо зазирнути і під клавіші, — згодився той.

Одна пластинка трималася трохи слабіше за інші, і капітан підчепив її кишеньковим ножиком. Пластинка відстала. В ту ж мить обличчя хазяїв зробилися блідими, як у мерців.

А капітан Коваль уже виймав і розкладав на полірованій кришці рояля золоті персні, коронки для зубів, монети царської чеканки…

Майже у кожному клавіші зберігалися якісь коштовності. Довелося викликати ювеліра, щоб встановити вартість знайденого.

— І все це ви придбали на свою зарплату? — з іронією запитав у Чуприни капітан Коваль.

Чуприна безсило сів на стілець у кутку. Він жадібними очима дивився на золото, яке вже не належало йому. Безсила лють охопила його, але він тихенько сидів і спостерігав, що діялося навколо нього.

До міліції Чуприну везли легковою автомашиною. Він майже весь час мовчав і, вже підіймаючись сходами на третій поверх, де містився карний розшук, раптом запитав:

— Скажіть, що вас привело в мою квартиру? Як ви... знайшли мене?

Капітан Коваль відразу пригадав шахи. Але він зараз не хотів говорити про них. Він сказав, що є така приказка у народі: "Скільки клубочкові не розмотуватись, а кінець ниточці буде". Так і на злочинній стежці. Рано чи пізно, а той, хто вчинив злочин, буде викритий і покараний.

ПРИГОДА З НАТАШЕЮ

На Печорську пропала дівчинка п'яти років. Вийшла в другій половині дня, ходила на лижах по своїй вулиці і кудись зникла. Увечері вже й батько повернувся з роботи, а Наташі нема. Всюди шукали. Всі відділення міліції повідомили, але поки що не узнали нічого втішного.

Батьки скаржилися: люди добрі, що ж це на світі робиться — серед білого дня вкрали дитину!

Кінець кінцем справу доручили працівникам карного розшуку.

Старший лейтенант Глєбов поспішив на Печерськ.

Минула ніч, і все залишалося по-старому. Наташа мов у воду впала. Збереглися перекази, ніби колись давно траплялися випадки, що дітей викрадали всілякі пройдисвіти, а потім брали з батьків солідний викуп за них. Не вірилося, що таке могло повторитися й тепер.

Зранку старший лейтенант Глєбов уже був на тій вулиці, де жила Наташа. Він розмовляв з сусідськими дітьми. Більшість з них знали Наташу і чули, що вона зникла. Діти кожне по-своєму висловлювали

найрізноманітніші здогади. Одні казали, що, можливо, вона зайшла далеко в парк і замерзла. Інші радили шукати Наташу на Дніпрі. Там є великі ополонки, і Наташа, мабуть, потрапила в одну з них. Маленький хлопчик у шапці-вушанці висловив думку, що Наташа поїхала на північ полювати на білих ведмедів. Напередодні їм одна жінка розповідала про це казку, і от Наташа, мабуть, помандрувала на північ.

Глєбов намагався встановити, коли діти бачили останній раз Наташу. Відповіді були різні. Однак після четвертої години дня, тобто зразу після того, як вона вийшла на вулицю, піхто вже з Наташею не зустрічався.

"Якщо якийсь шахрай хоче одержати за Наташу викуп, то він обов'язково повинен підкинути батькам записку, — розмірковував Глєбов. — Коли він це зробить? Сьогодні, завтра чи перечекає трохи?"

Вулицею пройшов чоловік з перев'язаним оком, і Глєбову здалося, що він з якимсь особливим інтересом оглянув будинок, де жила Наташа. Глєбов почав стежити за незнайомцем. Але той не затримався біля Наташиного будинку і скоро звернув у провулок.

"Може, він вибирає слушний час, коли на вулиці нікого не буде?" подумав про нього Глєбов.

Він вирішив простежити за підозрілим.

Так дійшов за ним до трамвайної зупинки. І раптом побачив на тротуарі маленьку дівчинку в малиновому пальті з чорним хутряним коміром. У такому, як він знав, була й Наташа. Дівчинка йшла помалу, придивляючись до будинків.

"Дивно, — захвилювався Глєбов. — І пальто таке і років цій дівчинці не більше п'яти".

Він зупинився і почекав, поки дівчинка підійде до нього.

— А ти куди без мами йдеш? — нахилився Глєбов до дівчинки.

— Додому, — сумовито подивилася дівчинка на нього.

Глєбов відзначив, що очі дівчинки заплакані, обличчя стомлене.

— А де ти живеш? — допитувався Глєбов. — Як тебе звати?

— Тітка Ліда сказала, що я тут близько живу, і відпустила мене саму. Я — Наташа.

— Наташа? — аж скрикнув Глєбов. — Звідки ж ти йдеш?

— Я була у тітки. Вона не пускала мене додому, а потім привезла сюди і сказала, що тепер можна йти до мами.

Глєбов радісно схопив Наташу на руки,

— Як добре, що ти знайшлася. А ми всі шукаємо тебе, Наташо! Мама плаче, ходімо скоріше заспокоїмо маму.

Дівчинка з довір'ям притислася до нього.

— А ви знаєте мою маму?

— Знаю! Звичайно, знаю! Вона так буде рада, що ти прийшла!

Через кілька хвилин у Наташиній квартирі зібралися всі сусіди. Мама не відпускала дівчинку від себе, наче боялася, що та знову загубиться, цілувала її, плакала від радості. Батько теж не відходив од Наташі, і йому, як видно, не терпілося скоріше дізнатися, де ж вона була майже

півтори доби. Поки що від Наташі почули тільки те, що якась тітка Ліда ("вона ще не справжня тітка, а ніби дівчинка, і має таке плаття, як на моїй ляльці") пообіцяла їй показати дуже гарного коника і покатати на ньому. Вона сказала, що мама не гніватиметься на Наташу, бо знає тітку Ліду. Потім тітка Ліда везла її трамваєм, автобусом, показувала коника, не живого, а намальованого. І ще вони бачили велику школу, тітка Ліда казала, що це 26-а школа. От і все. А потім Наташа захотіла спати і спала з тіткою Лідою...

Ніякої тітки Ліди серед родичів і знайомих Наташиих батьків не було.

— Ви дівчинку не хвилюйте зайвими запитаннями. Нехай вона відпочине, заспокоїться, — говорили сусіди.

Глєбов теж дотримувався такої думки. Тільки в абсолютно спокійному стані, коли Наташа згадуватиме про пригоду, яка з нею трапилася, як згадує про подорож у цирк або зоопарк, тільки тоді сподівався він почути від дівчинки якісь нові факти, нові деталі, що допоможуть розкрити таємницю. А знайти "тітку Ліду" треба було неодмінно. Старший лейтенант Глєбов повинен знати, хто вона така, навіщо крала дівчинку? І чому вона швидко відпустила її? Злякалася відповідальності, коли почула, що розшуками Наташі займається міліція? Чи, може, хтось примусив повернути Наташу, загрожуючи в противному разі викрити її?

Але й затягати розмову з Наташею не можна було. Адже нові враження, нові зустрічі, цікаві події дитячого життя витиснуть з її пам'яті неприємні спогади, і тоді важче буде дошукатися істини.

Як же завоювати довір'я Наташі, як стати її другом, якому вона сама розповіла б усе?

Глєбов дізнався, що Наташа, хоч вона ще й маленька, грає в шахи. Він не вважав себе добрим шахістом, але сподівався, що з Наташею може змагатися.

Після першої партії, яку виграв Глєбов, сіли за другу. Наташа ще не вміла до кінця доводити гру, але була уважною, не ловила гав і, як для своїх років, була досить сильною шахісткою.

Так Глєбов зустрічався з Наташею за шаховою дошкою протягом кількох днів. Потім він спитав, чи не хоче Наташа з ним прогулятись, і вона згодилася. Наташа пам'ятала, що саме він перший зустрів її після повернення від тітки Ліди, і цей спогад викликав у дівчинки особливе довір'я до Глєбова.

Мама одягла Наташу і наказала недовго гуляти.

На вулиці Глєбов, ніби між іншим, спитав:

— Де ж ти тоді, Наташенько, зустріла тітку Ліду?

— Он там, — показала Наташа на імпровізовану гірку, де й зараз ковзалися дітлахи.

— Ану, ходімо на гірку. Я хочу побачити, як ти катаєшся?

Наташа кілька разів спустилася на санчатах якогось хлопчика, Глєбов похвалив, що Наташа добре кермує, а потім знову запитав:

— А хочеш поїхати, так як тоді з тіткою Лідою? Трамваєм, автобусом? Хочеш показати мені намальовану конячку?

Наташа поплескала в долоні.

— Хочу покататися трамваєм і автобусом. Тільки до конячки їхати довго, і ми не скоро повернемося. Що нам скаже мама?

Глєбов заспокоїв Наташу. Він сказав, що туди вони їхатимуть на трамваї і на автобусі, а звідти візьмуть "Победу" і примчать додому як вітер.

Наташа згодилася.

— Ну, веди мене, де зупиняється той трамвай, яким ти їздила з тіткою Лідою.

Наташа озирнулась і впевнено повела Глєбова за собою.

Пішли вони не на ту зупинку, де Глєбов уперше побачив Наташу, а на іншу, недалеко від Будинку офіцерів. Наташа закричала:

— Скоріше, скоріше. Он трамвай!

Глєбов добре знав місто і тому здивувався, що Наташа збирається їхати в той район. Говорила про двадцять шосту школу, а там такої нема. Проте він у всьому підкорявся Наташі.

Сіли в трамвай і поїхали. Вікна трамвая вкрилися тонкою плівкою паморозі. Глєбов похукав на скло, долонею розігрів льодову плівку.

— Дивись, Наташо, у вікно, — запропонував він дівчинці. — Оті дерева ти бачила, як їхала з тіткою Лідою?

— Дерева бачила. Тітка Ліда казала, що літом там добре відпочивати.

Нарешті остання зупинка. Звідси трамвай повертає назад. Далі можна їхати тільки автобусом. Автобуси звідси йдуть у різних напрямках. Яким маршрутом їхала Наташа?

— Ти не пам'ятаєш, де зупиняється наш автобус? — знову Глєбов вирішив покластися на дитячу пам'ять.

— Не пам'ятаю. Отам, здається. Ні, там, — показувала то вліво, то вправо, а потім додала — Ми поїдемо в той бік, де барана продають. Там баран великий, з рогами. Такий великий, що на ньому можна навіть верхи їхати.

"Отже, вони їхали повз базар", догадався Глєбов і повів дівчинку на потрібну зупинку.

Проходили біля буфету. Наташа показала пальцями на двері.

— А ми й туди заходили. Там є цукерки великі-великі.

Глєбов звернув у буфет.

Справді, тут були великі цукерки виробництва артілі промкооперації. Кожна коштує два карбованці. Цукерки загорнуті в різноколірні папірці, по краях на них — позолочені кільця.

— Вибирай, яка тобі більше подобається.

Наташа взяла голубу.

— Таку тобі купувала і тітка Ліда?

— Мені таку, а собі червону.

Глєбов посадив Наташу на стілець, розгорнув цукерку.

— Ти їж, а я водички нап'юся. Добре?

Наташа відпустила його.

Глєбов звернувся до буфетниці:

— Ви ніколи не бачили цієї дівчинки? — показав він на Наташу.

Навіть не глянувши в той бік, де сиділа Наташа, буфетниця відповіла:

— За роботою ніколи придивлятися до кожного.

Глєбов поговорив і з офіціанткою. Дівчина підійшла до Наташі ближче, пильно подивилася на неї.

— Мені здається... Це Лілина дочка?

— Чому ви так думаєте?

— Як чому? Лілька її приводила. І я ще тоді спитала у неї: дочка? А Лілька тільки засміялася...

Отже, "Лілька"... Не тітка Ліда, а Лілька? І ця офіціантка знає її.

— Ви повинні нам допомогти, — звернувся Глєбов до офіціантки. — Нам треба терміново відшукати Лільку.

Офіціантка стривожено подивилася на Глєбова, на Наташу.

— Що вона... підкинула її комусь? — запитала тихо.

— Зовсім не те. Але Лілька нам потрібна. Ви можете сказати, де вона живе?

Офіціантка відповіла ухильно.

— Де живе? На жаль, я цим ніколи не цікавилася. Лілька часто заходить сюди, от і все наше знайомство.

Старший лейтенант Глєбов показав дівчині своє службове посвідчення.

— Справа серйозна. Ви нам допоможете, правда? Розкажіть, яка вона? Як одягається?

Офіціантка пригадувала: Ліля ходить у сірій тілогрійці, синій спідниці, хромових чобітках, пов'язується хусткою. На обличчі в неї багато ластовиння.

— От вона нам і потрібна, — підтвердив Глєбов.

З розмови з Наташею він уже знав, як одягається тітка Ліда. Тепер йому було цілком ясно, що "тітка Ліда" і "Лілька" — одна і та ж особа.

Проте офіціантка знов і знов повторювала, що не знає, де живе Ліля. Глєбов чомусь не зовсім вірив їй, але що він міг зробити? Вирішив продовжувати подорож з Наташею, а офіціантку попередив:

— Скоро сюди приїде наш працівник, він звернеться до вас. Якщо сьогодні або завтра Ліля покажеться в буфеті, ви повідомите його.

Сіли в автобус. Вільних місць не було, і Глєбов пройшов з Наташею наперед.

— Нічого, — заспокоювала його Наташа, — то зразу багато людей, а потім усі повиходять. Ми з тіткою Лідою самі залишилися.

Це випадкове свідчення було своєчасним. Глєбов догадався, що Наташу везли до кінця маршруту.

— Ви не знаєте, де тут двадцять шоста школа? — на всякий випадок запитав Глєбов у кондукторки.

— Двадцять шоста школа?.. Через дві зупинки, на третій зійдете.

Отже, є в цьому районі двадцять шоста школа.

Глєбов знову розмовляє з Наташею. І Наташа, згадуючи про свою незвичайну подорож, розповідає про якихось військових, про високого дядька в "отакому капелюсі", про жовтий паркан...

— Це там жовтий паркан, де ви ночували?

— А де ж? Тільки там і був жовтий паркан. І кіт був... Кіт, — раптом згадує весело Наташа. — Такий смішний кіт. Розумієте, у нього двоє очей: одне чорне, друге біле.

Ось і остання зупинка. Далі автобус не йде. Всюди сніг, ним припорошені паркани, дерева. У снігу ледь помітна стежка.

— Он там. — Дівчинка показує на пагорб.

Там видно дим. Очевидно, за пагорбом будинки.

Пішли на пагорб і побачили кілька будинків, а за ними обгороджені високим парканом дерев'яні склепи. Біля паркана походжав вартовий.

— Ти й там побувала? — показав Глєбов дівчинці на вартового.

— Ні, туди не пускають. Там не можна, — і все ж дівчинка тягла його вперед.

Наблизилися до невисокого будинку по цей бік огорожі. Але паркан тут зовсім не жовтий.

— А жовтий паркан? — нагадує Глєбов Наташі.

— Та ви що?! Ось і жовтий паркан. — Вона показує на звичайні сірі дошки.

Зайшли у двір. Наташа відразу ж збуджено закричала:

— Он і кіт, бачите? На вікні сидить.

За шибкою справді був кіт. Навколо очей у нього чорні і білі густі ворсинки. Тепер його очі однакові, а якщо дивитися збоку, то може показатися, що одне око — чорне, а друге — білувате.

"Молодець Наташа!" думає про спостережливу дівчинку Глєбов.

На жаль, тут їм робити нічого: двері маленького будиночка на замку. Поріг припорошило, видно, що сьогодні сюди ніхто не приходив.

Глєбов вирішив одвезти Наташу додому. Вона, певно, стомилася, а невідомо ж, скільки доведеться чекати господиню, розшукувати нові сліди "тітки Ліди". Одно ясно; Наташа ночувала в цій хаті. "Тітка Ліда", чи Ліля, буде, кінець кінцем, знайдена…

На другий день Глєбов знову побував біля хатини. Кіт, як і вчора, сидів на вікні. Як і вчора, двері були на замку.

Довелося піти до сусідів.

Йому розповіли: у хатці живе колишній надстроковик. Він працює на заводі, живе сам. Додому вертається не кожного дня. Але під вихідний приходить обов'язково.

Чи не бачили тут молодої жінки з дівчинкою? Ні. Ніхто не бачив. Але Глєбову радять поговорити з військовими. Ті живуть ближче і частіше навідуються до колишнього старшини.

Хвилин через десять зав'язується розмова з військовими. Глєбов каже їм, хто він такий, і просить допомогти розплутати одну справу. Військові з цікавістю слухають його розповідь про історію, яка трапилася з Наташею.

— Дівчинка тут справді була, — підтверджують солдати. — І Лілю ми знаємо... Вірніше, її добре знає наш товариш. Та він, на жаль, зараз на посту.

Пригадують, що одного разу, приблизно тиждень тому, знайома їхнього товариша приїздила не сама, а з дівчинкою.

Глєбов терпеливо чекає, поки зміниться з поста Лілин знайомий.

Нарешті, той, кого чекали, прийшов. Високий, молодцюватий. Начальник караулу дає про нього хорошу характеристику.

Але солдат трохи ніяковіє. Ще більше дивується, як дізнається про Наташу.

— Це, значить, не її дочка, — дивується солдат. — Нічого не розумію.

Солдат не знає, де зараз Ліля. Лілина мати живе в селі, а Ліля тут, як вона казала, в робітничому гуртожитку.

Глєбов бачить, що солдат міг би більше сказати йому, але, очевидно, соромиться свого безпосереднього, начальника. Глєбов просить провести його до тієї хати, де ночувала Наташа. На порозі він запитує:

— Ви з Лілею дружите? І давно?

— Ще з весни, — признається солдат. — Вона мені подобається, і ми... вирішили одружитись, як тільки я демобілізуюся. Оце недавно нас повідомили — за тиждень відпустять. Я сказав Лілі, і тоді... — Глєбов бачив, що солдат сам чогось не може збагнути і тому хвилюється.

— Продовжуйте, будь ласка.

— Я сказав Лілі, що скоро ми поженимося. Бачу, вона зблідла, потім почала плакати... Ліля призналася, мені, що вже була заміжня... Я повірив Лілі. Буває ж таке: живуть, живуть, а потім зрозуміють, що не люблять одне одного. Повірив я. А з товаришем одним порадився, той, каже, що Ліля бреше. Ніякого чоловіка в неї нема й не було. Просто вона, як кажуть, легкої поведінки. А чоловіка вигадала і прикривається ним.

— Хіба в нього були якісь, підстави? — запитав Глєбов.

— Хтозна. Ми з Лілею про все потім говорили... Я поставив перед нею питання руба. Ліля плакала, а потім каже: "Я винна, винна перед тобою, бо ще не все сказала, не в усьому призналася. У мене не тільки чоловік є, а й дитина, дівчинка маленька. Коли ми розійшлися, чоловік залишив дочку у себе і заборонив нам зустрічатися..."

Історія, яку тепер розповідав солдат, схвилювала Глєбова. Він почав догадуватися, заради чого та Ліля насмілилася вкрасти Наташу. Але це була тільки догадка.

— Коли ви повинні зустрітися з Лілею?

Солдат назвав число. Він вийде зустрічати її на автобусну зупинку.

— Розумієте, мені конче треба поговорити з Лілею, — сказав йому Глєбов, — я теж прийду на автобусну зупинку. Запевняю вас, що нічого поганого не трапиться. Але поговорити з нею я повинен.

На прощання вони потисли один одному руки. Глєбов добре зрозумів хлопця. Прикру новину приніс Глєбов, але солдат, кінець кінцем, вдячний йому за це. Одруження — дуже відповідальний крок. Знати правду, всю правду про свого майбутнього супутника в житті — це ж так важливо...

* * *

Автобусна зупинка. Нервуючи, походжає по засніженому тротуару військовий. Недалеко від нього Глєбов. Приходить автобус. Лілі нема. Вони знову чекають. Наближається названа Лілею година. Минає ще десять хвилин.

З автобуса виходять пасажири. Ось серед них і молода дівчина. Такою її у свій час описала Наташа: чобітки, синя спідничка, темна ватянка. Військовий їде їй назустріч...

* * *

— А що ж далі? — запитає читач. — Де Ліля тепер, як її покарали?

На це запитання навіть капітан Глєбов не зможе точно відповісти.

Її, звичайно, не судили, На першому ж допиті дівчина розридалася і розповіла Глєбову все. Товариш Лілиного нареченого був до певної міри правий. Чоловіка Ліля не мала. Заміж не виходила. Ще зовсім юною повірила одному хлопцеві і зробила свою першу помилку. Пішла потім працювати, одержала кваліфікацію і зрештою забула про свого нечесного нареченого. Хтось із подруг познайомив її з військовим… А потім трапилося те, про що вже читач знає. Подруга намовила Лілю вигадати історію свого одруження і розлуки, а про дитину Ліля раптом вигадала сама в ту критичну хвилину, коли довелося говорити з нареченим про своє минуле…

Солдати, які охороняють склепи, між іншим, кажуть, що їх товариш, демобілізувавшись, таки забрав із собою Лілю. Може, це й правда.